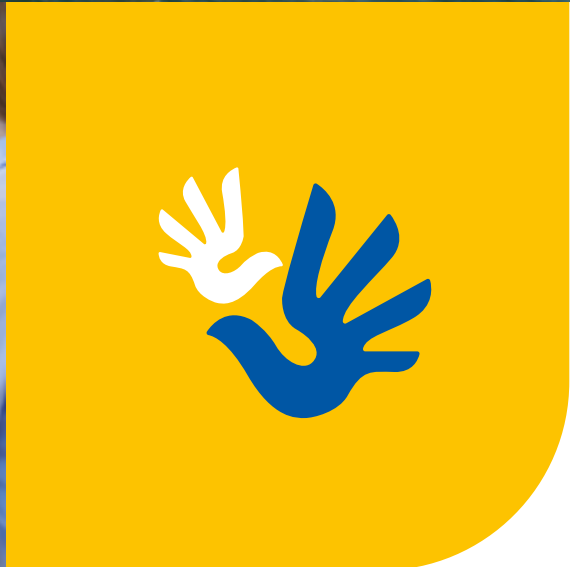
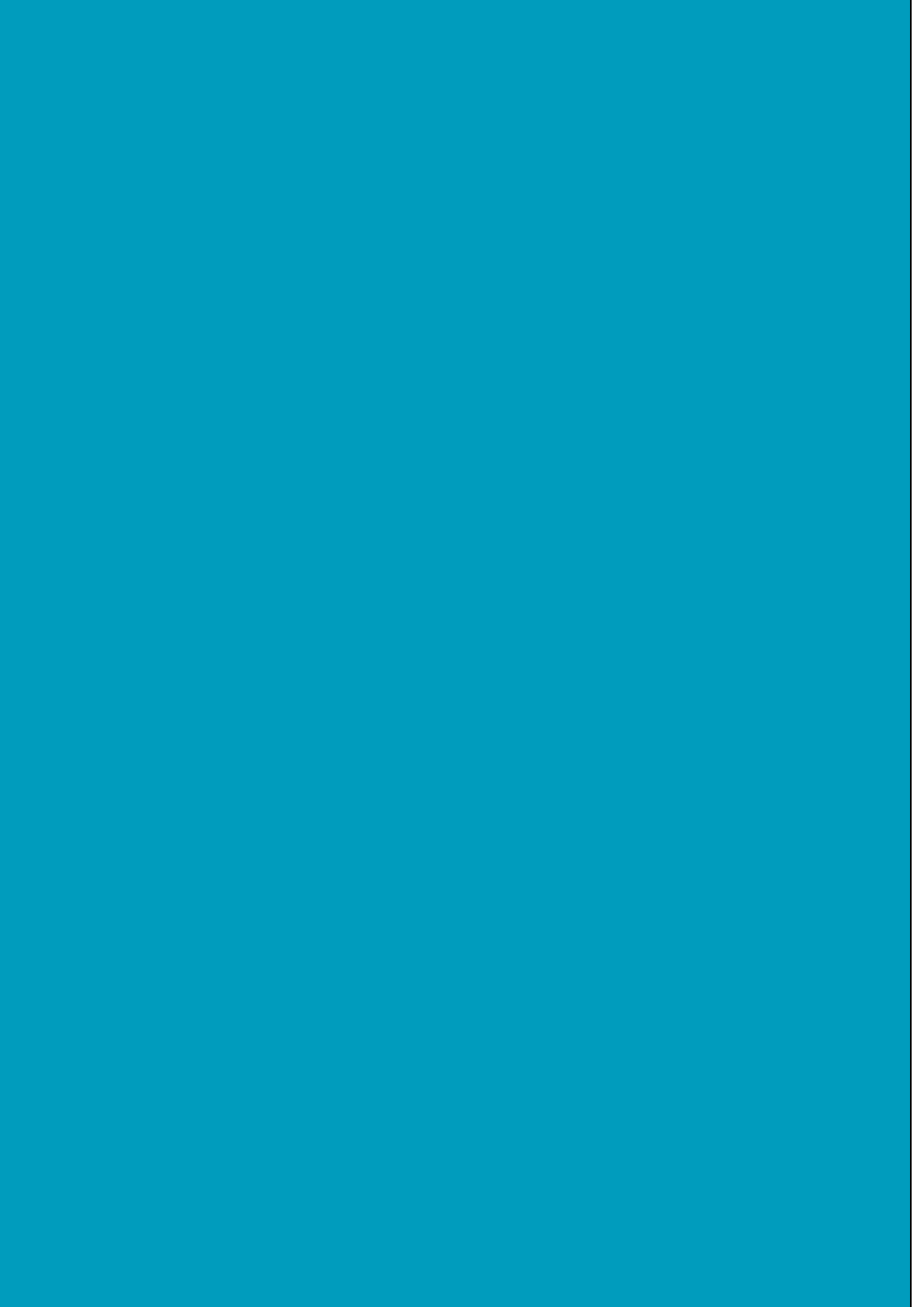

Duurzaam en verantwoord beleggen 2019

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Voortgang uitvoering beleid	6
Mijlpalen Duurzaam en Verantwoord Beleggen 2015–2020	8
1. Beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen	10
2. Het insluiten van beleggingen	14
3. Uitsluiting	20
4. Bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen	21
5. Omgaan met klimaatverandering	25
6. Mensenrechten en arbeidsomstandigheden	34
7. Goed ondernemingsbestuur	41
8. Dialoog met deelnemers en stakeholders	44
9. Vooruitblik 2020 en verder	47
Bijlagen	49
1. Over dit verslag	50
2. Inspelen op klimaatrisico's en -kansen	55
3. Afkortingen	58
4. Assurance-rapport van de onafhankelijke accountant	59
5. Waarin is ons vermogen belegd?	62

Voorwoord

Bij het uitkomen van dit duurzaamheidsverslag houdt de coronacrisis Nederland en de wereld in zijn greep. Het zijn ongekende tijden met veel onzekerheid, ook voor onze deelnemers. De financiële markten zijn onrustig en er is nog geen duidelijkheid over een nieuw, toekomstbestendig pensioenstelsel. Maar van één ding kunt u verzekerd zijn: zowel bij ABP als bij onze beleggingsorganisatie APG zetten we ons onverminderd in om het pensioengeld van onze deelnemers op een duurzame en verantwoorde wijze te beleggen.

We hebben dezer dagen extra oog voor beleggingen die in deze moeilijke tijd een belangrijke maatschappelijke bijdrage kunnen leveren. Zo hebben we belegd in diverse obligaties van Europese instellingen, waarvan de opbrengst wordt gebruikt voor de bestrijding van de coronacrisis. Denk hierbij aan het verbeteren van de gezondheidszorg en de ondersteuning van mensen en bedrijven die getroffen worden door de (gedeeltelijke) lockdown van de economie. Op deze 'coronaobligatie' krijgen we een iets hogere rentevergoeding dan op vergelijkbare obligaties.

Het afgelopen jaar was het laatste in de beleidsperiode 2015 – 2020 voor duurzaam en verantwoord beleggen. De doelen die we ons hebben gesteld, zijn allemaal gehaald, soms zelfs ruimschoots.

Een voorbeeld is de afname van de CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille met 37%, ruim meer dan de doelstelling van 25%. We zijn sinds 2015 minder gaan beleggen in CO₂-intensieve sectoren en kiezen binnen sectoren voor bedrijven die relatief weinig CO₂ uitstoten. Doordat de CO₂-voetafdruk op 31 maart 2020 wordt vastgesteld, hebben ook de uitzonderlijke omstandigheden op de financiële markten door de coronacrisis een rol gespeeld.

In 2015 zijn we begonnen om bedrijven te beoordelen op duurzaamheid en verantwoord gedrag, zodat we bewuste beleggingskeuzes kunnen maken. We kozen met dit inclusionsbeleid voor een nieuwe, geheel eigen aanpak. Het resultaat is dat we nu meer beleggen in bedrijven die duurzaam en verantwoord te werk gaan. Bedrijven die

dat niet doen, hebben we verkocht, of we zijn ermee in gesprek gegaan. In dit verslag leest u over de concrete veranderingen die, mede als gevolg van onze inspanningen, bij bedrijven zijn gerealiseerd. Zo neemt 's werelds grootste chocoladefabrikant Barry Callebaut diverse initiatieven om in 2025 een leveranciersketen te hebben die vrij is van kinderarbeid.

Wij hebben nu duurzaamheidscriteria volledig geïntegreerd in alle beleggingsbeslissingen. Onze beleggingsorganisatie APG heeft veel inspanningen geleverd om de kwaliteit van duurzaamheidsinformatie te verbeteren en deze toegankelijk te maken voor onze beleggers. Hierin trekken we ook op met andere pensioenbeleggers, om samen te bouwen aan standaarden en beleggingsinitiatieven, zoals het platform voor beleggingen in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen.

ABP maakt onlosmakelijk deel uit van de Nederlandse maatschappij. Wij zijn het pensioenfonds van 2,9 miljoen Nederlanders die werkzaam zijn in belangrijke maatschappelijke sectoren, zoals onderwijs, politie en de overheid. Daarom willen wij ook bijdragen aan een duurzaam en prettig leefbaar Nederland. We hebben ons aangesloten bij het nationale Klimaatakkoord, en hebben het Commitment van de financiële sector ondertekend.

Speciaal voor beleggingen in relatief kleine projecten en bedrijven in Nederland die zich richten op innovatieve oplossingen voor het klimaatprobleem, heeft ABP het ABP Nederlands Energie-transitiefonds (ANET) opgericht. Daarnaast doen we ook grotere duurzame investeringen in Nederland, zoals in het nieuwe Nederlandse wind-

Corien Wortmann-Kool, Bestuursvoorzitter

molenpark Goeree-Overflakkee, de eerste Nederlandse groene staatsobligatie en de groene hypotheek van Rabobank-dochter Vista Hypotheken.

ABP geeft ook samen met andere pensioenfondsen invulling aan het convenant voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen. We wenden onze gezamenlijke invloed aan om tot verbetering te komen bij bedrijven waarbij het risico bestaat op schending van mensen- en/of arbeidsrechten.

In 2019 riep de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) ABP voor het tweede jaar op rij uit tot het duurzaamste pensioenfonds van Nederland. Een mooie afsluiter van een beleidsperiode en een aanmoediging om in de nieuwe periode niet alleen voort te bouwen op onze ervaring, maar ook een tandje bij te zetten. Er blijft nog veel te doen en er worden natuurlijk niet alleen successen geboekt. In dit verslag leest u ook op welke terreinen we minder vooruitgang hebben behaald dan gehoopt en de dilemma's die we daarin tegenkomen. Ook willen we transparanter zijn naar onze deelnemers en maatschappelijke organisaties over wat we vragen van bedrijven en wat we doen als het niet lukt om verandering te bewerkstelligen.

In ons nieuwe beleid voor de komende jaren richten we ons op klimaatverandering en de overgang naar schone energie, zuiniger omgaan met natuurlijke grondstoffen, en de digitalisering van de samenleving. We zien dit als drie belangrijke transitievoorwaarden voor nu en de toekomst. Uit onderzoek blijkt dat onze deelnemers dit ook vinden. Respect voor mensenrechten en goed ondernemingsbestuur zien we als belangrijke randvoorwaarden.

Naast concrete doelen voor de komende vijf jaar, schetsen we ook onze ambitie en visie voor 2030 en 2050. Zo hebben we de ambitie om in 2030 niet meer direct te beleggen in kolen voor de productie van elektriciteit zonder CO₂-afvang in OESO-landen. In niet-OESO-landen willen we dit soort investeringen aanzienlijk verminderen. Ook bouwen we onze beleggingen in teerzand af. In 2050 willen we dat onze beleggingsportefeuille klimaatneutraal is.

We zijn ambitieus maar ook eerlijk. De transities zijn volop in ontwikkeling. Veel initiatieven, met name op het terrein van het behoud van natuurlijke grondstoffen en digitalisering, zijn nieuw voor ABP als belegger. En ook bedrijven staan nog aan het begin van de transities. We gaan de komende jaren samen met APG ons beleid en verdere doelstellingen uitwerken.

Wat onze deelnemers vinden van ons beleid is voor ons heel belangrijk. We laten dit elk jaar onderzoeken en leggen regelmatig contact op beurzen en andere bijeenkomsten. Ons laatste onderzoek laat zien dat 59% van onze deelnemers het belangrijk vindt dat we duurzaam en verantwoord beleggen.

Daarnaast maken we graag gebruik van de deskundigheid en ervaring van anderen, zoals werkgevers, deelnemers, wetenschappers en maatschappelijke organisaties. We zijn het niet altijd eens, maar hun inbreng daagt ons uit en is voor van onschatbare waarde om tot een goed doordacht beleid te komen. Voor de uitwerking van ons nieuwe beleid hebben we dan ook diverse waardevolle bijeenkomsten gehad met onze stakeholders. We zijn daar oprecht dankbaar voor.

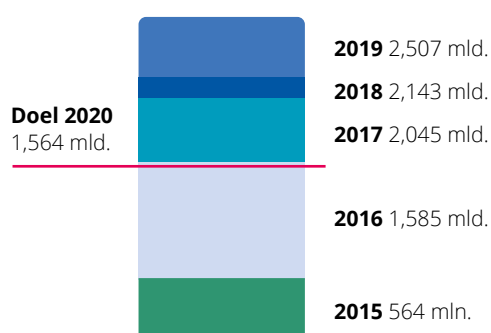
Corien Wortmann-Kool, Bestuursvoorzitter

Voortgang uitvoering beleid

In 2019 hebben we alle doelstellingen voor duurzaam en verantwoord beleggen behaald die we ons voor de beleidsperiode 2015–2020 hadden gesteld. Voor de nieuwe beleidsperiode, die in 2020 begint, scherpen we de doelstellingen verder aan en formuleren we nieuwe doelstellingen.¹

Beleggingen in onderwijs en communicatietechnologie

Zie pagina 45 ➔

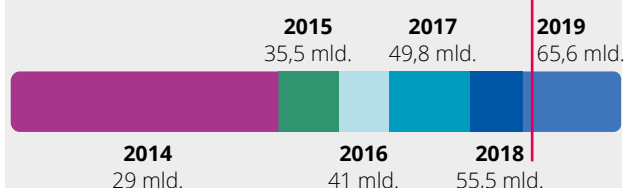

Beleggingen die bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen

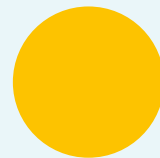
Zie pagina 21 ➔

**DUURZAME
ONTWIKKELINGS
DOELSTELLINGEN**

Doel 2020
58 mld.

¹ De cijfers op deze pagina's hebben betrekking op de stand aan het eind van elk jaar (31 december). Voor de CO₂-voetafdruk geldt een afwijkend meetmoment (zie pagina 32). Bedragen in euro's.

Doel 2020
75%

2019
63%

2018
72%

2017
72%

2016
85%

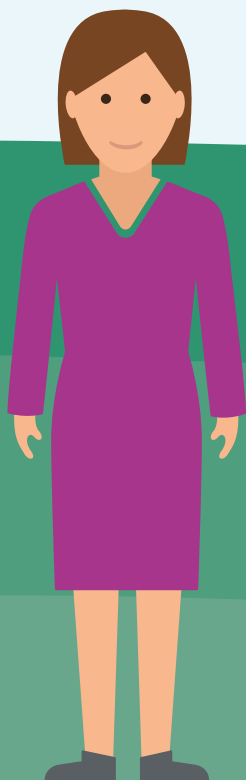
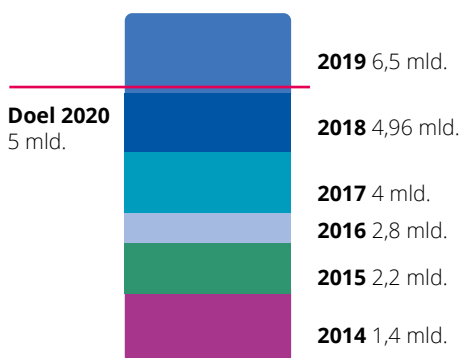
2015
112%

2014
100%

CO₂-voetafdruk
aandelenportefeuille
Zie pagina 32 ➔

Beleggingen in hernieuwbare energie
Zie pagina 26 ➔

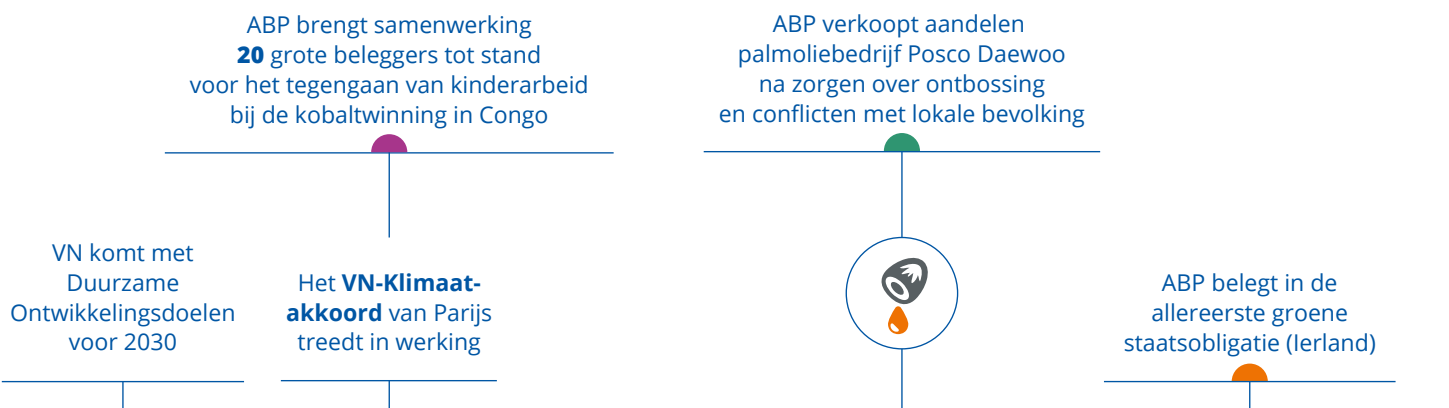
Implementatie
insluitingsbeleid
Zie pagina 14 ➔

Volledig geïntegreerd in het beleggingsproces. 10.000 bedrijven zijn geïnclassificeerd. Met nieuwe bedrijven die elk jaar in het beleggingsuniversum komen, blijft insluiting werk in uitvoering.

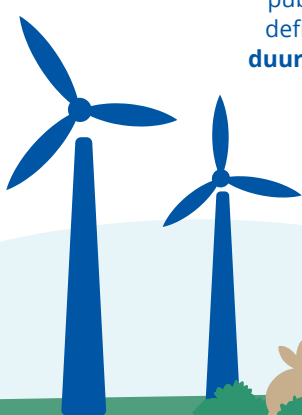
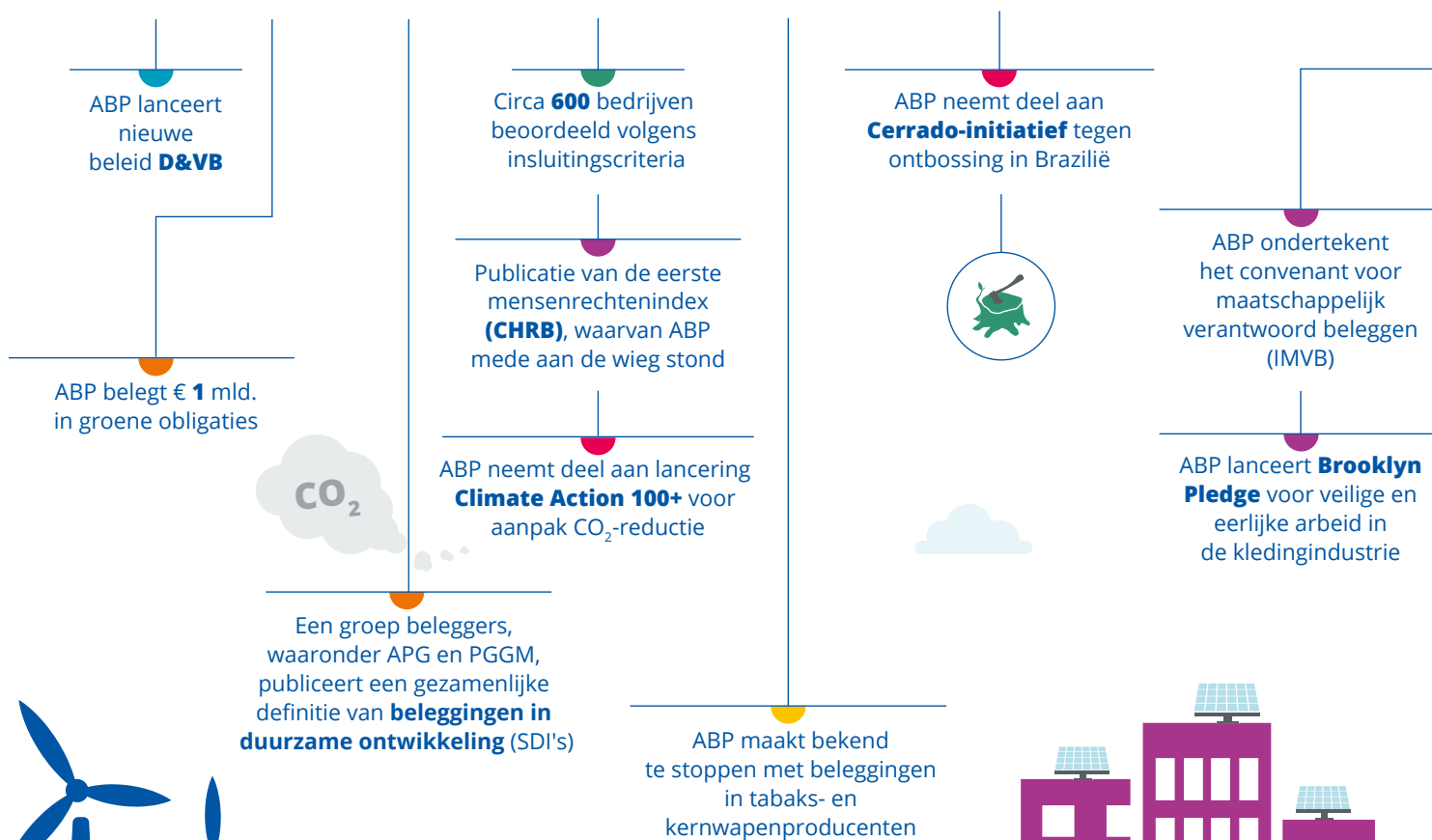

Mijlpalen Duurzaam en Verantwoord Beleggen

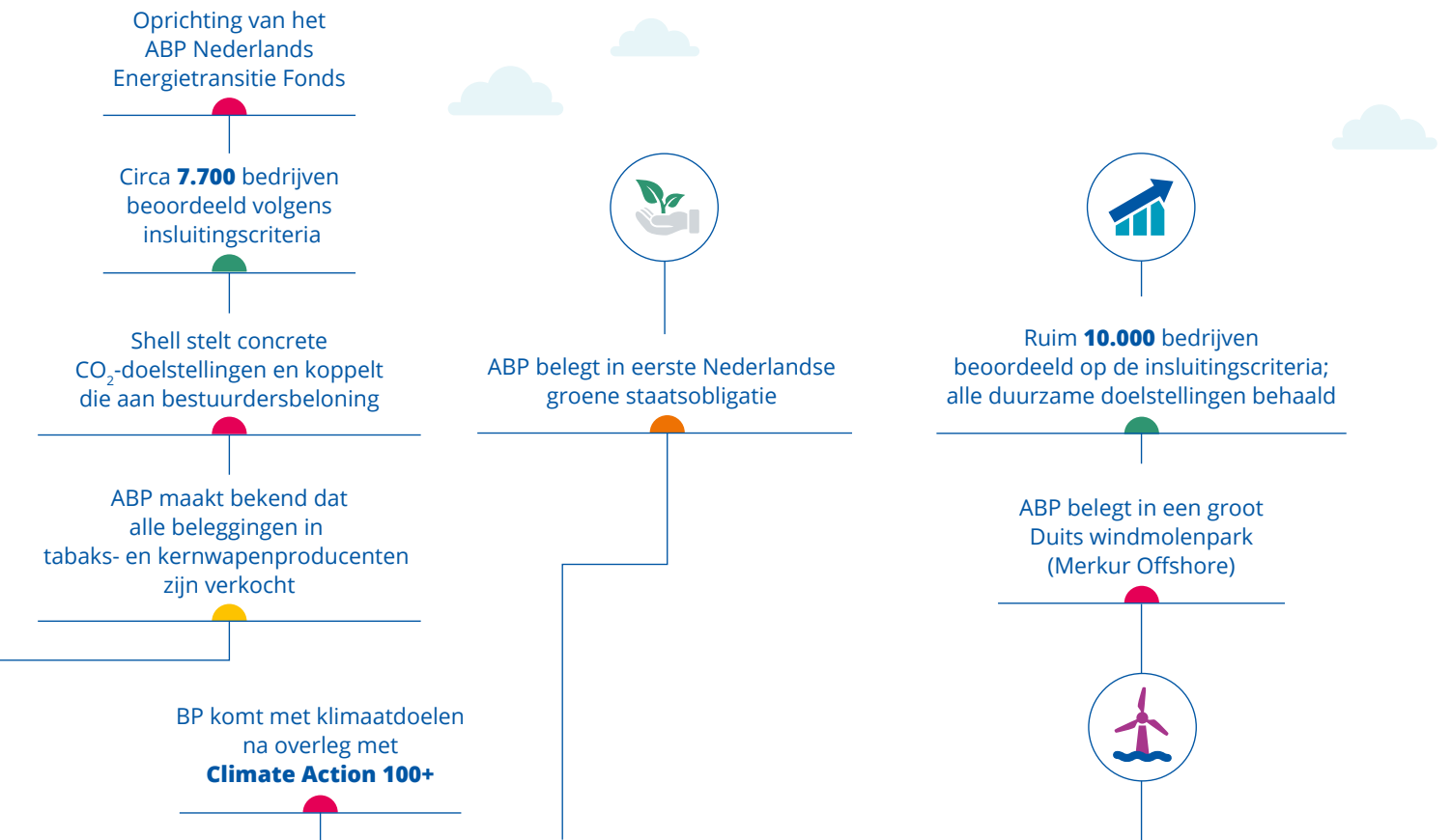
2015-2020

2015 2016 2017 2018

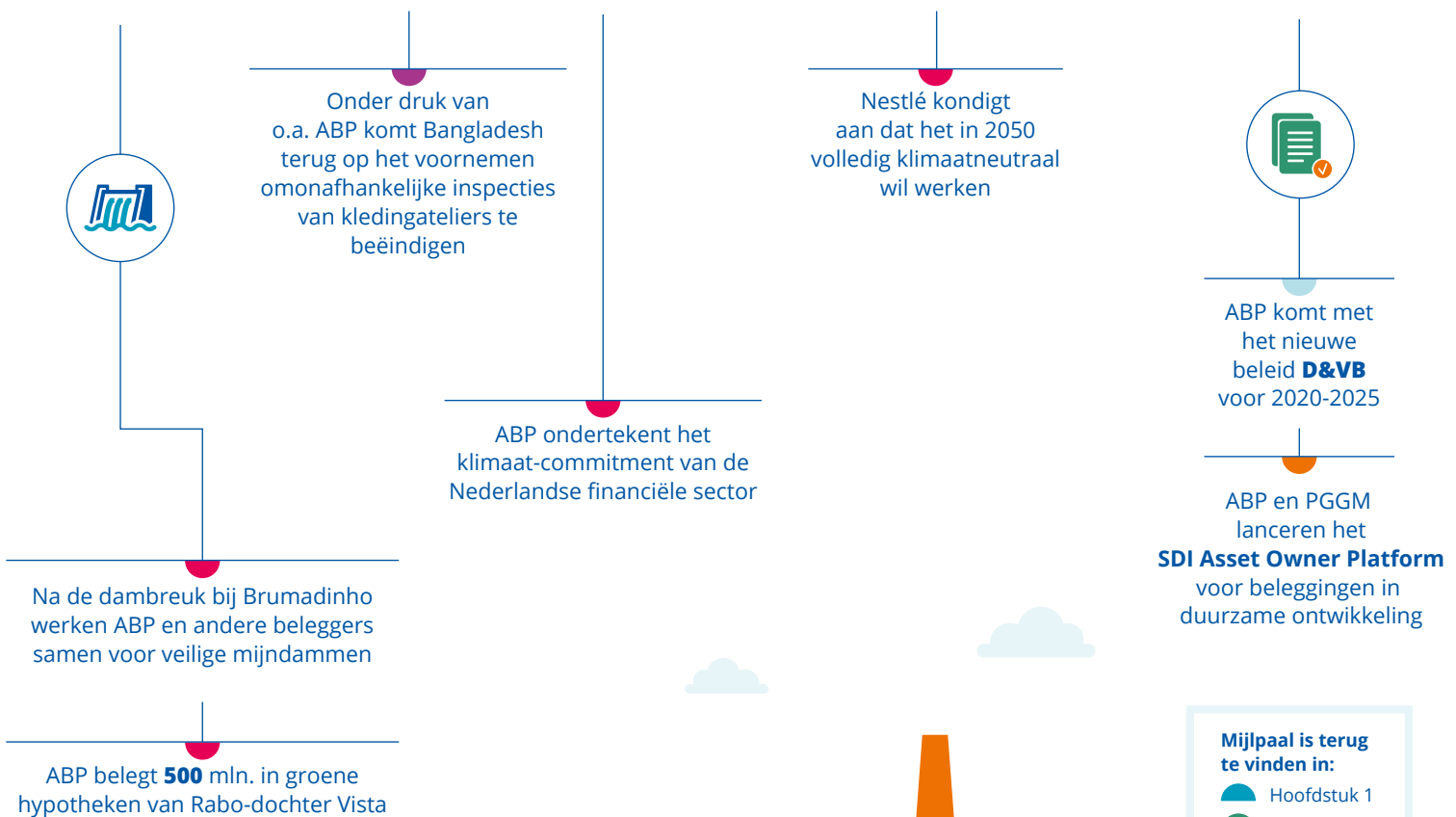

2019

2020

Mijlpaal is terug te vinden in:

- Hoofdstuk 1
- Hoofdstuk 2
- Hoofdstuk 3
- Hoofdstuk 4
- Hoofdstuk 5
- Hoofdstuk 6
- Hoofdstuk 9

1. Beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen

Wij streven naar een goed pensioen voor onze deelnemers. En naar een duurzame wereld waarin zij van dat pensioen kunnen genieten. De meerderheid van onze deelnemers geeft aan dit belangrijk te vinden. Bij onze beleggingen letten we daarom op rendement, risico, kosten én op hoe bedrijven omgaan met mens, milieu en goed ondernemingsbestuur.

➤ Een goed en betaalbaar pensioen is het uitgangspunt voor onze beleggingskeuzes

➤ Met aandacht voor mens, milieu en goed ondernemingsbestuur

➤ Financieel rendement en duurzaam en verantwoord beleggen gaan prima samen

Verantwoorde beleggingskeuzes

ABP wil beleggen in bedrijven (en investeren in projecten) met voldoende aandacht voor mens, milieu en goed ondernemingsbestuur (ESG; Environmental, Social and Governance). Én in bedrijven waarvan we verwachten dat we ze tot verbetering kunnen aanzetten. Voor die bedrijven geldt dat ze alleen in de portefeuille kunnen blijven als ze voldoende vooruitgang boeken op de thema's die wij belangrijk vinden.

Rekening houden met mens, milieu en goed bestuur is voor ABP steeds belangrijker geworden. In 2015 besloten wij verantwoord ondernemen en duurzaamheid volledig te integreren in onze beleggingsbeslissingen. Voor aandelen en obligaties van bedrijven heeft dit geresulteerd in ons insluitingsbeleid. Sindsdien hebben we ruim 10.000 bedrijven waarin we kunnen beleggen via aandelen of obligaties beoordeeld op rendement, risico, kosten en hoe duurzaam en verantwoord ze zijn. Meer hierover in hoofdstuk 2.

Duurzaam en verantwoord nemen we mee in elke beleggingskeuze

Wat willen we bereiken?

Duurzaamheid is voor ABP niet vrijblijvend; we willen écht bijdragen aan een wereld die prettig leefbaar is. Daarom hebben we voor de beleidsperiode 2015 – 2020 een aantal duidelijke doelen gesteld. In vergelijking met 1 januari 2015 willen we dat:

- onze beleggingen die bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen zijn verdubbeld tot € 58 miljard;
- we vijf keer zoveel (€ 5 miljard) beleggen in hernieuwbare energie;
- de CO₂-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen met 25% is gedaald;
- we € 1 miljard extra hebben belegd in onderwijs en communicatietechnologie.

Wat zijn de resultaten?

Op 31 december 2019 eindigde de beleidsperiode voor duurzaam en verantwoord beleggen 2015 – 2020. De doelstellingen die we in 2015 hebben gesteld, zijn allemaal gehaald. Soms zelfs ruim.

Bij het maken van beleid kijken we enkele jaren vooruit in een wereld die steeds in beweging is. Dat maakt het tot een uitdaging om ambitieuze én realistische doelen te stellen. Dat we onze doelen hebben gerealiseerd is vooral het gevolg van de bewuste keuzes die we hebben gemaakt en de stappen die bedrijven waarin we beleggen hebben genomen. Tegelijkertijd kunnen we achteraf constateren dat we bij het realiseren van sommige doelen – zoals de vermindering van de CO₂-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen – de wind mee hebben gehad. Doordat CO₂-intensieve sectoren de afgelopen jaren relatief minder goed presteerden, was hierin beleggen ook vanuit financieel oogpunt minder aantrekkelijk. Maar dit betekent niet dat het eenvoudig was om alle doelstellingen te behalen of dat we de doelstellingen zomaar fors kunnen aanscherpen. Bijvoorbeeld: hoe minder we beleggen in CO₂-intensieve bedrijven, hoe lastiger het wordt om nóg meer vermindering te realiseren.

We hebben ook vooruitgang geboekt bij onze thematische verbetertrajecten in sectoren waar het risico op betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen groot is. Wel leert de ervaring dat de aanpak van sommige misstanden

– zoals kinderarbeid in de cacaosector – tijd vergt en inspanningen van álle betrokkenen vraagt. Meer daarover in hoofdstuk 6.

Uitdaging: de beschikbaarheid van duurzaamheidsinformatie

De beschikbaarheid van betrouwbare duurzaamheidsinformatie is cruciaal voor goede uitvoering van het beleid en blijft een punt van aandacht. Een van de uitdagingen is dat op het gebied van duurzaamheid en verantwoord ondernemen vaak eenduidige definities ontbreken, zoals die er wel zijn voor financiële data als 'winst'. Voor wat duurzaam is en wat niet, gebruiken beleggers vaak verschillende definities.

Wij dringen er bij bedrijven waarin we beleggen op aan meer duurzaamheidsinformatie te publiceren. Ook spannen we ons zelf in om data te achterhalen. Zo gebruiken we onder andere kunstmatige intelligentie om te bepalen welke bedrijven bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen.

Een bijkomende uitdaging is dat er erg veel standaarden zijn die voorschrijven hoe bedrijven en beleggers over duurzaamheid zouden moeten rapporteren. Hierdoor is vaak door de bomen het bos niet meer te zien. Inmiddels is een aantal initiatieven gestart om deze meer in één lijn te brengen, zoals het Better Alignment Project van Corporate Reporting Dialogue.

Door zelf initiatieven op te zetten als het SDI Asset Owner Platform (zie p. 22), of deel te nemen aan gezamenlijke projecten als Climate Action 100+ (p. 28), willen we samen met andere beleggers zoveel mogelijk dezelfde rapportage-eisen stellen aan bedrijven.

ABP opnieuw duurzaamste pensioenfonds

ABP werd in oktober opnieuw verkozen tot het duurzaamste pensioenfonds van Nederland. In de ranglijst van de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO)² kreeg ABP 4,6 van de maximaal te behalen vijf punten. In 2018 voerde ABP de lijst ook al aan, toen met de volle vijf punten. VBDO besloot de lat in 2019 hoger te leggen, omdat pensioenfondsen op het gebied van duurzaam en verantwoord beleggen steeds beter presteren.

2 <https://www.vbdo.nl/wp-content/uploads/2019/10/VBDO-BM-PF-2019.pdf>

Internationale kopgroep

Ook internationaal is er lof voor de manier waarop ABP in de beleggingsportefeuille invulling geeft aan duurzaam en verantwoord beleggen. Het fonds werd in september opgenomen in een 'kopgroep' (Leaders' Group) van de internationale vereniging van verantwoorde beleggers (Principles for Responsible Investment; PRI).³

Bekendmaking van de kopgroep – die bestaat uit 47 internationale beleggers – is bedoeld om ook andere grote beleggers ertoe aan te zetten om verantwoord beleggen uitdrukkelijk een plaats te geven in hun organisatie en beleggingsportefeuille.

Verantwoord beleggen en rendement

Uit ons jaarlijkse deelnemersonderzoek blijkt dat bijna zes op de tien ABP-deelnemers het belangrijk vindt dat we duurzaam en verantwoord beleggen, zonder dat dit ten koste gaat van het rendement (zie hoofdstuk 8). De kern van ons beleid, en van het nieuwe beleid vanaf 2020, is daarom: een goed rendement behalen voor onze deelnemers, op een duurzame en verantwoorde wijze, tegen acceptabele kosten en met gepast risico.

In ons nieuwe beleid voor de periode 2020 – 2025 richten we ons op drie grote transitie – klimaat, grondstoffen-schaarste en digitalisering – die volop in ontwikkeling zijn (zie hoofdstuk 9). Voor alle nieuwe doelen in het beleid hebben we de haalbaarheid laten beoordelen door onze uitvoerder. De doelen lijken goed te realiseren zonder gevolgen voor risico en rendement van de portefeuille. Maar we realiseren ons dat het voorspellen van de toekomst lastig is en dat we afhankelijk zijn van veel externe factoren, zoals de marktomstandigheden.

ABP verwacht de komende jaren een lager rendement van circa 4% per jaar. De lagere rendementsverwachting wordt vooral veroorzaakt door de lage rente, die het rendement op obligaties drukt. Duurzaam en verantwoord beleggen heeft geen invloed op de lage rentestand.

Net als voorheen blijven we de effecten van ons beleid op rendement en risico structureel in de gaten houden. In onze jaarlijkse rapportages en op de website zullen we laten zien hoe we ervoor staan, en of we onze planning moeten bijstellen.

Nieuw beleid 2020–2025

Ter voorbereiding op de ontwikkeling van het nieuwe beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen, hebben we in 2019 bijeenkomsten met stakeholders georganiseerd en geïnventariseerd wat onze deelnemers belangrijk vinden. Daarbij hebben we uiteraard ook gebruik gemaakt van de ervaring die we in de afgelopen beleidsperiode hebben opgedaan. Meer hierover in hoofdstuk 9.

Meer over ons onderzoek naar het verband tussen verantwoord beleggen en rendement vindt u in het interview met Diane Griffioen op de pagina hiernaast.

³ De Principles for Responsible Investment (PRI) is een internationaal netwerk van ruim 2.300 pensioenfondsen, vermogensbeheerders en bedrijven. Zij trekken samen op om verantwoord beleggen verder te ontwikkelen. Ook delen zij kennis en inzichten op het gebied van verantwoord beleggen.

Interview Diane Griffioen – Hoofd beleggingen bij ABP

Wat doet duurzaam en verantwoord beleggen met het rendement?

Heeft beleggen met oog voor mens, milieu en goed ondernemingsbestuur invloed op het risico en rendement van de beleggingen? Het is een van de meest gestelde vragen van deelnemers. Het antwoord komt van Diane Griffioen, Hoofd beleggingen van ABP.

ABP wil duurzaam en verantwoord beleggen. Is dat wel goed voor risico en rendement?

“ABP is ervan overtuigd dat we verantwoord kunnen beleggen en de beleggingsportefeuille verduurzamen zonder dat dit ten koste gaat van het rendements- en risicoprofiel. Anders gezegd: we verwachten minstens hetzelfde rendement te behalen als wanneer we niet duurzaam en verantwoord zouden beleggen. Op ons verzoek heeft hoogleraar Kees Koedijk (Universiteit van Tilburg) in 2019 opnieuw onderzocht wat de academische literatuur hierover zegt.⁴ Net als in zijn eerder onderzoek concludeert Koedijk dat uit het overgrote deel van de studies een neutraal of positief effect op het rendement en risico van een beleggingsportefeuille blijkt.”

ABP gebruikt haar invloed om bij bedrijven verbeteringen te realiseren. Leidt dat ook tot betere beleggingen?

“Uit de studie van Koedijk blijkt dat door succesvolle verbetertrajecten de financiële prestaties van bedrijven op lange termijn verbeteren. Vooral als het om onder-

werpen gaat die voor het bedrijf grote financiële gevolgen kunnen hebben. Dit sluit aan bij ons inluitingsbeleid: we beoordelen alle beleggingen op ESG-criteria en gaan in gesprek met bedrijven die nog stappen moeten zetten.”

Doet ABP zelf ook onderzoek toegespitst op de eigen beleggingen?

“Waar mogelijk hebben we voor de periode 2015 – 2020 het effect van duurzaam en verantwoord beleggen op risico en rendement in kaart gebracht. Er zijn geen aanwijzingen dat het beleid een negatieve invloed heeft gehad op het rendements- en risicoprofiel van de beleggingen. Je moet er wel rekening mee houden dat we slechts naar een korte periode konden terugkijken en dat bij beleggen resultaten uit het verleden nooit een garantie bieden voor de toekomst. Maar het geeft wel vertrouwen.”

Hoe gaat het nu verder?

“Ook voor het nieuwe beleid zijn we nagegaan of we de doelstellingen kunnen halen zonder dat het ten koste gaat van rendement en risico. We hebben het vertrouwen dat we met het nieuwe beleid op dit punt geen concessies hoeven te doen. Ook werken we aan een methode om de invloed van duurzaam en verantwoord beleggen doorlopend te meten en volgen.”

⁴ Het onderzoek van hoogleraar Koedijk – waarvoor meer dan 2.000 wetenschappelijke publicaties zijn bestudeerd – is te lezen op <https://finance-ideas.nl/esg-wetenschappelijke-literatuurstudie/>

2. Het insluiten van beleggingen

Een aantrekkelijk rendement tegen een aanvaardbaar risico is voor ABP niet voldoende. We willen ook dat de bedrijven waarin wij beleggen duurzaam en verantwoord te werk gaan.

➤ De fundering is gelegd, maar insluiting blijft werk in uitvoering

➤ We hebben ruim 10.000 bedrijven beoordeeld op onze duurzaamheidscriteria

➤ Eind 2019 hadden we verbetergesprekken gevoerd met 240 beloften

Beleggen, verkopen of verbeteren

We beoordelen alle bedrijven waarin we via aandelen of obligaties kunnen beleggen (het beleggingsuniversum) op rendement, risico, kosten en de mate waarin ze duurzaam en verantwoord te werk gaan. Voldoet een bedrijf aan onze criteria én scoort het boven het gemiddelde in de betreffende industrie⁵, dan noemen we het een 'koploper'. Dat is een bedrijf waarin we graag beleggen.

Daarnaast zijn er bedrijven die wel goed scoren op rendement, risico en kosten, maar achterblijven op duurzaamheid en verantwoord ondernemen. Die noemen we 'achterblijvers'. In deze bedrijven kunnen we beleggen, maar alleen als we verwachten dat we ze kunnen aanzetten tot verbetering. We moeten het bedrijf wat betreft rendement en risico aantrekkelijk genoeg vinden om tijd en moeite te steken in zo'n verbetertraject. We noemen het bedrijf dan een 'belofte'. We maken duidelijk welke verbeteringen we willen zien op welke termijn. Zien we niet genoeg verbetering, dan zullen we het bedrijf op termijn verkopen. Om deze reden verkochten we in 2019 bijvoorbeeld onze belangen in RESA, een distributienetbeheerder van aardgas en elektriciteit in de Belgische provincie Luik.

Met dit beleid, dat wij het insluitingsbeleid noemen, voldoen we aan de richtlijnen van de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) voor

onder andere het systematisch vaststellen van ESG-risico's in de portefeuille en het uitoefenen van invloed op bedrijven om die risico's terug te brengen.

Verschillen tussen regio's en sectoren

Voor elke bedrijfstak gebruiken we aparte criteria. Die houden rekening met de specifieke risico's die in de sector spelen. Ook kijken we naar de landen en regio's waarin bedrijven actief zijn. Van bedrijven die actief zijn in gebieden met een verhoogd risico op mensenrechtenschendingen, verwachten we dat ze een adequaat mensenrechtenbeleid hebben.

Verbeteren vergt een lange adem

Eind 2019 waren er 240 beloften in onze beleggingsportefeuille.⁶ De verbetergesprekken met deze bedrijven vergen soms een lange adem. Uiteraard stellen we doelen met bijbehorende tijdslijnen. Tegelijkertijd willen we zinvolle doelstellingen formuleren die de oorzaken van problemen bij de wortel aanpakken. Dit is naar onze mening de enige manier om de situatie echt te verbeteren.

Insluiting is nooit klaar

Eind 2019 hadden we ruim 10.000 bedrijven op onze criteria beoordeeld. Waar we in 2015 hadden verwacht dat onze portefeuille vijf jaar later geheel uit koplopers en beloften zou bestaan, blijkt in de praktijk dat insluiting 'werk in uitvoering' blijft.

⁵ Meer precies: als de genormaliseerde score boven de mediaan ligt.

⁶ Een overzicht van bedrijven waarmee we verbetergesprekken hebben gevoerd en de thema's staat op <https://www.abp.nl/over-abp/duurzaam-en-verantwoord-beleggen/hoe-beleggen-we.aspx>

Mijnbouw: een breed scala aan ESG-risico's

Bij mijnbouwbedrijven beoordelen we of ze goed beleid hebben voor het beheersen van risico's als omkoping & corruptie, en risico's op het gebied van gezondheid en veiligheid, mensenrechten en milieu. Ook kijken we of ze bij incidenten betrokken zijn geweest.

- Voorbeelden van koplopers: Anglo American, Newmont Goldcorp
- Voorbeelden van beloften: BHP Billiton, Rio Tinto, Glencore, Vale

Vale: bied genoegdoening aan de slachtoffers van de mijnramp

Na de dambreuk bij Brumadinho in Brazilië (meer hierover op p. 37) drongen wij bij eigenaar Vale aan op ingrijpende maatregelen om de veiligheid te verbeteren. Omdat we niet tevreden waren met de manier waarop het bedrijf reageerde, stemden we op de aandeelhoudersvergadering tegen het beleid van het bestuur. In oktober ontvingen wij een delegatie uit Brazilië, waaronder nabestaanden van de Brumadinho-ramp. Wij willen dat tot op de bodem wordt uitgezocht wat er is misgegaan. Ook is het belangrijk dat de nabestaanden van Vale financiële genoegdoening krijgen.

In december kondigde Vale 50 maatregelen aan die moeten leiden tot een verantwoorde omgang van het bedrijf met mens en milieu. Daartoe behoren ook maatregelen op het gebied van veiligheid. ABP vindt dat Vale de voorgenomen maatregelen nu ook echt moet uitvoeren en zal dit kritisch blijven volgen.

Farmaceutische bedrijven: productveiligheid en omkoping

Farmaceutische bedrijven staan bloot aan risico's op het gebied van onder andere productkwaliteit & -veiligheid, agressieve marketing, en omkoping & corruptie. Denk bijvoorbeeld aan het geven van on gepaste vergoedingen aan artsen voor het voorschrijven van bepaalde medicijnen.

- Voorbeelden van koplopers: Merck, Roche, Pfizer
- Voorbeelden van beloften: GlaxoSmithKline, Valeant (nu Bausch Health), Anthem, Novartis

Novartis: voorkom omkoping en corruptie

Novartis was tussen 2002 en 2015 betrokken bij meerdere gevallen van omkoping. Ook waren er zorgen over het proces voor klinische tests en de veiligheid van hun producten. Onze gesprekken met Novartis richtten zich op het versterken van het toezicht op onderzoek en productie en op beter beleid om omkoping en corruptie te voorkomen.

We hebben diverse malen contact gehad met Novartis. Het bedrijf heeft de afgelopen jaren een aantal maatregelen getroffen, waaronder de aanstelling van een bestuurslid dat zich specifiek bezighoudt met ethiek, risico's en naleving (compliance) van de relevante wet- en regelgeving. Ook geeft het bedrijf anti-omkopingstrainingen aan zijn personeel. Werknemers van het bedrijf krijgen lagere bonussen dan voorheen, en moeten zich aan bepaalde waarden en gedragsregels houden om überhaupt in aanmerking te komen voor een bonus.

Nutsbedrijven: geen uitbreiding van de kolencapaciteit

Nutsbedrijven hebben vaak intensief contact met de overheden in de landen waarin zij actief zijn vanwege de vergunningen die zijn vereist. Dat brengt het risico met zich mee dat zij betrokken raken bij omkoping en corruptie.

Wij willen daarnaast niet dat nutsbedrijven hun kolencapaciteit uitbreiden. Als daar toch plannen voor zijn, oefenen we druk uit om hiervan af te zien. In plaats daarvan verwachten we dat het bedrijf plannen maakt voor de overgang naar hernieuwbare energie.

- Voorbeelden van koplopers: Hong Kong & China Gas, Endesa
- Voorbeeld van belofte: RWE

RWE: stop de uitbreiding van kolencentrales

We hebben het Duitse nutsbedrijf RWE gevraagd om zijn plannen voor nieuwe kolencentrales stop te zetten en in plaats daarvan met een plan te komen om kolengestookte elektriciteit uit te faseren.

In april 2019 kondigde RWE de annulering aan van plannen voor het BOAplus project, een bruinkool-gestookte elektriciteitscentrale van 1,1 gigawatt in Duitsland. Het bedrijf zal geen nieuwe kolencentrales bouwen en zal zich houden aan de doelstellingen van de Duitse commissie voor de uitfasing van kolen. Het bedrijf is volop bezig met de overgang naar schone energie en zal door de overname van E.ON een grote producent van hernieuwbare energie worden.

Banken: cultuurverandering

Banken hebben de plicht om witwassen, omkoping, corruptie en fraude tegen te gaan. We verwachten onder andere een goede klokkenluidersregeling en dat ze aantoonbaar maatregelen nemen om witwassen te voorkomen.

- Voorbeelden van koplopers: Japan Post Bank, Svenska Handelsbanken, KeyCorp
- Voorbeelden van beloften: HSBC, Wells Fargo

Wells Fargo: maak meer tempo met veranderingen

In 2016 maakte Wells Fargo, een van de grootste banken van de VS, bekend dat werknemers op grote schaal financiële producten hadden verkocht op basis van misleidende informatie. Ze hadden zonder toestemming van hun klanten rekeningen geopend om de verkoopcijfers op te poetsen. Het bedrijf kreeg een boete. Ruim 5.000 werknemers werden ontslagen.

We hebben sindsdien meerdere keren met het bedrijf gesproken. Wells Fargo heeft maatregelen genomen: vier bestuursleden zijn vervangen, het beloningsbeleid is aangescherpt en de klokkenluidersregeling is verbeterd. Maar we vinden dat er nog veel moet verbeteren en er meer tempo moet worden gemaakt met het doorvoeren van veranderingen. Daarom blijven wij druk uitoefenen.

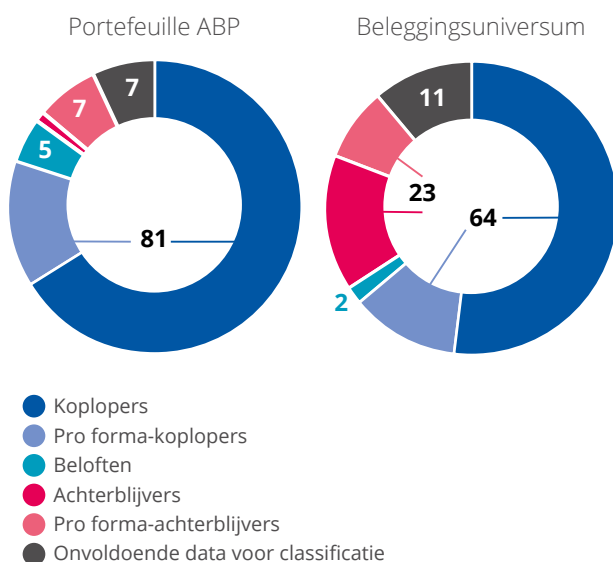

We hebben gemerkt dat het meer tijd en moeite kost dan verwacht om zoveel bedrijven goed te beoordelen. Tegelijkertijd veranderen bedrijven continu en komen er ook steeds nieuwe bedrijven bij. Alleen al in 2019 kwamen er ruim 2.000 nieuwe bedrijven bij in ons beleggings-universum, die ook moesten worden beoordeeld. Ze hebben van ons gedurende het jaar een voorlopige (pro forma-) classificatie als koploper of achterblijver gekregen. Hierdoor staan in de figuren hieronder (met cijfers per eind 2019) relatief grote aantallen pro forma-koplopers en -achterblijvers. Zodra de classificaties officieel zijn vastgesteld, wordt bepaald welke achterblijvers als beloften worden aangemerkt.

We hebben vrijwel alle officieel geclassificeerde achterblijvers verkocht, op 16 na (0,4% van het aantal bedrijven in de portefeuille). Deze willen we ook verkopen, maar dat is nog niet mogelijk geweest, bijvoorbeeld door handelsrestricties.

De figuur hieronder laat de verdeling zien van onze portefeuille en die van het beleggingsuniversum per eind 2019.⁷

Koplopers, achterblijvers en beloften: ABP vs beleggings-universum (% van aantal bedrijven)

⁷ Dit geldt voor de beursgenoteerde aandelen- en de creditportefeuilles, inclusief beleggingen in beursgenoteerd onroerend goed. Cijfers in dit hoofdstuk gelden voor de APG-portefeuilles waarin de beleggingen van ABP worden aangehouden.

Verkochte achterblijvers

Zijin Mining

Het Chinese Zijin Mining is actief in de winning van goud, koper en zink. We hebben het beoordeeld als achterblijver, onder andere omdat het betrokken is bij conflicten met lokale gemeenschappen over vermeende mensenrechtenschendingen en lozing van giftig afval. We hebben ons belang in het bedrijf verkocht. We zullen pas overwegen weer in het bedrijf te beleggen als we ervan overtuigd zijn dat het bedrijf beter omgaat met mens en milieu.

Freeport-McMoRan

Mijnbedrijf Freeport-McMoRan is een van de grootste producenten ter wereld van koper. Het is betrokken bij afvallozingen met mogelijk schadelijke gevolgen voor het milieu. Vanwege deze milieu- en sociaaleconomische risico's hebben we ons belang in Freeport-McMoRan verkocht.

Lotte Shopping

Lotte Shopping is een Koreaans retailbedrijf, met warenhuizen, discountwinkels en supermarkten. We beoordeelden het bedrijf als achterblijver vanwege diverse gevallen van omkoping en corruptie. Zo werd de topman van moederbedrijf Lotte, Shin Dong-bin, in 2018 veroordeeld tot een gevangenisstraf van tweeënehalf jaar voor de omkoping van een vertrouweling van oud-president Park. Na een aantal maanden werd hij onder voorwaarden vrijgelaten en inmiddels staat hij weer aan het roer van de onderneming.

Aurobindo Pharma

Het Indiase Aurobindo Pharma is een fabrikant van generieke, goedkopere medicijnen. Wij hebben het als achterblijver geclassificeerd op een aantal gronden, waaronder arbeidsrechten. In 2018 berichtte het onderzoeksprogramma Zembla over uitbuiting van werknemers en overtreding van veiligheidsvoorschriften in fabrieken. Werknemers kregen minder dan het minimumloon en kregen geen vast contract aangeboden. Volgens Indiase media zijn in de afgelopen tien jaar zeker acht werknemers verongelukt bij fabrieksongevallen.

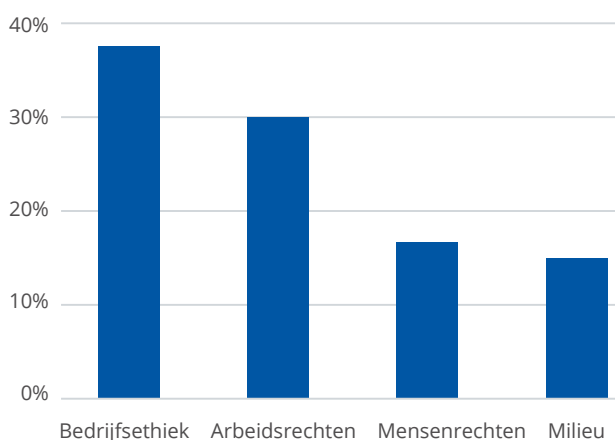
In onze aandelen- en bedrijfsobligatiebeleggingen is de nadruk de afgelopen vijf jaar steeds meer op koplopers en beloften komen te liggen. Eind 2019 bevat de portefeuille naar verhouding meer koplopers (81%) en minder achterblijvers (7%) dan het beleggingsuniversum, dat voor 64% uit koplopers en 23% uit achterblijvers bestaat. Als we niet naar de aantallen bedrijven kijken, maar naar de waarde die zij vertegenwoordigen, bestaat de portefeuille zelfs voor 87% uit koplopers.

Wat maakt een bedrijf een koploper of achterblijver?

De criteria die we hebben ontwikkeld om bedrijven te classificeren, zijn gebaseerd op de principes van de UN Global Compact op het gebied van mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en bedrijfsethiek. We kijken of bedrijven een goed beleid hebben op deze gebieden. Ook controleren we of ze afspraken in de praktijk nakomen en of er incidenten bekend zijn, zoals ongelukken of milieuvervuiling.

De figuur hieronder geeft aan op grond van welke criteria wij bedrijven in het beleggingsuniversum als ESG-achterblijver hebben beoordeeld. Voor elk van de vier criteria geven we het percentage van het totale aantal achterblijvers dat op dat criterium tekort is geschoten. Uit de figuur blijkt dat de meeste achterblijvers tekortschoten op bedrijfsethiek en arbeidsrechten en een relatief kleiner deel op mensenrechten en milieu.

Op welke gronden zijn bedrijven als ESG-achterblijvers beoordeeld?

Bij deze vier criteria kunnen we denken aan de volgende onderwerpen:

Criterium	Voorbeelden
Bedrijfsethiek	Omkoping & corruptie, witwassen, ongepaste promotie van medicijnen, gebrek aan klokkenluidersregelingen
Arbeidsrechten	Gezondheid en veiligheid op het werk, arbeidsomstandigheden
Mensenrechten	Relaties met lokale gemeenschappen, dataprivacy & -veiligheid
Milieu	Uitstoot van broeikasgassen, normen voor afval en watergebruik, uitbreiding van kolen-capaciteit

De balans opmaken

In 2015 zijn we begonnen aan een grootschalige operatie met een duidelijk doel voor ogen: een duurzame, verantwoorde beleggingsportefeuille. Daarbij kozen we met insluiting voor een nieuwe, geheel eigen aanpak. Hoe die zich zou vertalen in de samenstelling van de portefeuille, konden we toen nog niet voorspellen. Tegelijkertijd wilden we onze doelstelling van een aantrekkelijk rendement voor onze deelnemers tegen een aanvaardbaar risico niet in gevaar brengen. We zijn dus behoedzaam te werk gegaan.

Vijf jaar later is het tijd om de balans op te maken. In 2020 zullen we evalueren wat het insluitingsbeleid ons heeft gebracht en waar we kansen zien om te verbeteren.

Met de beoordeling van ruim 10.000 bedrijven waarin we via aandelen of obligaties kunnen beleggen, hebben we een solide basis gelegd voor ons duurzaam en verantwoord beleggingsbeleid. Onze portefeuillemanagers – ook externe managers – houden nu bij elke beleggingsbeslissing rekening met ESG. Dit is voor onze uitvoerder een aanzienlijke cultuuromslag geweest.

Alles overziend valt te constateren dat we veel in insluiting hebben geïnvesteerd en ook de nodige vooruitgang hebben geboekt; tegelijkertijd blijft er nog veel te doen. In ons beleid voor 2020 – 2025 zullen we bestaande criteria aanscherpen en aanvullende criteria opnemen die onze nieuwe doelstellingen weerspiegelen. Meer hierover in hoofdstuk 9.

Interview Ann-Marie Griffith –
Managing Director Credits APG US

Geen stemrecht, wel invloed

Duurzaam en verantwoord beleggen in bedrijfsobligaties was altijd veel minder ontwikkeld dan in aandelen. Maar de laatste jaren komt daar verandering in. ABP wil vooroplopen bij het ontwikkelen van de markt en het verbeteren van de ESG-prestaties van bedrijven die obligaties uitgeven, zegt Ann-Marie Griffith.

Hoe oefen je als obligatiebelegger invloed uit?

“We zijn aangenaam verrast door de opstelling van bedrijven naar ons als obligatiehouders. Wij hebben weliswaar geen stemrecht, maar we zien dat bedrijven die openstaan voor de mening van hun aandeelhouders, ook luisteren naar hun obligatiehouders. Meer en meer bedrijven besteden aandacht aan duurzaamheid, om tegemoet te komen aan de eisen van alle belanghebbenden. Een pluspunt is dat we als obligatiehouder ook in gesprek komen met kleinere bedrijven die geen beursnotering hebben. Dit zijn bedrijven die bij aandelen onder de radar blijven. Vaak zijn wij een van de eersten die met zulke bedrijven spreken over bijvoorbeeld milieurisico's of veiligheid op de werkvloer.”

‘Wat helpt, is dat we een naam hebben opgebouwd in de afgelopen jaren. Daar plukken we nu de vruchten van.’

Wat voor culturele gevoeligheden kwam je tegen bij de invoering van het insluitingsbeleid?

“Hier in de Verenigde Staten is de markt minder snel geweest in het omarmen van verantwoord beleggen. Toch zien we ook hier een toenemend bewustzijn bij bedrijven en beleggers. Aangezien we dezelfde verwachtingen hebben voor Amerikaanse als voor andere bedrijven, kunnen verbetertrajecten hier soms wat langer duren. Wat helpt, is dat we een

naam hebben opgebouwd in de afgelopen jaren. Daar plukken we nu de vruchten van. Bedrijven, banken en beleggers erkennen dat wij vooroplopen en vragen ons om onze visie. Hierdoor kunnen wij de markt mede vormgeven.”

Hoe heeft het insluitingsbeleid bijgedragen aan het beleggingsproces?

“Het heeft ons duurzaamheidsbeleid versterkt doordat we systematisch bedrijven kunnen beoordelen op belangrijke ESG-factoren. We zijn beter in staat om te bepalen welk bedrijf zijn zaken goed op orde heeft, en bij welke bedrijven we verbetering van de ESG-prestaties willen zien.”

3. Uitsluiting

Er zijn bedrijven en staatsobligaties van bepaalde landen waarin wij niet willen beleggen. Deze staan op onze uitsluitingslijst.

➤ We sluiten de meeste bedrijven uit vanwege de producten die ze maken

➤ We sluiten enkele bedrijven uit vanwege een schending van internationaal erkende afspraken

➤ We beleggen niet in de staatsobligaties van landen met een VN-wapenembargo

Uitsluiting van bedrijven op grond van hun producten

We hebben criteria ontwikkeld om een bedrijf uit te sluiten van belegging. Als het producten maakt die aan de volgende vier criteria voldoen, beleggen we niet in het bedrijf:

1. Het product is per definitie schadelijk voor mensen.
2. We kunnen daar met onze invloed als belegger niets aan veranderen.
3. Er zijn geen nadelige gevolgen als het product er niet meer zou zijn.
4. Er is een wereldwijd verdrag gericht op het uitbannen van het product.

We beleggen niet in producenten van wapens die verboden zijn volgens internationale verdragen die Nederland heeft ondertekend. Concreet gaat het om bedrijven die betrokken zijn bij het maken van clusterbommen, anti-persoons(land)mijnen en chemische

en biologische wapens. We beleggen ook niet in tabaksfabrikanten en bedrijven die betrokken zijn bij de productie van (belangrijke onderdelen van) kernwapens. Eind 2019 stonden 156 beursgenoteerde ondernemingen op grond van hun producten op onze uitsluitingslijst.⁸

Uitsluiting van staatsobligaties

Wanneer de VN-Veiligheidsraad een land straft met een wapenembargo, beleggen we niet langer in staatsleningen van dat land. In 2019 werd het wapenembargo tegen Eritrea opgeheven, nadat het land een vredesovereenkomst met Ethiopië had getekend na 20 jaar gewapende strijd. We hebben Eritrea verwijderd van onze uitsluitingslijst. Daarop staan per eind 2019 tien landen.

Bedrijven die zich niet houden aan wereldwijde afspraken

We willen dat de bedrijven waarin we beleggen de principes respecteren van de UN Global Compact op het gebied van mensenrechten, arbeidsvoorwaarden, milieu en het tegengaan van corruptie. Net als in 2018, staan er drie bedrijven op onze uitsluitingslijst vanwege schending van deze principes: het Chinese energiebedrijf PetroChina, het Japanse energiebedrijf Tokyo Electric Power Company en de Amerikaanse supermarktketen Walmart.

⁸ <https://www.abp.nl/images/uitsluitingslijst-per-december-2019.pdf>. Externe vermogensbeheerders passen ons uitsluitingsbeleid ook toe op niet-beursgenoteerde bedrijven. De (niet-uitputtende) lijst die daarvoor wordt gebruikt, omvat nog eens 119 bedrijven. Externe beheerders hoeven het uitsluitingsbeleid niet toe te passen op illiquide beleggingen die al in de portefeuille zaten vóór invoering van het uitsluitingsbeleid (of delen daarvan), zoals private equity, hedgefondsen, infrastructuur, vastgoed en grondstoffen. Ook geldt een uitzondering voor indexbeleggingen en ETF's (beleggingsinstrumenten die een index volgen). We kunnen voor ruim 99% van de beleggingsportefeuille garanderen dat er geen aandelen en obligaties in voorkomen van bedrijven op onze uitsluitingslijst.

4. Bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen

Eind 2019 had ABP 65,6 miljard belegd in ondernemingen die bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen. Daarmee hebben we onze doelstelling behaald.

➤ ABP heeft circa 14% van het vermogen belegd in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen

➤ Een fors deel hiervan is duurzaam vastgoed, dat bijdraagt aan het doel 'Duurzame steden en gemeenschappen'

➤ We ontwikkelen een platform om samen met andere pensioenfondsbeleggers te beleggen in de doelstellingen

ABP heeft zich ten doel gesteld om in 2020 € 58 miljard aan beleggingen te hebben die niet alleen een goed rendement bieden, maar ook bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen. Deze 'Sustainable Development

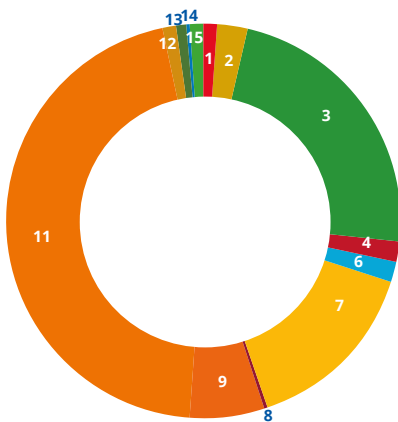
Goals' (SDG's) zijn in 2015 vastgesteld door de Verenigde Naties⁹ en richten zich op onder andere het beëindigen van honger, klimaatactie en duurzame steden en gemeenschappen.

DUURZAME ONTWIKKELINGS DOELEN

⁹ Vóór 2017 definieerden we onze duurzame beleggingen als 'Beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde (HDI's). Deze waren geïnspireerd op de voorgangers van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen: de Millenniumdoelen. Sinds 2017 rapporteren we over SDI's. De doelstelling is hetzelfde gebleven: € 58 miljard belegd in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen in 2020.

Beleggingen per SDG

1. Geen armoede: **793 miljoen**
2. Geen honger: **1,7 miljard**
3. Gezondheid en welzijn: **15,1 miljard**
4. Goed onderwijs: **1,3 miljard**
6. Schoon water en sanitair: **1,1 miljard**
7. Betaalbare en schone energie: **9,9 miljard**
8. Fatsoenlijk werk en economische groei: **223 miljoen**
9. Industrie, innovatie en infrastructuur: **4,1 miljard**
11. Duurzame steden en gemeenschappen: **29,4 miljard**
12. Verantwoorde consumptie en productie: **820 miljoen**
13. Klimaatactie: **292 miljoen**
14. Leven onder water: **52 miljoen**
15. Leven op aarde: **849 miljoen**

ABP en PFZW hebben samen met hun uitvoerders een raamwerk ontwikkeld om te beoordelen welke bedrijven met hun producten en diensten bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen.¹⁰ We noemen dat Sustainable Development Investments (SDI's). Net als alle andere beleggingen moeten SDI's voldoen aan onze criteria voor rendement, risico en kosten. Als een bedrijf een reële bijdrage levert aan de SDG's, zien we dit als een belangrijk voordeel en een extra argument om in dat bedrijf te beleggen.

Een platform voor duurzame pensioenfondsbegleggers

ABP vindt het belangrijk dat het voor SDI's ontwikkelde raamwerk verder gedeeld en ontwikkeld wordt tot een breed gedragen marktstandaard. In september kondigde onze uitvoerder APG aan dat het samen met PGGM een SDI Asset Owner Platform gaat ontwikkelen. Op basis van op kunstmatige intelligentie gebaseerde technologie krijgen beleggers inzicht in hoeverre bedrijven met hun producten en diensten bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen. Zo kan worden vastgesteld welke beleggingen kwalificeren als SDI's. Het platform – dat samenwerkt met data-analysebedrijf ENTIS – bouwt voort op het raamwerk voor de beoordeling van duurzame beleggingen dat APG en PGGM al eerder hadden ontwikkeld.

Het SDI Asset Owner Platform streeft naar een gezamenlijke aanpak voor het beleggen in de SDG's. Institutionele beleggers die inzicht willen krijgen in hoeverre hun beleggingen bijdragen aan de SDG's kunnen gebruik maken van

de standaard van het platform. Het doel is dat een belangrijk aantal institutionele beleggers over de hele wereld gebruikmaakt van een gemeenschappelijke definitie van SDI's. Zo kunnen ze met één stem spreken met bedrijven en hun rapportages verbeteren. Ook kunnen zij op vergelijkbare wijze rapporteren over de manier waarop zij beleggen in en bijdragen aan de SDG's.

Veelbelovende technologie voor dwarslaesie-patiënten

Private equity-belegging GTX Medical heeft een unieke therapie ontwikkeld om mensen met een dwarslaesie te helpen hun benen weer te bewegen. Dit gebeurt met een implantaat dat elektrische stroompjes afgeeft aan het beschadigde ruggenmerg. De eerste resultaten zijn veelbelovend; inmiddels zijn er acht patiënten bekend die weer konden lopen dankzij een combinatie van deze therapie en revalidatie.

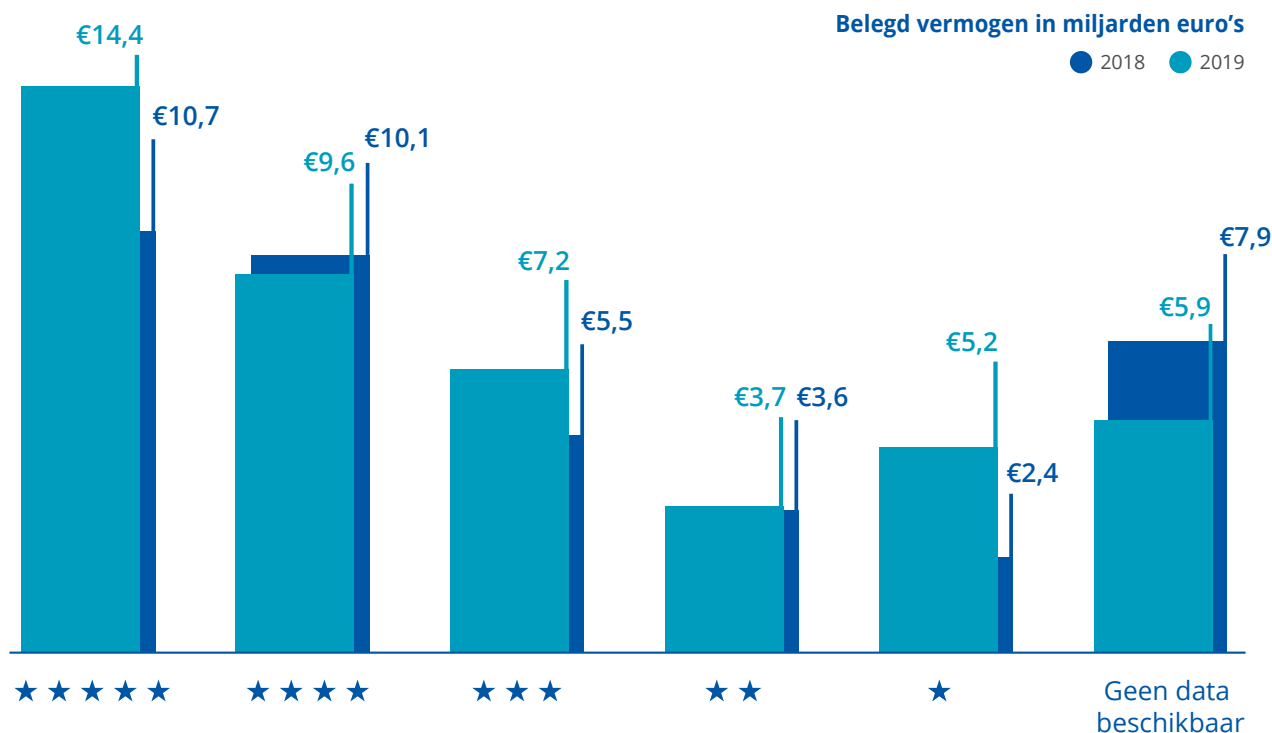
GTX Medical is gevestigd op de High Tech Campus in Eindhoven en aan de Technische faculteit en de faculteit van Biowetenschap (EPFL) in Lausanne (Zwitserland). De therapie is gebaseerd op jarenlang onderzoek door Professor Grégoire Courtine, verbonden aan het EPFL.

ABP belegt in GTX Medical via Inkef. Dit is een durfkapitaal-investeerder die we in 2010 hebben opgericht om in veelbelovende, jonge ondernemingen in Europa te investeren.

¹⁰ Meer informatie over dit raamwerk op <https://www.apg.nl/en/publication/SDI%20Taxonomies/918>

Hoe duurzaam is ons vastgoed?

GRESB-scores van vastgoedbeleggingen

Duurzaam vastgoed levert de grootste bijdrage

Het grootste deel van de SDI's is vastgoed. We hebben € 24 miljard¹¹ belegd in duurzaam vastgoed, waarmee we fors bijdragen aan SDG 11 – Duurzame steden en gemeenschappen. Vastgoed kwalificeert als SDI als het vier of de maximale vijf sterren behaalt in het jaarlijkse duurzaamheidsonderzoek van de Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB). Dit betekent dat zij tot de 40% best presterende fondsen behoren.¹²

Wij streven ernaar dat al onze vastgoedbeleggingen rapporteren aan GRESB. Op dit moment is dat bij 13% van de (waarde van de) fondsen nog niet het geval.

Dit betreft vooral beursgenoteerd vastgoed. Voor onze directe beleggingen in vastgoedfondsen stellen we deelname aan GRESB verplicht. Ook moeten nieuwe

beleggingen binnen drie jaar een beoordeling hebben van minimaal vier sterren. De scores van de fondsen waarin wij in 2019 belegd waren, staan in bovenstaande figuur.

In 2019 kregen wij van GRESB ook inzicht in het aandeel van onze operationele vastgoedbeleggingen dat een duurzaamheidscertificaat heeft. Eind 2019 is dit circa 20% van alle vierkante meters die aan GRESB zijn gerapporteerd. Dit ligt ruim boven het gemiddelde (de GRESB Global Average) van 15,8%.

ABP neemt voortouw in markt voor green bonds

Onder onze SDI's bevinden zich ook veel green, sustainable & social bonds (hierna: 'green bonds'). Dit zijn obligaties uitgegeven door bedrijven en (semi-)overheidsinstellingen voor de financiering van sociale en duurzaamheidsprojecten.

11 Dit cijfer heeft betrekking op directe investeringen in vastgoed. De indirecte beleggingen via aandelen in beursgenoteerd vastgoed zijn hierin niet meegenomen.

12 De GRESB-rating geeft aan hoe duurzaam een vastgoedonderneming is in vergelijking met de andere vastgoedondernemingen die door GRESB worden beoordeeld. Vastgoed dat tot de bovenste 20% behoort, krijgt vijf sterren. De 20% laagst scorende vastgoedondernemingen krijgen één ster. Meer informatie: <https://gresb.com/wp-content/uploads/2017/07/GRESB-RE-Scoring-Methodology.pdf>

In mei 2019 belegden we € 171 miljoen in de eerste groene Nederlandse staatsobligatie. Met de opbrengst financiert de overheid uitgaven voor onder andere opwekking van duurzame energie en het energiezuiniger maken van woningen, fietsenstallingen op Utrecht Centraal, schoon transport en het versterken van de dijken. Zo betaalt de belegging zich voor onze deelnemers op twee manieren uit. Het draagt bij aan een goed en stabiel rendement én we leveren hiermee een bijdrage aan de financiering van de energietransitie in Nederland.

Deze groene obligatie voldoet aan de hoogste standaarden.¹³ Voor groene staatsobligaties hanteren we dezelfde eisen op het gebied van rendement, risico en kosten als voor alle andere beleggingen. Het rendement op deze obligatie is vergelijkbaar met een 'gewone' Nederlandse staatslening.

Hoe groeide onze portefeuille met green bonds? 2014-2019

2018	141 green bonds t.w.v. € 5.541 miljoen
2017	102 green bonds t.w.v. € 3.485 miljoen
2016	59 green bonds t.w.v. € 1.400 miljoen
2015	38 green bonds t.w.v. € 800 miljoen
2014	13 green bonds t.w.v. € 300 miljoen

Italiaanse energiereus Enel geeft de allereerste SDG-obligatie uit

In 2019 belegden we in de eerste groene obligatie die rechtstreeks verband houdt met de Duurzame Ontwikkelingsdoelen. De uitgever van de obligatie, het Italiaanse energiebedrijf Enel, belooft dat 55% van zijn capaciteit voor het opwekken van elektriciteit eind 2021 hernieuwbaar is. Als het bedrijf dat niet waarmaakt, ontvangen beleggers 0,25% extra rente op hun obligaties. Op 30 juni 2019 droegen hernieuwbare energiebronnen 46% bij aan de capaciteit van Enel.

De doelstelling van Enel draagt bij aan SDG 7 – Betaalbare en schone energie. Onze uitvoerder APG was een van de beleggers waarmee Enel heeft besproken aan welke specifieke kenmerken deze SDG-gekoppelde obligatie zou moeten voldoen.

¹³ Dit betekent dat is vastgelegd waarvoor de opbrengst wordt gebruikt, dat er duidelijke duurzame criteria zijn gevolgd en dat de overheid jaarlijks rapporteert over de uitgaven en het effect daarvan op het milieu.

5. Omgaan met klimaatverandering

Klimaatverandering raakt de toekomst van onze deelnemers én heeft gevolgen voor onze beleggingen. Daarom willen we dat bedrijven waarin we beleggen minder CO₂ uitstoten en een strategie hebben voor de overgang naar een klimaatneutrale economie.

➤ We beleggen € 6,5 miljard (14% van onze energiebeleggingen) in hernieuwbare energie

➤ Sinds 2015 is de CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille met 37% gedaald

➤ Samen met andere beleggers verduurzamen we grote CO₂-uitstoters

Klimaatrisico's in kaart brengen

ABP belegt over de hele wereld en heeft een zeer gespreide portefeuille. Daarom verwachten we dat de gevolgen van klimaatverandering en de energietransitie voor onze beleggingen zich geleidelijk doen gelden. Wel blijven we waakzaam voor plotselinge, onverwachte veranderingen en nemen we nu al maatregelen om klimaatrisico's in onze beleggingsportefeuille te beheersen. Meer hierover in bijlage 2.

Klimaatrisico's in vastgoed

Het inprijzen van klimaatrisico's wordt voor beleggingen in vastgoed steeds belangrijker. Het gaat dan om:

- fysieke risico's, zoals schade door overstromingen en orkanen;
- transitierisico's, dat wil zeggen kosten die in de toekomst mogelijk gemaakt moeten worden vanwege strengere regels om klimaatverandering af te remmen.

Bij transitierisico's gaat het bijvoorbeeld om de kosten van isolatie en de verduurzaming van de energievoorziening, of om waardevermindering van panden waarvoor forse klimaatinvesteringen nodig zijn. In 2019 heeft ABP samen met andere partijen een initiatief gelanceerd waarmee beleggers kunnen inschatten wat de transitierisico's zijn per type gebouw en per land.

De analyse wordt uitgevoerd door het Institut für Immobilienökonomie (IÖ) met ondersteuning van GRESB. Het initiatief bouwt voort op het project Carbon Risk Real Estate Monitor (CRREM), dat wordt gefinancierd door de Europese Commissie. Met financiering van ABP en PGGM wordt het CRREM-project nu uitgebreid met de woningsector en belangrijke vastgoedmarkten buiten de EU.

De fysieke gevolgen van klimaatverandering zijn sterk afhankelijk van de locatie van de belegging. In 2019 hebben we voor één specifiek vastgoedobject de klimaatrisico's in beeld laten brengen door zes specialistische bureaus. De uitkomsten daarvan waren heel verschillend. De les die we daaruit hebben getrokken is dat we niet moeten afgaan op de cijfers van een enkel bureau. We werken aan een database van de fysieke klimaatrisico's voor onze wereldwijde beleggingen in vastgoed. Daarbij combineren we de informatie van verschillende aanbieders.

ABP behoort wereldwijd tot de pensioenfondsen die in hun beleggingsbeleid het beste rekening houden met klimaatverandering, blijkt uit onderzoek van het Asset Owner Disclosure Project.¹⁴ Wij zien dit als erkenning dat ABP in de pensioensector vooroploopt bij het in kaart brengen van klimaatrisico's en -kansen.

¹⁴ <https://aodproject.net/changing-climate/>. AODP publiceert de Global Climate Index. Deze ranglijst laat zien in hoeverre de honderd grootste pensioenfondsen in hun beleggingsbeleid rekening houden met de risico's van klimaatverandering. ABP staat in deze lijst op de vierde plaats.

In welke energiebronnen belegt ABP?

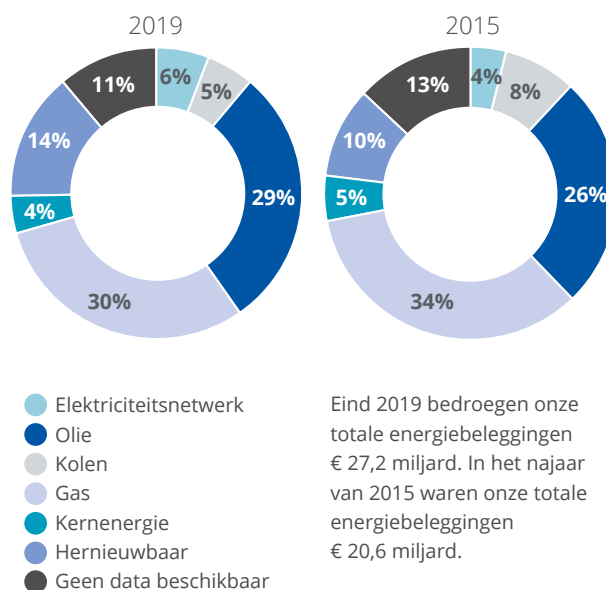
Onze totale beleggingen in de energiesector bedragen circa € 27,2 miljard (2018: € 25,9 miljard). Eind 2019 bestond 14% (2018: 11%) van onze energieportefeuille uit hernieuwbare energie.¹⁵ Circa 11% van onze energieportefeuille kunnen we niet toedelen aan een energiebron, omdat de benodigde gegevens niet beschikbaar zijn.

Binnen de energieportefeuille is het aandeel van steen- en bruinkool gedaald van 8% in 2015 naar 5% eind 2019. Om te voldoen aan onze doelstelling voor vermindering van de CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuille, beleggen we nu minder in aandelen van bedrijven met kolengestookte elektriciteitscentrales.

Als bedrijven plannen hebben voor nieuwe kolencentrales, worden ze beoordeeld als achterblijvers. Dit betekent dat we met deze bedrijven in gesprek gaan om ze van uitbreiding te weerhouden, of dat we onze aandelen of obligaties in het bedrijf verkopen.¹⁶

In het nieuwe beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen hebben we de doelstelling opgenomen om onze beleggingen in kolenmijnen af te bouwen. Bovendien hebben we de ambitie uitgesproken om in 2030 niet meer direct te beleggen in kolen voor de productie van elektriciteit zonder CO₂-afvang in OESO-landen.¹⁷

Hoe zijn onze energiebeleggingen verdeeld?

Beleggingen in hernieuwbare energie

Onze beleggingen in hernieuwbare energie, zoals zonne- en windenergie, zijn opnieuw toegenomen. Eind 2019 hadden we hier € 6,5 miljard in belegd (1,4% van het totale belegde vermogen).¹⁸ In 2015 was dat nog € 2,2 miljard. Daarmee hebben we onze doelstelling voor € 5 miljard aan beleggingen in hernieuwbare energie in 2020 ruim behaald. Hernieuwbare energie is onderdeel van SDG 7 – Betaalbare en schone energie. Meer over de Duurzame Ontwikkelingsdoelen in hoofdstuk 4.

Onze infrastructuurbeleggingen wekken jaarlijks 5,8 GWh (2018: 4,7 GWh) op aan duurzame energie. Bij een gemiddeld verbruik in Nederland van 3.500 kWh per huishouden per jaar, voorzien deze beleggingen ruim 1,65 miljoen (2018: 1,3 miljoen) huishoudens van groene energie.¹⁹

¹⁵ De beleggingen in hernieuwbare energie bedragen € 3,78 miljard. Dit bedrag wijkt af van de € 6,5 miljard op p. 7 door een verschil in rekenmethoden (zie ook voetnoot 18). Bij de berekening van de energiemix splitsen we de waarde van het bedrijf uit naar de diverse energiebronnen en wijzen we de betreffende percentages toe aan de energiebronnen in de mix. Er wordt dus een deel van de waarde van een bedrijf toegerekend aan een specifieke energiebron. We richten ons hier uitsluitend op energie, dus green bonds of producenten van windmolens worden hierin niet meegenomen.

¹⁶ Zie ook het voorbeeld van RWE in hoofdstuk 2.

¹⁷ In 2025 willen we niet meer beleggen in bedrijven die meer dan 30% van hun omzet uit kolen halen. In 2030 willen we ook de investeringen in kolen in niet-OESO-landen aanzienlijk hebben verminderd.

¹⁸ Bij de berekening van onze beleggingen in hernieuwbare energie rekenen we een bedrijf pas mee als een bepaald percentage van de productie hernieuwbaar is. Ook rekenen we green bonds mee waarvan de opbrengst wordt gebruikt voor hernieuwbare energie of technologie die daarmee verband houdt.

¹⁹ Dit is inclusief de capaciteit van het Merkur-windpark, aangekocht in december 2019, dat vanaf 2020 duurzame elektriciteit zal leveren. Zonder Merkur is de jaarlijkse productie 4,9 GWh.

Megawindpark

Genoeg groene energie voor het verbruik van 500.000 huishoudens. Dat is de capaciteit van Merkur Offshore, een groot windpark waarin ABP in december een meerderheidsbelang nam. Het windpark ligt in het Duitse deel van de Noordzee. Vanaf het land zijn de windmolens niet te zien.

De belegging past in de ambitie van ABP om de overgang van fossiele naar schone energie te versnellen en de investeringen in hernieuwbare energie te vergroten. Door deze windmolens wordt circa 480.000 ton CO₂-uitstoot bespaard. Bovendien levert dit windpark – een van de grotere in de wereld – een stabiel en langjarig rendement op voor onze deelnemers.

In 2019 nam ABP ook een belang in het nieuwe Nederlandse windpark Goeree-Overflakkee. Dat project wekt voldoende energie op om 35.000 huishoudens van groene stroom te voorzien. Het is tot stand gekomen op initiatief van een aantal lokale agrariërs.

Beleggen in windenergie

Wind raakt nooit op en is een schone bron van energie. Maar is investeren in windmolens ook rendabel? En hoe zit het met de gevolgen voor flora en fauna?

Waarom zijn windmolens nodig?

Nederland heeft in 2015 samen met 194 andere landen in Parijs afgesproken dat de aarde niet meer dan 2 graden mag opwarmen. De uitstoot van CO₂ moet daarom flink omlaag. Dat kan alleen als we veel meer schone energie opwekken. Wind hebben we in Nederland volop, en het is een efficiënte bron van duurzame energie. De komende jaren komen er zowel op land als op zee veel windmolens bij: in 2023 zullen die 7 miljoen huishoudens van groene stroom voorzien.

Waarom belegt ABP in windmolens?

Windenergie is een bewezen techniek en een efficiënte manier om energie op te wekken. Door te beleggen in windmolens, dragen we bij aan de energietransitie. Als pensioenfonds beleggen wij bovendien voor de lange termijn: investeren in windmolens (die gemiddeld 25-30 jaar meegaan) sluit daar goed bij aan.

Zijn windmolens gevaarlijk voor vogels en vissen?

Je mag in Nederland (of in andere landen) niet zomaar een windmolenpark bouwen. Daar gaat een strenge vergunningsprocedure aan vooraf. Er wordt bijvoorbeeld gekeken naar de gevolgen voor vogels, vissen en het bodemleven. Maar ook of de windmolens geluidshinder veroorzaken of het uitzicht aantasten. Natuurlijk heeft een windmolen altijd gevolgen voor de omgeving; het is aan de overheid of het voordeel van schone energie opweegt tegen de nadelen.

Hoe zit het met het rendement?

Meestal maken we een afspraak dat het energiebedrijf enkele jaren een bepaalde hoeveelheid energie afneemt tegen een vooraf vastgestelde prijs. Hoeveel energie er opgewekt kan worden, hangt af van de wind. Op basis van windmetingen en historische data is dat goed te voorspellen. Windenergie is een bewezen technologie en we kopen alleen windmolens van gerenommeerde partijen, zodat we goed kunnen inschatten wat het onderhoud zal kosten.

Dilemma – beleggingen in kernenergie: Engie

ABP belegt in energiebedrijf Engie. Dochteronderneming Engie-Electrabel is eigenaar van de kerncentrales in Doel en Tihange (België). Wij begrijpen dat mensen zorgen hebben over kerncentrales in hun omgeving. ABP gebruikt haar rol als aandeelhouder om bij het bestuur van Engie het belang van veiligheid bij kerncentrales te blijven benadrukken.

In 2019 waren we, net als in voorgaande jaren, in gesprek met het bedrijf over de veiligheid in Tihange en Doel. We spraken onder andere met de voorzitter van de Raad van Commissarissen, ontvingen een delegatie van Engie en spraken met de directeur van de kernenergiecentrale Doel.

Naar ons oordeel gaat Engie heel zorgvuldig om met de veiligheid in de kerncentrales. Het verantwoordelijke bedrijfsonderdeel staat bovendien onder onafhankelijk toezicht van de Belgische toezichthouder FANC en het Internationaal Atoomenergieagentschap. Engie is daarnaast een bedrijf dat groot inzet op de energietransitie. De komende jaren investeert het miljarden in meer duurzame energie, en verkoopt of sluit het zijn kolencentrales.

Climate Action 100+

Samen met meer dan 370 andere grote beleggers voert ABP druk uit op 161 bedrijven die wereldwijd de meeste CO₂ uitstoten. Deze samenwerking bestaat sinds 2017 onder de naam Climate Action 100+.²⁰ De beleggers die meedoen hebben samen € 32 biljoen (32 met twaalf nullen) onder beheer; het is daarmee het grootste samenwerkingsverband waaraan wij ooit hebben deelgenomen. Door onze krachten te bundelen, kunnen we effectief druk uitoefenen.

Climate Action 100+ richt zich op bedrijven in sectoren die veel CO₂ uitstoten, zoals landbouw, energie, transport en zware industrie. Bedrijven wordt gevraagd inzicht te geven in de klimaatrisico's waarmee ze te maken hebben en maatregelen te nemen zodat ze minder broeikasgassen uitstoten. Bedrijven moeten ambities formuleren in lijn met de klimaatdoelstellingen van Parijs en die vertalen naar concrete, meetbare doelstellingen.²¹

ABP maakt binnen Climate Action 100+ deel uit van de 'kerngroep' van beleggers die zich vooral richt op de grote olie- en gasmaatschappijen. Daarnaast coördineren wij de dialoog met bedrijven in de voedingssector en hebben we de leiding in de gesprekken met Unilever en Nestlé.

Nestlé: klimaatneutraal in 2050

Nestlé kondigde in oktober aan dat het voedingsmiddelenbedrijf in 2050 volledig klimaatneutraal wil werken. Dat betekent dat Nestlé dan per saldo geen CO₂ meer uitstoot. De voedingsindustrie en het daarvoor benodigde landgebruik zijn verantwoordelijk voor een kwart van de wereldwijde uitstoot.

Concreet zet Nestlé in op:

- het ontwikkelen van producten en verpakkingen met een lagere CO₂-voetafdruk;
- het stimuleren van verantwoord landgebruik en de aanplant van bossen;
- het gebruiken van 100% hernieuwbare elektriciteit voor fabrieken, opslagruimtes, kantoren en vervoer.

Nestlé zal in 2020 een stappenplan publiceren waarin concrete doelen voor de verschillende bedrijfsonderdelen worden gesteld.

Oliebedrijven: Repsol en BP

Het Spaanse oliebedrijf Repsol kwam in december 2019 met ambitieuze klimaatdoelen. Het bedrijf wil de netto-uitstoot van CO₂ in 2050 tot nul hebben teruggebracht. Het gaat dan niet alleen om de eigen uitstoot, maar ook om die van klanten, zoals elektriciteitscentrales en automobilisten. Wat overblijft aan CO₂ wordt opgeslagen of gecompenseerd, bijvoorbeeld door aanplant van bossen.

Dit jaar was er ook succes bij oliemaatschappij BP. Dat bedrijf moet van de aandeelhouders meetbare doelen stellen voor de korte termijn en die koppelen aan de beloning voor het topmanagement. In mei stemden de aandeelhouders met grote meerderheid in met een voorstel dat – mede namens ABP – was ingediend door Climate Action 100+. Intussen heeft BP de klimaatambities weer verder aangescherpt. Wij zien de toezeggingen van Repsol en BP (en eerder Shell) als belangrijke signalen aan andere oliebedrijven.

CO₂-voetafdruk

ABP brengt in kaart hoeveel CO₂ wordt uitgestoten door de bedrijven waarin we beleggen en hoeveel daarvan aan ons is toe te rekenen. De 'CO₂-voetafdruk' van onze aandelenbeleggingen is sinds 2015 met 37% afgenomen. Hiermee hebben we ruimschoots voldaan aan onze doelstelling van 25% reductie in 2020. Meer hierover leest u op p. 32 en 33.

Bijdragen aan de energietransitie

Investeer in de energietransitie, wees transparant over je CO₂-uitstoot en neem maatregelen om die te beperken. Die opdracht legden 50 Nederlandse financiële instellingen, waaronder ABP, zichzelf in juli op. Dat deden zij door ondertekening van het Commitment van de financiële sector. Daarmee sluit de sector zich vrijwillig aan bij het nationale Klimaatakkoord.

Pensioenfondsen moeten vanaf 2020 elk jaar laten zien wat de CO₂-voetafdruk is van hun beleggingen en leningen. Voor aandelen doet ABP dat al sinds 2015. Nu gaan we ook de CO₂-impact van andere beleggingen, zoals obligaties en vastgoed, in kaart brengen. Uiterlijk in 2022 koppelen we die aan concrete klimaatdoelstellingen voor 2030.

²⁰ www.climateaction100.org

²¹ Climate Action 100+ vraagt van bedrijven dat ze inzicht geven in de financiële risico's van klimaatverandering volgens de standaarden van de Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD). <https://www.fsb-tcfd.org>

Ook is afgesproken dat de financiële sector bijdraagt aan de financiering van de energietransitie. Eind 2018 hebben wij het ABP Nederlands Energie-transitiefonds (ANET) opgericht, speciaal bedoeld voor beleggingen in relatief kleine projecten en bedrijven die zich richten op innovatieve oplossingen voor de energietransitie.²² Tot concrete beleggingen heeft dat nog niet geleid.

Een uitdaging is dat bij bedrijven die aan het begin van hun groeipad staan de vooruitzichten snel kunnen veranderen, bijvoorbeeld door de komst van een nieuwe CEO. Dat heeft ook invloed op onze beoordeling. Bovendien moet ABP nog ervaring opdoen met de nieuwe technologieën die deze groeibedrijven toepassen en met de beoordeling van relatief kleine bedrijven. Wel zit er intussen een groot aantal projecten en bedrijven in de pijplijn, waardoor we verwachten dat we in 2020 de eerste beleggingen bekend kunnen maken.

Groene hypotheek

Mensen helpen hun woning financieel aantrekkelijk te verduurzamen: dat is de gedachte achter de groene hypotheek van Rabobank-dochter Vista Hypotheken. In januari 2019 werd bekend dat ABP € 500 miljoen investeert in deze groene woningleningen.

Klanten ontvangen korting op hun hypotheekrente als ze een woning kopen met energielabel-A. De korting geldt ook als klanten gedurende de looptijd van de hypotheek hun woning tot energielabel-A verduurzamen. Dat doet nog geen andere Nederlandse aanbieder.

ABP belegt wereldwijd ongeveer € 19 miljard in hypotheek; ruim € 4 miljard daarvan is in Nederland belegd.

Verantwoord landgebruik

Ontbossing speelt een grote rol bij de opwarming van de aarde; ongeveer 12% van alle CO₂-uitstoot is te wijten aan bomenkap. Bossen produceren zuurstof en halen CO₂ uit de lucht. Ook komen bij het kappen en verbranden van bossen broeikasgassen vrij.

In september sloot ABP zich, via onze vermogensbeheerder, aan bij een oproep van grote beleggers aan Brazilië en Bolivia om de kap van bomen in de Amazone een halt toe te roepen. De laatste jaren is de kap van bossen in dit gebied alarmerend toegenomen. In de zomer werd het gebied geteisterd door enorme bosbranden. De beleggers benadrukken het belang van verantwoord landgebruik voor het behoud van biodiversiteit, voedselzekerheid en het realiseren van de klimaatdoelen van Parijs.

Ontbossing brengt bovendien financiële risico's met zich mee voor de voedselbedrijven waarin wij beleggen, bijvoorbeeld op het gebied van reputatie en wet- en regelgeving.

ABP is sinds 2018 betrokken bij een initiatief van boeren, overheid en industrie om de ontbossing van de Braziliaanse Cerrado te stoppen. Dit savannegebied in Brazilië is door intensivering van de landbouw een van de meest bedreigde ecosystemen ter wereld.²³

In 2019 publiceerde ABP een factsheet over verantwoord landgebruik.²⁴

²² ANET richt zich op beleggingen van € 5 miljoen tot € 15 miljoen. Incidenteel zijn grotere beleggingen (tot € 50 miljoen) mogelijk.

²³ ABP belegt zelf ook in land. Binnen het Nederlandse samenwerkingsverband LANDdialoog dragen we bij aan onderzoek naar de manier waarop land is verkregen. Al het land voor houtproductie waar we in beleggen, is gecertificeerd. Bij landbouwgrond stellen we de eis dat er geen bos mag zijn gekapt.

²⁴ <https://www.abp.nl/images/factsheet-verantwoord-landgebruik.pdf>

“ABP moet de Tesla van de pensioensector worden”

Professor Jan Rotmans (Erasmus Universiteit Rotterdam) is een maatschappelijk gedreven wetenschapper en geldt als dé autoriteit op het gebied van klimaatverandering en duurzame transitie. En hij is een ‘opbouwende kritische’ ABP-deelnemer.

Hoe betrokken bent u als ABP-deelnemer?

“Als het om mijn pensioenopbouw gaat, ben ik een passieve deelnemer. Ik houd me er niet zo mee bezig. Maar ik zie mezelf als een activistische deelnemer als het gaat om hoe ABP de inleg van de deelnemers belegt. Ik vind het belangrijk dat mijn pensioenfonds leiderschap toont en voorop loopt in de transitie naar een duurzame wereld.”

Wat doet ABP in uw ogen goed doet als verantwoorde belegger?

“Het is goed dat ABP de Duurzame Ontwikkelingsdoelen als richtsnoer gebruikt en een methodiek heeft ontwikkeld om die door te vertalen naar concrete beleggingen. Op die manier krijgen die doelen handen en voeten. Ook ben ik blij dat in het nieuwe beleid beleggingen in kolenmijnen en teerzand worden uitgefaseerd. Tot slot juich ik het toe dat ABP zich niet alleen richt op klimaat, maar ook oog heeft voor andere transitie, zoals de overgang naar de circulaire economie.”

Op welke punten toont ABP nog te weinig leiderschap?

“Het mag wel een tandje sneller en ambitieuzer. Ik begrijp wel dat ABP niet zegt dat het morgen uit fossiele energie stapt. Maar zet dan een punt op de horizon en zeg: ‘Over tien jaar beleggen we niet meer in fossiele energiebedrijven en vanaf nu werken we daar naartoe. We stoppen nu met investeren in kolen, over vijf jaar met olie en over tien jaar met gas’. ABP is het grootste pensioenfonds van Nederland en een van de grootste ter wereld. De Nederlandse pensioenfondsen lopen wat betreft duurzaamheid voorop. Dus als er een pensioenfonds is dat leiderschap kan tonen... Ik ben ervan overtuigd dat als ABP deze stap zet, andere grote beleggers volgen.”

De energietransitie vraagt inspanningen van ons allemaal, niet alleen van pensioenfondsen toch?

“Dat klopt, maar dat ontslaat niemand ervan om verantwoordelijkheid te nemen en naar vermogen bij te dragen. In Nederland nodigen we iedereen aan tafel om samen tot een aanpak te komen, zoals in het klimaatakkoord. Daar is niets mis mee. Maar échte transitie verlopen niet via een polderakkoord. Die ontstaan door technologische doorbraken of doordat een belangrijke partij – zoals ABP – leiderschap toont en voor de troepen uit durft te lopen. Je moet een koploper hebben, dan volgen vanzelf de achtervolgers, dan het peloton en ten slotte de achterblijvers.”

Moet ABP ook uit fossiele energie als dat rendement kost, en dus ten koste gaat van het pensioen?

“Pensioen is een kwestie van de lange termijn. ABP zal een transitie strategie voor de komende jaren moeten ontwikkelen: bouw beleggingen in fossiele energie af en bouw beleggingen in de nieuwe, op hernieuwbare grondstoffen gebaseerde economie op. Doet ABP dat gefaseerd en zorgvuldig, dan is het op langere termijn juist gunstig voor deelnemers, want beleggen in de nieuwe economie levert aantoonbaar minder risico en meer rendement op.”

ABP wil als aandeelhouder invloed uitoefenen op de bedrijven waarin het belegt, ook op bedrijven in fossiele energie. Wat vindt u daarvan?

“Fossiele energiebedrijven zitten in een spagaat; ze verdienen hun geld nu nog met fossiele energie maar weten dat ze op termijn moeten overschakelen op hernieuwbare energiebronnen. Het is goed om daarover met ze in gesprek te gaan en de grenzen op te zoeken van wat haalbaar is. Maar durf ook een statement te maken als er te weinig vooruitgang is. Stop dan met praten en stap eruit. Druk zetten en leiderschap

tonen zijn ook heel effectieve manieren om tot verbetering te komen.”

ABP vindt het belangrijk dat de energietransitie rechtvaardig verloopt. Hoe ziet u dat?

“Over het verdwijnen van werkgelegenheid in de fossiele industrie maak ik me niet zo’n zorgen, want er is genoeg vervangend werk in bijvoorbeeld hernieuwbare energie. Er zijn bijvoorbeeld nu al te weinig vakmensen voor de installatie van zonnepanelen en warmtepompen. Wel zorgelijk is dat de energietransitie tot een verscherpte tweedeling leidt, omdat juist mensen die toch al kwetsbaar zijn het slachtoffer worden van klimaatverandering en niet de middelen hebben om zich aan te passen. De kloof groeit zowel binnen

Nederland als tussen rijke en arme landen. Dat probleem wordt onderschat en moet veel meer aandacht krijgen.”

Als u één ambitie of doelstelling voor ABP mag kiezen, welke zou dat dan zijn?

“Dat ABP wereldbekend wordt vanwege het leiderschap dat het fonds toont in de energietransitie. Er is een disruptor nodig – zoals Tesla in de auto-industrie – die de pensioensector in beweging krijgt. Tegelijkertijd hoop ik dat ABP een langetermijnvisie ontwikkelt, waarin de energietransitie de opmaat vormt voor een circulaire en bio-based (gebaseerd op natuurlijke materialen red.) economie. Dat gun ik ABP en de deelnemers.”

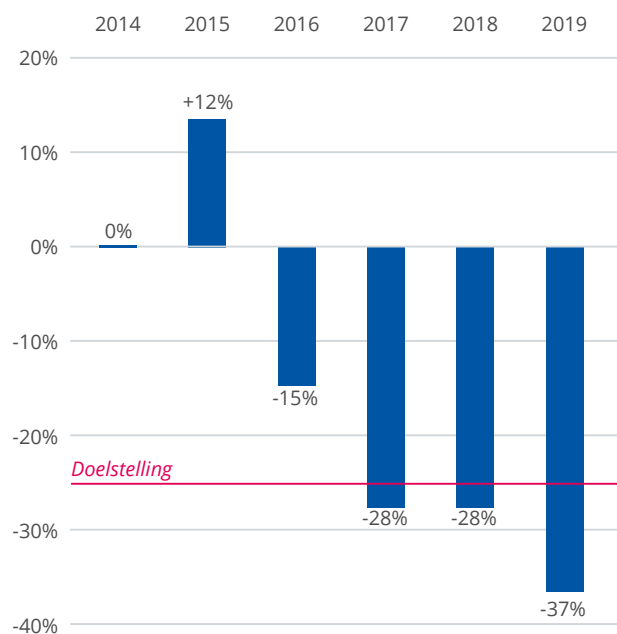
Hoe heeft onze CO₂-voetafdruk zich ontwikkeld?

Relatieve CO₂-voetafdruk

Sinds 2014 is de relatieve CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille met 37% afgenomen. Hiermee is onze doelstelling (25% reductie eind 2019) ruimschoots gehaald.

De CO₂-voetafdruk wordt - zoals steeds in de afgelopen vijf jaar - berekend op basis van de portefeuillesamenstelling van 31 maart volgend op het verslagjaar. In het eerste kwartaal van 2020 is de CO₂-voetafdruk sterk gedaald. Als gevolg van de uitzonderlijke situatie op de financiële markten door de coronacrisis zijn onze portefeuillemanagers minder gaan beleggen in sectoren als energie en industrie. Doordat deze sectoren voor een belangrijk deel bijdragen aan de hoeveelheid CO₂ in onze aandelenportefeuille, is de afname van de CO₂-voetafdruk in het eerste kwartaal sterk versneld.

Relatieve CO₂-voetafdruk aandelenportefeuille

In het nieuwe beleid hebben we de doelstelling opgenomen dat de CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuille in 2025 is gedaald met 40% (ten opzichte van 2015). Het referentiepunt voor deze doelstelling was een verwachte reductie van de CO₂-voetafdruk van -30%. Uit de forse afname in het eerste kwartaal van 2020 blijkt dat de CO₂-voetafdruk een momentopname is en dit jaar sterk is beïnvloed door beleggingskeuzes die samenhangen met de bijzondere marktomstandigheden. In 2022 zullen wij nieuwe klimaatdoelen vaststellen, in lijn met het nationale Klimaatakkoord.

Voor het berekenen van de relatieve voetafdruk bepalen we wat ons aandeel is in de CO₂-uitstoot van de bedrijven waarin we beleggen. We letten zowel op de uitstoot van de bedrijven zelf (scope 1) als op de uitstoot die vrijkomt bij de productie van de energie die bedrijven inkopen (scope 2). Ons aandeel in de CO₂-uitstoot van alle bedrijven samen opgeteld, noemen we de absolute voetafdruk. De relatieve voetafdruk is de absolute voetafdruk gedeeld door hoeveel we in totaal belegd hebben. We corrigeren het belegd vermogen voor schommelingen in de aandelenkoersen; koersstijgingen of -dalingen hebben dus geen invloed. Zouden we wel rekening houden met koersveranderingen, dan is de CO₂-voetafdruk sinds 2015 met 43% gedaald.

Absolute voetafdruk ten opzichte van de benchmark

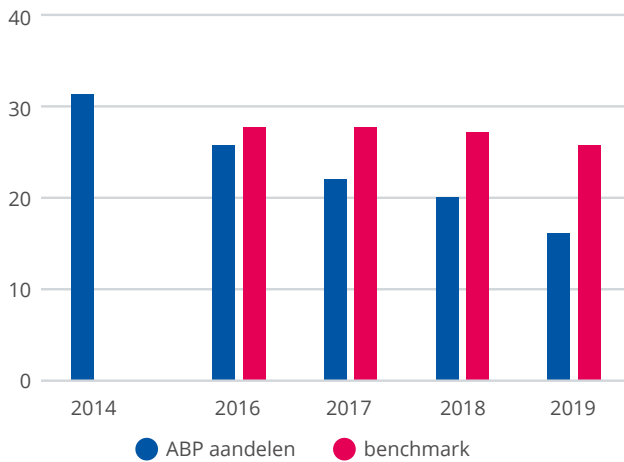
De absolute voetafdruk van onze aandelenportefeuille is afgenomen van 31,2 miljoen ton in 2014 naar 17,4 miljoen ton in 2019. Dit is een afname van 44%. In diezelfde periode bleef de voetafdruk van de benchmark min of meer stabiel.²⁵ De benchmark is de mand met beleggingen waarmee we vergelijken om vast te stellen wat onze risico- en rendementsdoelstelling is.

De conclusie is dat de totale emissies van 'de markt' relatief stabiel zijn gebleven, terwijl de emissies van de bedrijven in de ABP aandelenportefeuille fors zijn gedaald. De CO₂-doelstelling heeft dus geleid tot een daadwerkelijk andere samenstelling van onze aandelenportefeuille.

²⁵ De benchmark is een samenstelling van de MSCI World en de MSCI Emerging Markets indices.

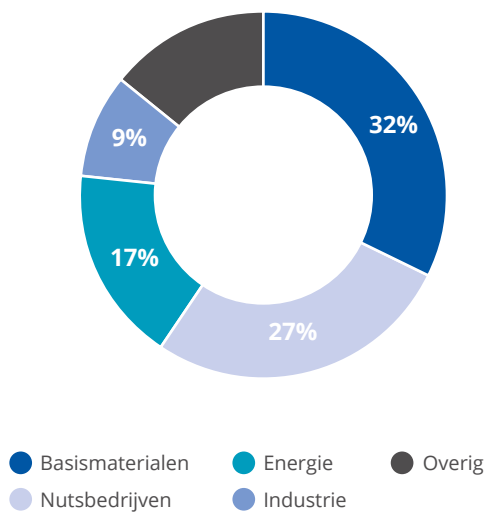
Absolute CO₂-voetafdruk t.o.v. de benchmark

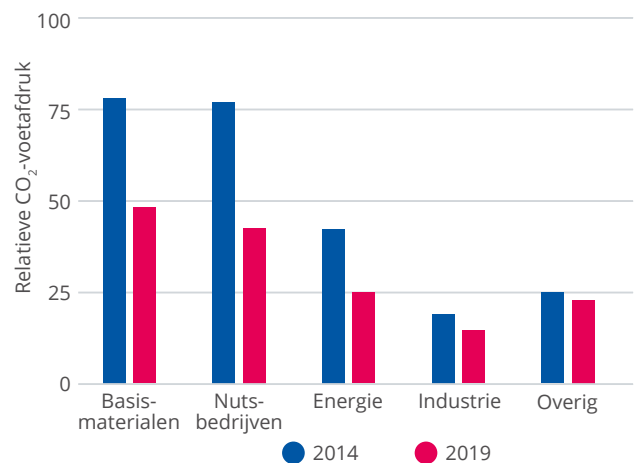
Welke sectoren dragen het meest bij aan de CO₂-voetafdruk?

Vier sectoren zijn samen goed voor 85% van de relatieve CO₂-voetafdruk: basismaterialen (o.a. mijnbouw), nutsbedrijven (o.a. elektriciteitsbedrijven), energie (o.a. olie- en gasbedrijven) en industrie (o.a. maakindustrie en luchtvaartmaatschappijen). Het aandeel van deze sectoren in het belegd vermogen is gedaald van 27% in 2015 naar 20% eind 2019.

Bijdrage sectoren aan de CO₂-voetafdruk (2019)

Ontwikkeling CO₂-intensieve sectoren

In alle sectoren is de relatieve CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuille sinds 2014 gedaald.

6. Mensenrechten en arbeidsomstandigheden

Respect voor mensenrechten is een randvoorwaarde voor een duurzame, betere wereld. ABP is actief betrokken bij initiatieven voor het aanpakken en voorkomen van misstanden in kwetsbare sectoren en spreekt bedrijven aan op hun verantwoordelijkheid.

➤ Ruim de helft van de bedrijven in mensenrechtenindex CHRB schiet nog tekort bij controle op mensenrechtenschendingen

➤ De index helpt ons bij verantwoorde beleggingskeuzes en om mensenrechten op de agenda van bedrijven te krijgen

➤ Vooruitgang vergt een lange adem en samenwerking tussen alle betrokkenen

ABP wil dat de bedrijven waarin we beleggen de mensenrechten van werknemers, omwonenden en andere betrokkenen respecteren. Dat is niet alleen vanuit menselijk oogpunt belangrijk. Een bedrijf dat betrokken is bij mensenrechtenschendingen loopt ook financieel risico, bijvoorbeeld op boetes. Dat kan leiden tot een lager rendement op onze belegging in het bedrijf.

Het uitgangspunt voor ons beleid op het gebied van mensenrechten is de Global Compact²⁶ van de Verenigde Naties. Die omvat tien principes voor het handelen van bedrijven op het gebied van mensenrechten, arbeidsvoorwaarden, milieu en het tegengaan van corruptie. Hieronder vallen het respecteren van universele mensenrechten en het bestrijden van dwang- en kinderarbeid.

Mensenrechtenbenchmark

In risicovolle sectoren doet driekwart van de bedrijven het beter als het om mensenrechten gaat dan enkele jaren geleden. Maar er gaapt een kloof tussen de kleine groep bedrijven die op de goede weg is en het grote aantal bedrijven dat nog weinig aan mensenrechten doet.

Dat bleek bij de publicatie van de Corporate Human Rights Benchmark (CHRB)²⁷ in november 2019. De CHRB verge-

lijkt de mensenrechtenprestaties van 195 bedrijven in sectoren waar het risico op betrokkenheid bij schendingen groot is: kleding, grondstoffen, landbouw en – in 2019 voor het eerst – ICT. ABP stond in 2017 mede aan de wieg van de CHRB. Eind 2019 was ABP in 182 bedrijven belegd die zijn beoordeeld door CHRB.

Bedrijven die relatief goed presteren – zoals Adidas en Unilever – laten zien dat het mogelijk is om concurrerend te zijn en tegelijkertijd werk te maken van de mensenrechten. Aan de andere kant zien we dat meer dan de helft van de bedrijven in de betrokken sectoren onvoldoende effectieve controles heeft om betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen te voorkomen. De ranglijst is van belang om inzicht te krijgen in de mensenrechtenprestaties van de bedrijven waarin we kunnen beleggen, en biedt een aanknopingspunt om met bedrijven in gesprek te gaan.

Wat wil ABP bereiken?

We willen verbeteringen realiseren op drie deelgebieden: respect voor mensenrechten, veilige arbeidsomstandigheden en het tegengaan van kinderarbeid. ABP heeft vanaf 2015 speciaal aandacht gegeven aan sectoren waarin zich relatief vaak problemen rondom deze kwesties voordoen.

²⁶ <https://www.unglobalcompact.org>

²⁷ <https://www.corporatebenchmark.org>. Voor de ranglijst wordt gekeken naar bijvoorbeeld salarissen, werktijden, veiligheid en kinderarbeid. Ook wordt beoordeeld hoe bedrijven omgaan met beschuldigingen van mensenrechtenschendingen.

We noemen dit 'thematische engagements'.²⁸ Hieronder beschrijven we welke acties we hebben ondernomen en wat we tot nu toe – samen met andere pensioenfondsen, beleggers en maatschappelijke organisaties – hebben bereikt.

Thema: eerlijke grondstoffen

Vooral in landen met instabiele of autoritaire regimes kan de aanwezigheid van grondstoffen en – veelal buitenlandse – winningsbedrijven bijdragen aan schending van mensenrechten. Het gaat dan bijvoorbeeld om aantasting van landrechten, onveilige arbeid, vervuiling van drinkwater en leefomgeving, en omkoping en corruptie.

ABP voerde de afgelopen jaren gesprekken met circa dertig bedrijven in de grondstoffensector. We vroegen ze onder andere om beleid te ontwikkelen voor mensenrechten, controles uit te voeren in hun toeleveringsketen, en een goede klachtenregeling in te stellen.

Wat is er bereikt?

- In 2019 sloegen beleggers – waaronder ABP – en de grondstoffensector de handen ineen om te komen tot een wereldwijde veiligheidsstandaard en onafhankelijke inspecties van mijndammen.²⁹ Meer hierover in het interview op p. 37.
- Verschillende bedrijven waarmee we in gesprek waren, hebben mensenrechten en de controle daarop nu beter verankerd in hun bedrijfsvoering. Een voorbeeld is het Russische gasbedrijf Novatek. Dat bedrijf heeft onder andere de procedures voor het melden van schendingen aangescherpt.

Een uitdaging is dat het aan de orde stellen van mensenrechten in 'risicolanden' vaak op politieke gevoeligheden stuit. Ook is niet altijd duidelijk wat de verantwoordelijkheid van een bedrijf is en wat die van de overheid van het land waarin het bedrijf actief is. Om vooruitgang te boeken, moeten alle betrokkenen samenwerken.

Saoedisch staatsoliebedrijf naar de beurs

Saudi Aramco, het Saoedische staatsoliebedrijf, ging op 11 december naar de beurs. Hoewel slechts een klein deel van de aandelen (1,5%) op de markt kwam, was het de grootste beursgang ooit. De beursgang van Saudi Aramco trok veel aandacht in de media. Daarbij kwamen de vooruitzichten van de olie-industrie voor de lange termijn en de mensenrechten-situatie in Saoedi-Arabië veelvuldig ter sprake.

Al in april 2019 had Saudi Aramco bekendgemaakt dat het obligaties wilde uitgeven, waarop ook internationale beleggers konden inschrijven. Wij hebben het bedrijf daarop versneld beoordeeld op de insluitingscriteria (risico, rendement, kosten en omgang met mens, milieu en goed bestuur). Saudi Aramco is beoordeeld als achterblijver. Dit omdat het bedrijf geen afdoende mensenrechtenbeleid heeft, terwijl het actief is in een regio met een verhoogd mensenrechtenrisico.

Wij denken op dit moment niet dat we tot verbeteringen komen door met het bedrijf in gesprek te gaan. ABP nam niet deel aan de beursgang van Saudi Aramco en was eind 2019 niet in het bedrijf belegd.

Thema: mensenrechten in de ICT-sector

ICT-bedrijven beschikken over veel persoonlijke gegevens van hun klanten. Als ze daar niet zorgvuldig mee omgaan, kan dat leiden tot datalekken en schending van privacy of vrijheid van meningsuiting. We spreken ook wel van 'digitale rechten'.

We richtten ons in de afgelopen jaren op acht bedrijven in de ICT-sector, waaronder Facebook en Alphabet (moederbedrijf van Google). Facebook kwam in opspraak toen bleek dat het politieke marketingbedrijf Cambridge Analytica toegang had tot persoonlijke data van gebruikers. Google kwam met een controversieel plan om een zoekmachine te ontwikkelen voor China, waarbij de privacy van gebruikers ondergeschikt zou zijn aan de strenge Chinese wetgeving.

²⁸ Bij de keuze voor deze sectoren hebben de volgende afwegingen een rol gespeeld:

- Zijn wij in de sector belegd?
- Is de problematiek ernstig en heeft deze mogelijk impact op onze beleggingen?
- Verwachten we dat we bedrijven kunnen aanzetten tot verbeteringen?

²⁹ Via dit Investor Mining & Tailings Safety Initiative is contact gelegd met 726 beursgenoteerde grondstoffenbedrijven. <https://www.churchofengland.org/investor-mining-tailings-safety-initiative>.

Wat is er bereikt?

- Facebook heeft bescherming van dataprivacy expliciet benoemd als verantwoordelijkheid van het bestuur. Gebruikers hebben ook meer controle gekregen over hun data.³⁰
- Alphabet kondigde in juli 2019 aan dat het stopt met het omstrede plan om een zoekmachine voor de Chinese markt te ontwikkelen.³¹
- Equifax – dat in 2017 te maken kreeg met een groot datalek – heeft maatregelen genomen om de privacy van gebruikers te beschermen en doelstellingen op dit gebied gekoppeld aan de bestuurdersbeloningen.

Hoewel er vooruitgang is geboekt, blijft respect voor digitale rechten op gespannen voet staan met hoe ICT-bedrijven geld verdienen: door het opbouwen van gebruikersprofielen met 'gratis' diensten en het verkopen van persoonsgerichte advertenties. Deze spanning wordt nog vergroot door nieuwe mogelijkheden om data te verzamelen, zoals via 'slimme' apparaten.

Thema: misstanden in de kledingindustrie

Wereldwijd werken zo'n 75 miljoen mensen in de kledingindustrie.³² In de kledingateliers komen nog vaak misstanden voor, zoals onveilige arbeidsomstandigheden of onderbetaling van de arbeiders. Kledingbedrijven hebben doorgaans een groot aantal leveranciers en concurreren hevig op productiekosten. Consumenten zijn beperkt bereid te betalen voor 'eerlijke' mode. De fast fashion-trend maakt bovendien dat collecties snel wisselen en kleding maar kort wordt gedragen.

ABP is sinds 2015 in gesprek geweest met tien grote kledingbedrijven over veiligheid en eerlijke arbeid. We hebben ze aangespoord transparant te zijn over hun leveranciers zodat we ze op hun verantwoordelijkheid

voor de productieketen kunnen aanspreken. Ook zijn bedrijven hierdoor beter in staat misstanden bij leveranciers aan te pakken, en helpt het consumenten om bewust te kiezen.

Wat is er bereikt?

- Het aantal kledingbedrijven dat openheid geeft over zijn leveranciers is sinds 2016 verdubbeld. Zeven (van de tien) bedrijven waarmee we in gesprek waren, hebben inmiddels een lijst van leveranciers gepubliceerd.
- Bij de bedrijven waarmee we in gesprek waren, speelt duurzaamheid een groeiende rol bij de keuze en beoordeling van leveranciers.³³
- Bedrijven waarmee we in gesprek waren, hebben het aantal leveranciers teruggebracht; minder leveranciers draagt bij aan betere controle en toezicht door afnemers.³⁴
- De scores van kledingbedrijven in de mensenrechtenindex CHRB zijn sinds de eerste publicatie in 2017 verbeterd.³⁵ Van de bedrijven waarmee we in gesprek waren, hebben er drie hun prestaties verbeterd: Inditex (+87%), The Gap (+30%) en Ross Stores (+10%).

Na de ineenstorting van het productiecomplex Rana Plaza (2013) werden in het Bangladesh Akkoord afspraken gemaakt over onafhankelijke inspecties van kledingateliers in dat land. Sindsdien zijn 1.600 locaties geïnspecteerd; 2,5 miljoen mensen werken nu in veiligere omstandigheden. Nadat de rechter in Bangladesh had bepaald dat de inspecties moesten worden gestaakt, hebben wij ons steeds sterk gemaakt voor voortzetting van het akkoord.³⁶ Onder internationale druk kon in mei 2019 stopzetting van de inspecties worden voorkomen. Begin 2020 publiceerden wij een factsheet over beleggen in kledingbedrijven.³⁷

30 Een voorbeeld is de Off-Facebook tool, waarmee gebruikers kunnen bepalen welke data andere apps en websites met Facebook mogen delen.

31 Dit project 'Dragonfly' was met veel geheimzinnigheid omgeven en werd hevig bekritiseerd door onder andere mensenrechtenorganisaties en zelfs medewerkers van Google.

32 <https://cleanclothes.org/resources/publications/factsheets/general-factsheet-garment-industry-february-2015.pdf>

33 Hanesbrands, bijvoorbeeld, laat leveranciers beoordelen door de Fair Labor Association. Leveranciers die achterblijven, mogen alleen voor het bedrijf blijven werken als hun prestaties flink verbeteren.

34 M&S, bijvoorbeeld, heeft het aantal leveranciers teruggebracht van 1200 naar 800.

35 ABP is belegd in 47 van de 53 kledingbedrijven die zijn beoordeeld door CHRB in 2019.

36 ABP sloot zich via haar vermogensbeheerder aan bij oproepen van het Bangladesh Investor Initiative in september 2018 en februari 2019 voor voortzetting van het Bangladesh Akkoord, zie <https://apparelinsider.com/investors-urge-for-bangladesh-accords-continuation/> en <https://www.abp.nl/over-abp/actueel/nieuws/zet-onafhankelijke-inspecties-kledingindustrie-bangladesh-voort.aspx>

37 <https://www.abp.nl/images/factsheet-kledingbedrijven-abp.pdf>

Interview Ileana Hagen – Senior Credit Analyst APG

Afvaldammen bij mijnen moeten veiliger

Hoe zorgen beleggers en mijnbouwbedrijven ervoor dat afvaldammen veiliger worden? Ileana van Hagen van onze vermogensbeheerder APG licht toe.

Wat zijn afvaldammen eigenlijk?

“Overall waar delfstoffen, zoals ijzer, uit de grond worden gehaald, blijft een ‘rest’ over. De gangbare manier om mijnafval op te slaan is in een dam vlakbij de mijn. Of die dammen veilig zijn, hangt af van of ze goed ontworpen zijn, of het mijnbouwbedrijf zich aan het oorspronkelijke ontwerp houdt, en of ze op de juiste plek staan. De ramp bij Brumadinho laat zien dat het niet altijd goed gaat.”

‘De ramp bij Brumadinho laat zien dat het niet altijd goed gaat.’

Welke risico's brengen afvaldammen met zich mee?

“Afvaldammen die niet goed zijn gebouwd of die op een gevaarlijke plek liggen, bijvoorbeeld in een gebied waar aardbevingen voorkomen, kunnen instorten of gaan schuiven. Dat is in Brumadinho gebeurd. Een van de problemen is dat afvaldammen nogal eens hoger en groter worden dan waarmee in het ontwerp rekening was gehouden.”

Wat kunnen beleggers zoals ABP hieraan doen?

“Na ‘Brumadinho’ hebben een aantal grote beleggers, waaronder ABP, het ‘Investor Mining & Tailings Safety Initiative’ opgericht. Het doel is tweeledig: we willen te weten komen hoeveel afvaldammen er zijn, waar ze liggen en wie de eigenaren zijn. De schattingen over aantallen lopen nu uiteen van 4.000 tot 18.000. Dat geeft wel aan dat meer inzicht in de risico's dringend nodig is. Ook willen we een wereldwijde, onafhankelijke standaard voor veilige afvaldammen.”

Wat is er tot nu toe bereikt?

“Het initiatief heeft 726 beursgenoteerde mijnbouwbedrijven gevraagd of en waar zij afvaldammen hebben. Op basis van die informatie is een database ontwikkeld met informatie over bijna 2.000 mijndammen, inclusief al bekende stabiliteitsproblemen en welke impact een breuk of verschuiving kan hebben. Daarnaast heeft het Initiatief een onafhankelijke standaard ontwikkeld voor veilig beheer van afvaldammen. Mogelijk zal in de toekomst gebruik worden gemaakt van satellietbeelden om mijndammen te lokaliseren en het ‘weglekken’ van afval op te sporen.”

Thema: veiligheid in de scheepsbouw

In de scheepsbouw vinden relatief veel dodelijke ongevallen plaats. Daarom vragen we sinds 2015 van scheepsbouwers dat ze het belang van veiligheid publiek onderkennen en beleid opstellen om ongevallen te voorkomen. En dat ze open zijn over hun veiligheidsprestaties en meedoen aan sector-initiatieven om de veiligheid te verhogen.

Vooral in Azië, waar veel grote scheepsbouwers gevestigd zijn, doen zich veel veiligheidsincidenten voor. Daarom hebben we onze inspanningen gericht op een aantal Aziatische scheepsbouwers.³⁸ Cruciaal daarbij was de druk van vier grote afnemers van schepen, waaronder Shell.³⁹ Vanaf het begin hebben we deze afnemers aangemoedigd om veiligheid structureel aan de orde te stellen bij hun leveranciers.

Wat is er bereikt?

- Aziatische scheepsbouwers hebben zich aangesloten bij internationaal erkende veiligheidsstandaarden en publiceren over hun veiligheidsprestaties. Maar meer transparantie blijft nodig.
- Grote afnemers letten beter op veilige werkomstandigheden bij het aanbesteden van orders, en spreken scheepsbouwers aan op hun verantwoordelijkheid. Enkele oliemaatschappijen hebben een gezamenlijke veiligheidsstandaard ontwikkeld voor Koreaanse scheepsbouwers.

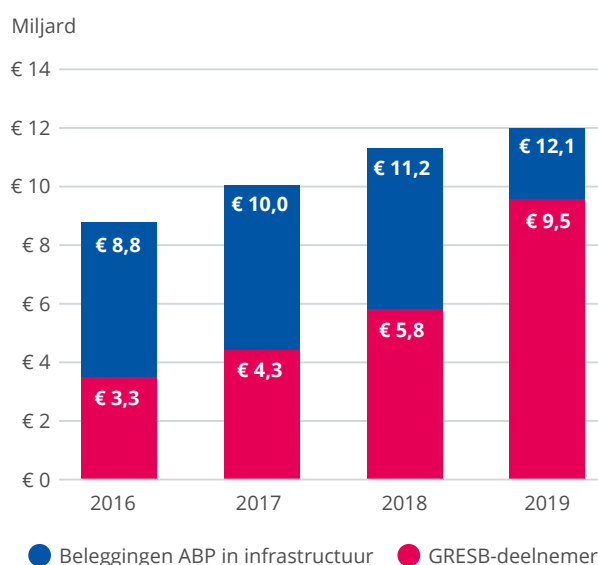
De scheepsbouw is sterk afhankelijk van de ontwikkeling van de wereldeconomie. De kans bestaat dat de grote afnemers van schepen bij economische tegenwind op zoek gaan naar goedkopere alternatieven. Het is de vraag of de Koreaanse en Chinese scheepsbouwers dan uit eigen beweging de ingeslagen weg zullen voortzetten.

Thema: veiligheid in infrastructuur

ABP wil kunnen beoordelen of beleggingen in infrastructuur voldoende aandacht geven aan veilig en gezond werken. In deze sector komen relatief veel ongevallen en ziekten voor.

In 2019 nam 78% van onze infrastructuurbeleggingen (op basis van belegd vermogen) deel aan het jaarlijkse onderzoek van GRESB Infra. ABP is een van de initiatiefnemers.⁴⁰ Hiermee is onze doelstelling van 50% deelname ruimschoots gehaald.

Veiligheid in infrastructuur

GRESB Infra vergelijkt de prestaties van infrastructuurbeleggingen op veiligheid en duurzaamheid. Voor investeringen in nieuwe infrastructuur stellen we deelname aan GRESB Infra als voorwaarde. Inzichten uit GRESB Infra gebruiken we ook om met bedrijven in gesprek te gaan.

³⁸ Aanvankelijk richtten we ons op zeven scheepsbouwers in Zuid-Korea, China en Japan. Na de sanering van de industrie in 2014-2017 brachten we dit terug tot vier Koreaanse scheepsbouwers, waaronder Hyundai Heavy Industries en Samsung Heavy Industries.

³⁹ Naast Shell zijn dat British Gas, BP en Total.

⁴⁰ GRESB Infra werd opgericht in 2015. <https://gresb.com/infrastructure-asset-assessment/>

Wat is er bereikt?

- GRESB Infra is nu dé standaard voor het beoordelen van duurzaamheid en veiligheid van infrastructuurbeleggingen. In 2019 werden er 107 fondsen en 393 individuele beleggingen in 57 landen beoordeeld, met een totale waarde van € 471 miljard.
- Onze infrastructuurbeleggingen doen het structureel beter dan het GRESB Infra-gemiddelde.
- Er is nu meer informatie beschikbaar over de prestaties van bedrijven op het gebied van gezondheid en veiligheid.⁴¹
- In 2019 zijn we begonnen met het beoordelen van nieuwe infrastructuurbeleggingen volgens de IFC Environmental, Health & Safety Guidelines. Voordeel hiervan is dat rekening wordt gehouden met de specifieke risico's van het soort object.

Hoewel de transparantie over veiligheid en gezondheid in infrastructuur is toegenomen, is daarmee niet gezegd dat de omstandigheden ook daadwerkelijk zijn verbeterd. Betrouwbare cijfers hierover zijn nog onvoldoende beschikbaar. Ook zien we dat bedrijven zich nog vooral richten op de veiligheid en gezondheid van werknemers, en veel minder op die van andere betrokkenen.

Thema: arbeidsomstandigheden in kobaltwinning

Kobalt is een onmisbare grondstof voor batterijen in bijvoorbeeld elektrische auto's en smartphones. Door het toegenomen belang van kobalt is de aandacht voor misstanden bij de winning ervan de laatste jaren flink gegroeid. Daarbij gaat het om onveilige arbeidsomstandigheden, kinderarbeid en schending van mensenrechten.

ABP bracht in 2016 een samenwerking van grote beleggers tot stand voor de aanpak van kinderarbeid bij de kobaltwinning in Congo, waar de helft van de wereldwijde productie vandaan komt. Wij richtten ons op vijftien grote elektronica-, auto- en batterijproducenten. We vroegen ze in beeld te brengen waar hun kobalt vandaan komt, beleid te ontwikkelen om de risico's te beperken en maatregelen te nemen als ze misstanden op het spoor komen.

Wat is er bereikt?

Aanvankelijk hadden afnemers nauwelijks oog voor de schaduwkanten van de kobaltwinning. Bij de bedrijven waarmee we gesprekken hebben gevoerd, zien we dat bewustzijn en transparantie zijn toegenomen en de situatie is verbeterd.

- De meeste afnemers waarmee we in gesprek waren, hebben hun leveranciersketen in kaart gebracht en controles opgezet. Apple loopt hierin voorop.
- Samsung Electronics en batterijfabrikant Samsung SDI hebben samen met anderen een driejarige proef opgezet bij een kleinschalige mijn in Congo, om de veiligheid en sociale omstandigheden ter plaatse te verbeteren. Als dit kan worden opgeschaald, zou dat een grote positieve impact hebben.
- Microsoft, Daimler en andere bedrijven hebben programma's opgezet voor ondersteuning van lokale gemeenschappen in Congo.
- De meeste bedrijven waarmee we in gesprek waren, zijn inmiddels aangesloten bij sector-initiatieven om problemen in de kobaltketen op te lossen.

Circa 20% van alle kobalt in Congo komt uit kleinschalige mijnen ('artisanal mines'). Kinderarbeid en onveiligheid komen daar vaker voor dan bij industrieel gewonnen kobalt. Afnemers zouden dus hun risico's kunnen beperken door alleen nog industrieel kobalt te kopen. Maar dat is niet de oplossing; het zou lokale gemeenschappen die afhankelijk zijn van de artisanale mijnbouw zwaar treffen. Beter is het de omstandigheden in zowel grote als kleine mijnen te verbeteren.

Thema: kinderarbeid in de cacaosector

In Ghana en Ivoorkust – waar 70% van de cacao in de wereld vandaan komt – werken twee miljoen kinderen in de cacao-teelt. Door armoede gedwongen helpen zij hun ouders op de vaak zeer kleine plantages. Ze doen zwaar en gevaarlijk werk, zoals het opensnijden van cacaovruchten en het sjouwen van balen. Om dit probleem aan te pakken, richtten we ons op vijf grote afnemers van cacao: Barry Callebaut, Mondelēz, Nestlé, The Hershey Company en Lindt & Sprüngli. Samen leveren zij ruim de helft van alle chocola die wereldwijd wordt gegeten.

⁴¹ Voorbeelden van bedrijven die hierover uitgebreid publiceren zijn het Braziliaanse bouwbedrijf Celeo Redes en het Noorse waterkrachtbedrijf Småkraft.

Wat is er bereikt?

We vragen van cacao- en chocoladebedrijven onder andere dat ze zich publiekelijk vastleggen op het uitbannen van kinderarbeid in de leveranciersketen, dat ze in de lokale gemeenschappen waar cacao wordt geproduceerd programma's hebben voor het opsporen en tegengaan van kinderarbeid, dat ze samenwerken binnen de sector en dat ze over hun inspanningen publiceren. Sinds 2015 hebben de betrokken bedrijven grote stappen gezet.

- Barry Callebaut heeft zich ten doel gesteld dat zijn leveranciersketen in 2025 vrij is van kinderarbeid.
- The Hershey Company wil in 2020 alleen nog gecertificeerde cacao inkopen.
- Nestlé en Mondelēz hebben controles opgezet om kinderarbeid uit te bannen in honderden lokale gemeenschappen.
- Binnen het samenwerkingsverband CocoaAction (2014)⁴² heeft de sector een gezamenlijke aanpak voor kinderarbeid ontwikkeld. In 2019 kondigde de sector een initiatief aan om samen met de productielanden kinderarbeid uit te bannen.

De problemen in de sector zijn niet opgelost. In een recent rapport geeft Nestlé inzicht in de diepgewortelde en structurele oorzaken van kinderarbeid in de cacao-teelt.⁴³ Zo zijn de opbrengsten erg laag en zijn hele dorpen afhankelijk van de grillige wereldmarkt voor cacao. Een succesvolle aanpak vergt dan ook tijd en de inzet van alle betrokkenen.

ABP heeft aandacht gevraagd voor de rol van onderwijs bij het bestrijden van kinderarbeid. Intussen zijn er verschillende bedrijven die hulp bieden bij het verkrijgen van geboortebewijzen, nodig voor inschrijving op een school. Ook zijn er bedrijven die schooluniformen en -maaltijden verstrekken.

In 2019 publiceerden wij een factsheet over beleggen in cacao-bedrijven.⁴⁴

⁴² <https://www.worldcocoafoundation.org>

⁴³ <https://www.nestlecocoaplan.com/themes/custom/cocoa/dist/assets/nestle-tackling-child-labor-2019.pdf>

⁴⁴ <https://www.abp.nl/images/factsheet-cacaobedrijven.pdf>

⁴⁵ Richtsnoer voor de afspraken in het convenant zijn de regels voor multinationale ondernemingen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) en de richtlijnen van de Verenigde Naties voor ondernemingen en mensenrechten.

⁴⁶ Eind 2019 werd het zogenoemde 'instrumentarium' gepubliceerd. Dit zijn handvatten en communicatiemiddelen die de aangesloten pensioenfondsen helpen om invulling te geven aan de OESO-richtlijnen. ABP doet dat al via het insluitingsbeleid.

Eerste casus IMVB-convenant

De Nederlandse pensioensector – waaronder ABP – heeft in 2019 verder invulling gegeven aan het convenant voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (IMVB). Daarin heeft een groot aantal Nederlandse pensioenfondsen afspraken gemaakt met de overheid, vakbonden en milieu- en maatschappelijke organisaties om misstanden te voorkomen bij bedrijven waarin wordt belegd.⁴⁵

Binnen het convenant doet een beperkt aantal pensioenfondsen – waaronder ABP – mee aan het zogenoemde 'diepe spoor'. Zij zullen hun gezamenlijke invloed aanwenden om tot verbetering te komen bij zes bedrijven waarbij het risico bestaat op schending van mensen- en/of arbeidsrechten.

In 2019 werd de eerste casussen vastgesteld. De eerste casus betreft een mijnbouwbedrijf dat betrokken is bij schending van arbeids- en mensenrechten. Specifiek gaat het bij dit bedrijf over conflicten over landrechten en natuurlijke hulpbronnen, aantasting van het leefmilieu en onveilige arbeidsomstandigheden. De tweede casus heeft betrekking op een palmoliebedrijf.

De convenantpartijen zullen een gezamenlijke strategie bepalen om ervoor te zorgen dat de dialoog met de betrokken bedrijven maximaal effect heeft. De deelnemende pensioenfondsen verwachten dat verbeteringen bij deze specifieke bedrijven een voorbeeld zullen zijn voor de hele sector. ABP was een van de voortrekkers en nauw betrokken bij de onderhandelingen over het convenant, dat eind 2018 werd ondertekend.⁴⁶

7. Goed ondernemingsbestuur

Om duurzaam en verantwoord te kunnen ondernemen, moet het bestuur van een bedrijf op orde zijn. Wij besteden dan ook veel aandacht aan goed ondernemingsbestuur bij de bedrijven waarin we beleggen.

➤ We hebben in 2019 op 4.998 aandeelhoudersvergaderingen gestemd over 52.899 voorstellen

➤ We stemden tegen 52% van de beloningsvoorstellen

➤ Belangrijke thema's in 2019 waren beloning en diversiteit

ABP heeft in 2019 bijgedragen aan goed ondernemingsbestuur door op duizenden aandeelhoudersvergaderingen (AVA's) te stemmen. Ook zijn we met 716 bedrijven (2018: 366) in contact geweest. Hieronder vallen beloften (zie hoofdstuk 2), maar ook koplopers waarmee we bijvoorbeeld in gesprek gaan over mogelijke verbeteringen in hun ondernemingsbestuur.

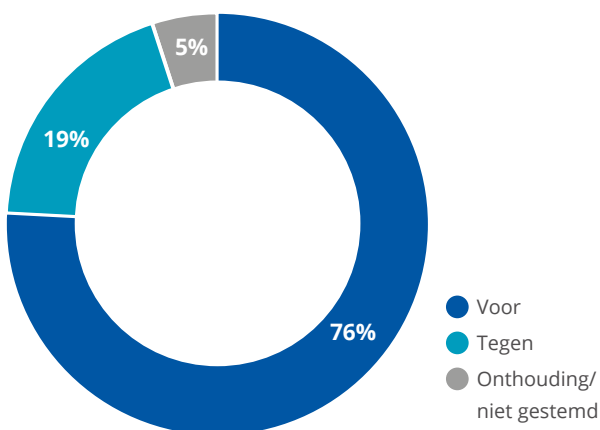
We hebben over ruim 52.000 voorstellen en resoluties gestemd. We kunnen aan zoveel stemmingen meedoen omdat we bij agendapunten die geen bijzondere aandacht vereisen, gebruik maken van een stemadviesbureau. Dat stemt namens ons en in lijn met ons stembeleid. Voor voorstellen of stemmingen bij bedrijven die wel onze speciale aandacht hebben, stemmen we zelf.

Stemmen over beloningen

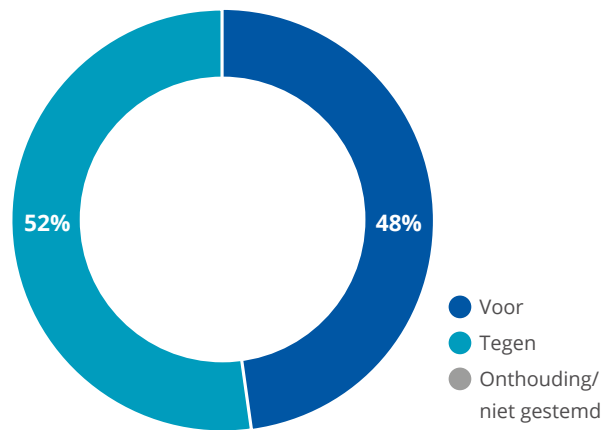
Het beloningsbeleid voor bestuurders moet in lijn zijn met het algemene beloningsbeleid voor de werknemers van het bedrijf. Wij verwachten van bedrijven waarin we beleggen dat ze in het jaarverslag duidelijk maken hoe wordt omgegaan met de beloning voor bestuurders, wat de doelstellingen zijn en welke prestaties moeten worden behaald voordat een beloning of bonus wordt uitbetaald.

Belangrijke redenen om tegen beloningsvoorstellen te stemmen waren, net als vorig jaar: te royale vertrekregelingen, onvoldoende relatie tussen beloning en geleverde prestatie, en onduidelijke prestatie maatstaven.

Hoe stemden we over alle 52.899 voorstellen?

Hoe stemden we over 1.770 beloningsvoorstellen?

We zetten onze samenwerking binnen de Amsterdam Group voort. Dit internationale initiatief van pensioenfondsen en uitvoerders, met een gezamenlijk vermogen van circa € 1,3 biljoen, spreekt bedrijven aan op hun beloningsbeleid. Wij vinden het belangrijk om ons ongenoegen te blijven uiten over beloningen die niet in verhouding staan tot de geleverde prestaties. Vooral in een tijd waarin de inkomensongelijkheid blijft toenemen. In 2019 heeft de Amsterdam Group met twaalf grote bedrijven gesproken. Drie ervan lieten verbetering zien.

ABP is zelf ook graag open over hoe we onze mensen belonen. Informatie over de beloning van bestuurders is opgenomen in ons jaarverslag. Meer hierover in ons paper 'Hoe gaat ABP om met beloningen van topmanagers en bestuurders'.⁴⁷

CVS Health Corp: winst daalt, bonus stijgt

We hebben gesprekken gevoerd met CVS Health Corp, een Amerikaans farmaceutisch bedrijf, over de relatie tussen beloning en prestatie. De bestuursvoorzitter had over 2018 de hoogste bonus in de geschiedenis van het bedrijf ontvangen, terwijl het bedrijf slechte winstcijfers liet zien. We lieten het bestuur weten dat wij verwachten dat er geen bonus wordt uitbetaald (ook niet een deel) als het bedrijf de doelstellingen niet behaalt. We stemden op de AVA tegen het beloningsbeleid, maar waren in de minderheid. We blijven bij het bedrijf aandringen op een grondige hervorming van het beloningsbeleid.

ABP keert zich tegen nieuwe beloningsregels Ahold Delhaize

In april 2019 sprak een groep Nederlandse beleggers, onder aanvoering van ABP, zich uit tegen het voorstellen van Ahold Delhaize om de regels voor de beloning van het topmanagement te veranderen. Terwijl duurzaamheidsprestaties tot dan toe voor 20% meetelden in de bepaling van de beloning, werd dit in het plan verlaagd tot 15%.

Ook veranderde Ahold Delhaize de groep bedrijven waarmee het de beloningen vergelijkt. Door bedrijven in de vergelijkingsgroep op te nemen die veel groter zijn en in andere markten opereren, kan het beeld

ontstaan dat de beloning bij Ahold Delhaize achterblijft. De verandering van de vergelijkingsgroep leek vooral bedoeld om op termijn de beloning voor bestuurders te kunnen verhogen.

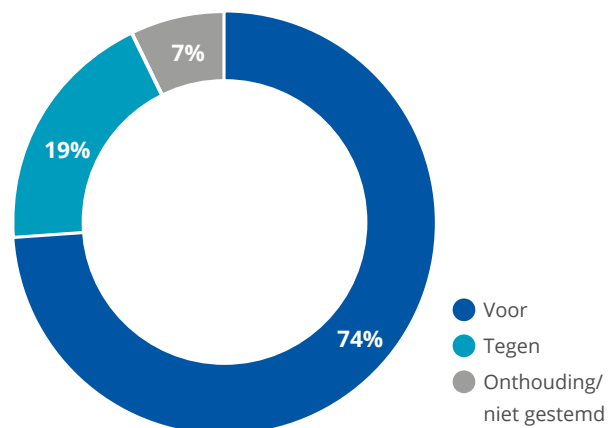
Wij stemden tegen het beloningsvoorstel. Dit kon niet verhinderen dat het voorstel van de aandeelhouders groen licht kreeg: ruim 92% stemde voor.

Stemmen over bestuurders

Als wij stemmen over de benoeming van nieuwe bestuurders, kijken wij of er een goede balans is tussen het aantal uitvoerende en niet-uitvoerende (toezichthoudende) bestuurders. Ook moet de meerderheid van de niet-uitvoerende bestuurders onafhankelijk zijn. Alle bestuurders moeten de juiste kennis en vaardigheden hebben en regelmatig worden getraind.

Wij verwachten dat als bestuurders na vier jaar aan willen blijven, ze zich kandidaat stellen voor herbenoeming; na twaalf jaar moeten ze zich bij voorkeur jaarlijks kandidaat stellen. Bij grotere bedrijven, en vooral bedrijven in sectoren met een grote impact op mens en milieu, verwachten wij dat er een verantwoordelijke bestuurder is voor duurzaamheidsvraagstukken.

Hoe stemden we over 20.686 bestuurders?

⁴⁷ <https://www.abp.nl/images/Position-Paper-beloningsbeleid-september-2019.pdf>

Diverse besturen kunnen betere beslissingen nemen

Wetenschappelijk onderzoek steunt onze opvatting dat diversiteit in het bestuur tot betere beslissingen leidt.⁴⁸ Diversiteit kan te maken hebben met een evenwichtige verdeling in sekse, etnische achtergrond, opleiding, persoonlijkheid en leeftijd. Wij vragen van bedrijven dat ze hier bij de benoeming van bestuurders rekening mee houden.

Doelstellingen voor de uitstoot van broeikasgassen

Veel bedrijven hebben ambitieuze doelstellingen om hun CO₂-uitstoot terug te brengen. Toch neemt de wereldwijde uitstoot nog steeds toe. Om te kijken wat er echt gebeurt bij bedrijven (en niet alleen op papier), pluizen we de klimaatrapportages van bedrijven grondig uit. We komen daarbij bedrijven tegen die grote dalingen in de uitstoot van broeikasgassen rapporteren, uitsluitend doordat ze hun rekenmethodes of aannames hebben aangepast. Zo hebben we gesprekken gevoerd met een Europees vastgoedbedrijf, dat de aannames voor de uitstoot van zijn gebouwen in 2018 had aangepast en zo een daling kon rapporteren. Als het dezelfde aannames had gebruikt als daarvoor, was er sprake geweest van een stijging.

Voorkomen witwassen bij banken

Ook in 2019 was het voorkomen van witwassen door banken een belangrijk onderwerp. We spraken onder andere met Credit Suisse over het tegengaan van omkoping en corruptie en over maatregelen om witwassen te voorkomen. Bij de bank spelen gedrags- en ethieknormen die het bedrijf in 2017 heeft opgesteld nu een belangrijke rol als het gaat om de beoordeling, het aannemen en de promotie van personeel. Ook worden werknemers jaarlijks getraind in het voorkomen van financiële misdrijven. We hebben Credit Suisse gevraagd om zijn anti-omkoping & corruptiebeleid te publiceren. De bank heeft toegezegd om de principes van dit beleid met ons te delen.

Invloed uitoefenen in Azië

Ondernemen met aandacht voor mens, milieu en goed bestuur is in een aantal Aziatische landen een gevoelig onderwerp. Toch willen we deze onderwerpen ook daar aan de orde stellen. In ons insluitingsbeleid stellen we dezelfde eisen aan Aziatische bedrijven als aan alle andere bedrijven. Wij doen zelf extra grondig onderzoek naar de bedrijven waarin we beleggen. In China levert onze samenwerking met E Fund ons directe toegang op tot informatie over deze bedrijven.

In januari 2019 spraken we met Hikvision, een Chinees bedrijf dat beveiligingsapparatuur produceert, over onze zorgen over het mensenrechtenbeleid van het bedrijf. We bespraken onder andere het gebruik van beveiligingscamera's in detentiekampen voor Oeigoeren. Sindsdien publiceerde het bedrijf zijn eerste duurzaamheidsverslag en liet het een gespecialiseerd Amerikaans advocatenkantoor intern onderzoek doen naar het mensenrechtenbeleid en de naleving daarvan.

We spraken met Yili, een grote Chinese producent van zuivelproducten, over de voorgenomen bonusregeling. Wij vonden de prestatiecriteria voor toekenning van de bonus niet ambitieus genoeg en drongen aan op aanscherping. Het bedrijf verhoogde daarop de doelstelling voor het rendement op eigen vermogen en kondigde aan 70% van de winst als dividend uit te keren.

⁴⁸ Bijvoorbeeld: Marcus Noland, Tyler Moran, Barbara Kotschwar, "Is Gender Diversity Profitable? Evidence from a Global Survey", Peterson Institute for International Economics, 2016.

8. Dialoog met deelnemers en stakeholders

ABP nam in 2019 deel aan meer dan 30 bijeenkomsten over duurzaamheid met en georganiseerd door diverse stakeholders. We legden uit hoe wij duurzaam en verantwoord beleggen, en wisselden kennis en ervaring uit met deelnemers, werkgevers, wetenschappers, maatschappelijke organisaties en andere betrokken partijen. Hun signalen en kritische feedback hebben we gebruikt om ons nieuwe beleid voor 2020 – 2025 aan te scherpen.

➤ 59% van onze deelnemers vindt het belangrijk dat ABP duurzaam en verantwoord belegt

➤ We hebben diverse organisaties gevraagd om hun mening over ons nieuwe beleid

➤ Samenwerking met andere pensioenfondsen en beleggers vergroot onze impact

Wat vinden onze deelnemers belangrijk?

Van onze deelnemers vindt 59% het belangrijk dat we duurzaam en verantwoord beleggen, blijkt uit onderzoek dat Motivaction in september 2019 uitvoerde onder een representatieve groep van 1.047 (voormalige) deelnemers en gepensioneerden. We gebruiken de uitkomsten om te achterhalen wat onze deelnemers belangrijk vinden en hoe we hier het beste over kunnen communiceren.

We vroegen deelnemers ook wat ze ervan zouden vinden als duurzaam en verantwoord beleggen negatief zou uitvallen voor het rendement en daarmee voor hun pensioen. Een meerderheid van 55% vindt dat ABP zelfs dan duurzaam en verantwoord moet beleggen. 32% is hierop tegen en 13% weet het niet of heeft geen mening. Het is overigens onze overtuiging dat we duurzaam en verantwoord kunnen beleggen zonder dat dit ten koste gaat van het rendements- en risicoprofiel. Meer hierover in hoofdstuk 1.

Meer draagvlak voor invloed uitoefenen dan voor uitsluiten

Ook vroegen we onze deelnemers wat ABP moet doen als een bedrijf waarin we beleggen niet duurzaam of verantwoord te werk gaat. 57% vindt dat ABP dan in het bedrijf moet blijven beleggen:

- 30% vindt dat we invloed moeten uitoefenen door in gesprek te gaan met het bedrijf;
- 21% wil dat we invloed uitoefenen door te stemmen op de aandeelhoudersvergadering;
- 6% vindt dat ABP in elk bedrijf moet beleggen dat een aantrekkelijk rendement oplevert, of het nou duurzaam is of niet.

33% wil dat we onmiddellijk stoppen met beleggen in een dergelijk bedrijf en 11% heeft geen mening.

Aanzienlijk minder vragen over duurzaam en verantwoord

In 2019 ontvingen wij veel minder mails en brieven van onze deelnemers over duurzaam en verantwoord beleggen dan in het jaar ervoor. Van alle 941 mails bestond 11% uit vragen over dit onderwerp, tegen 36% in 2018. Veruit de meeste vragen (66%) gingen over de financiële situatie, met onderwerpen als de dekkingsgraad, indexatie en de lage rente.

De meeste brieven en mails over duurzaam en verantwoord beleggen gingen over de beleggingen in de Belgische kerncentrales Tihange en Doel via Engie, fossiele brandstoffen, mijnbouwbedrijf Vale en controversiële wapens.

Staatssecretaris Stientje van Veldhoven

Contact met stakeholders

Leden van het bestuur en het bestuursbureau van ABP nemen veelvuldig deel aan bijeenkomsten met stakeholders, zoals deelnemers, maatschappelijke organisaties, werkgeversorganisaties, vakbonden, academici en politici. We hebben hen om hun mening gevraagd over het nieuwe beleid dat we in 2020 hebben geïntroduceerd en aan een aantal ideeën en wensen gehoor gegeven. Een voorbeeld is de wens van deelnemers, die via het Verantwoordingsorgaan met ons is gedeeld, om onze belangen in kolen en teerzand af te bouwen. Andersom delen wij ook graag onze kennis en inzichten, bijvoorbeeld met het oog op de klimaatvisie van de Nederlandse regering.

Werk maken van SDG's: de circulaire economie

Pensioenfondsen spelen een belangrijke rol in de overgang naar een circulaire economie. Dat zei Stientje van Veldhoven, staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat, tijdens de door ABP georganiseerde bijeenkomst 'Werk maken van SDG's: de circulaire economie' in oktober 2019.

Dat er al mooie circulaire initiatieven in bestaan, bewees een van de sprekers, Thomas Rau. Voor Triodos ontwierp hij 's werelds eerste volledig herbruikbare gebouw.

Door hun omvangrijke vermogen kunnen pensioenfondsen als ABP een sleutelrol spelen bij het stimuleren van circulaire initiatieven. ABP wil die rol graag oppakken, in samenwerking met de overheid.

Aandeelhouder Aarde

In september was bestuursvoorzitter Corien Wortmann-Kool een van de sprekers tijdens een discussieavond georganiseerd door OneWorld, een journalistiek platform dat zich inzet voor een eerlijke en duurzame wereld. Corien sprak onder andere over het bestrijden van misstanden in de kledingindustrie en nam deel aan een discussiepanel over de vraag hoe pensioenfondsen als grote belegger de omslag naar een duurzame economie kunnen versnellen.

Beleggen in deelnemersthema's

We besteden extra aandacht aan thema's die voor onze deelnemers van belang zijn. Dit zijn veilig werk, onderwijs en economische structuurversterking. Dit hebben we onder andere vertaald in de doelstelling om onze beleggingen in onderwijs en communicatietechnologie met € 1 miljard uit te breiden, van € 564 miljoen eind 2015 naar € 1,564 miljard eind 2019.

Onder deze beleggingen vallen onder andere projecten voor studentenhuysvesting. In 2019 hebben we onze bestaande beleggingen in studentenhuysvesting uitgebreid met nieuwe projecten in Nederland en andere Europese landen. Wij verhoogden ook ons belang in Scape Australia (een bedrijf voor studentenhuysvesting) en voegden een nieuwe belegging voor betaalbare studentenhuysvesting in New York toe aan de portefeuille. Daarnaast belegden wij in het kader van het Smart City Infrastructure Platform (SCIP) in de aanleg van een glasvezelnetwerk in de stad Fullerton, Californië. Dit netwerk is goed voor de economische ontwikkeling en trekt nieuwe bedrijvigheid aan.

Onze beleggingen in studentenhuisvesting, onderwijs en communicatietechnologie bedroegen eind 2019 € 2,507 miljard. De doelstelling is hiermee ruimschoots behaald.

Communicatie met deelnemers en stakeholders

We zijn open over onze beleggingen en de dilemma's waar we mee te maken hebben. In 2019 publiceerden we vijf nieuwe factsheets: over beleggen in mijnbouwbedrijven, farmaceutische bedrijven, verantwoord landgebruik, cacao-bedrijven en de circulaire economie. Ook publiceerden we een nieuwe versie van ons paper over hoe we omgaan met de beloningen van topmanagers en bestuurders.⁴⁹

Samenwerking aan verduurzaming

Door onze krachten te bundelen met andere pensioenfondsen en beleggers, dragen we actief bij aan de verduurzaming van de financiële markten. Het gezamenlijk optrekken met andere beleggers vergroot onze invloed op ondernemingen. Samen kunnen we meer bereiken. Een mooi voorbeeld is LIST Amsterdam.

Investeren in sociale woningbouw

Breng woningbouwcorporaties en grote beleggers zoals pensioenfondsen bij elkaar, zodat er geld beschikbaar komt voor onder andere sociale woningbouw en verduurzaming. Dat is de gedachte achter LIST Amsterdam, een online platform voor het verstrekken van leningen aan Nederlandse woningbouwcorporaties. ABP stond in februari 2019 aan de wieg van dit initiatief.

Er zijn de komende jaren miljarden nodig voor de bouw van sociale woningen in Nederland om aan de grote vraag te kunnen voldoen. Ook het verduurzamen van bestaande woningen kost veel geld. Door de vraag naar geld van woningbouwcorporaties te koppelen aan het aanbod van kapitaal van de pensioenfondsen, snijdt het zwaard aan twee kanten. Voor de corporaties wordt het makkelijker om aan financiering te komen, zodat ze meer kunnen bouwen en woningen kunnen verduurzamen. Voor pensioenfondsen levert de belegging een langjarig gegarandeerd rendement op.⁵⁰

⁴⁹ <https://www.abp.nl/over-abp/duurzaam-en-verantwoord-beleggen/ons-standpunt.aspx>

⁵⁰ Leningen aan woningbouwcorporaties zijn gegarandeerd via het Waarborgfonds Sociale Woningbouw (WSW).

9. Vooruitblik 2020 en verder

ABP wil bijdragen aan een klimaatneutrale wereldeconomie in 2050. Daarom gaan we onze beleggingsportefeuille voor 2030 in lijn brengen met de afspraken in het Akkoord van Parijs en het Nederlandse Klimaatakkoord. In het nieuwe beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen (2020–2025) stellen we concrete doelen om dit te bereiken.

➤ Ook in het nieuwe beleid blijft een goed en betaalbaar pensioen het uitgangspunt

➤ We leggen de lat weer hoger: doelstellingen worden aangescherpt

➤ Focus op drie transities die zowel kansen bieden als risico's met zich meebrengen

Onze visie: een duurzame wereld

In 2050 zal de wereld er anders uitzien dan nu. Hoe precies, dat weet niemand. Maar ABP heeft wel een visie op hoe de wereld eruit zou móeten zien: een klimaatneutrale wereldeconomie, gekenmerkt door efficiënt en verantwoord (her)gebruik van materialen en grondstoffen, waarin digitale technologie bijdraagt aan duurzame oplossingen.

Focus op drie transities

Op basis van deze visie, zien we voor de komende jaren drie grote transities die de wereld zullen veranderen. Elk van deze transities brengt kansen en risico's met zich mee voor onze beleggingen én kan bijdragen aan een duurzame, prettig leefbare wereld voor onze deelnemers. Met ons nieuwe beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen spelen we in op deze transities. Het gaat om:

- klimaat en energietransitie;
- grondstoffenschaarste en omgang met natuurlijke hulpbronnen;
- digitalisering.

Dat bedrijven de mensenrechten respecteren, zien we als een randvoorwaarde om deze transities rechtvaardig te laten verlopen. In 2020 zullen we bovendien een besluit nemen over aanscherping van het belastingbeleid, want we vinden het belangrijk dat bedrijven financieel hun deel bijdragen aan de maatschappij.

De keuze voor deze transities sluit goed aan bij de Duurzame Ontwikkelingsdoelen, die wij met onze beleggingen actief willen ondersteunen. Ook raken de transities aan thema's die onze deelnemers belangrijk vinden. Binnen deze transities zetten we in op:

- meer beleggen in bedrijven die het goed doen op deze thema's;
- meer gerichte verbetertrajecten met bedrijven;
- aanscherping van de criteria voor insluiting.

DUURZAME ONTWIKKELINGS DOELEN

Doelstellingen voor 2025

Voor de komende beleidsperiode (2020 – 2025) heeft ABP op het gebied van duurzaam en verantwoord beleggen onder andere de volgende doelstellingen:

SDI's

- 20% van ons vermogen wordt belegd in bedrijven die met hun producten en diensten bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen.

Klimaat en de energietransitie

- De CO₂-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen daalt 40% ten opzichte van 2014.
- We bouwen onze beleggingen af in bedrijven die meer dan 30% van hun omzet uit kolenmijnen en/of meer dan 20% van hun omzet uit teerzand halen.
- We beleggen € 15 miljard in het Duurzame Ontwikkelingsdoel 'Betaalbare en schone energie' (SDG 7).

Grondstoffenschaarste en omgang met natuurlijke hulpbronnen

- We beleggen meer in bedrijven met een circulair bedrijfsmodel of andere vernieuwende oplossingen voor voedsel- of grondstoffenschaarste.
- We beleggen twee keer zo veel in vastgoed met een 'green building certificate'.

Digitalisering

- We beleggen meer in bedrijven die met hun producten en diensten bijdragen aan digitale, duurzame oplossingen.

Mensenrechten

De transitie brengen nieuwe risico's mee op het gebied van mensen- en arbeidsrechten. In onze optiek kunnen de transitie alleen succesvol zijn als ze ook rechtvaardig zijn. Zo moeten er regelingen komen voor werknemers in de fossiele industrie die door de energietransitie hun baan dreigen te verliezen, zoals omscholing. Respect voor mensenrechten is voor ons een randvoorwaarde om de transitie rechtvaardig te laten verlopen.

Ambitieuw...maar realistisch

We leven niet in een perfecte wereld. Als grote belegger kunnen we een belangrijke rol spelen. Dat willen we ook. Wat dat betreft zijn we ambitieus. Maar we zijn ook realistisch. We willen realistisch zijn in wat we van bedrijven vragen. Er is tijd nodig om samen met betrokkenen onze verwachtingen helder te krijgen en de aanpak te verbeteren. Bovendien realiseren we ons dat we niet alles tegelijk kunnen doen en dat we keuzes moeten maken. Voor die keuzes leggen we – ook in 2020 en daarna – graag verantwoording af op onze website en in onze jaarlijkse rapportages.

Bijlagen

1. Over dit verslag

Wat ABP doet als duurzaam en verantwoord belegger, is van belang voor onze deelnemers en andere stakeholders. Met dit verslag legt het bestuur verantwoording af over de activiteiten en resultaten op het gebied van duurzaam en verantwoord beleggen in 2019. In de keuze van de onderwerpen houden wij rekening met de voorkeuren van onze stakeholders.

Materialiteitsonderzoek en media-analyse

Er is op verschillende manieren onderzocht over welke onderwerpen onze stakeholders willen lezen in het Verslag Duurzaam en verantwoord beleggen 2019:

1. In het deelnemersonderzoek, dat in september 2019 voor het vijfde achtereenvolgende jaar is uitgevoerd onder deelnemers, gepensioneerden en inactieven⁵¹ is gevraagd waarover zij in dit verslag willen lezen. Ook is een analyse gemaakt van de brieven en mails die we in 2019 binnenkregen over duurzaam en verantwoord beleggen.
2. Bureau LexisNexis heeft in december een media-analyse uitgevoerd om na te gaan hoe vaak ABP in de verschillende Nederlandse media (print en online nieuwsmedia, websites, blogs, commentaren e.d.) werd genoemd in combinatie met de belangrijkste onderwerpen op het terrein van duurzaam en verantwoord beleggen.
3. Aan 76 externe stakeholders⁵² is in januari 2020 een vragenlijst gestuurd. Deze vragenlijst is ook door ABP-bestuursleden ingevuld.⁵³

De uitkomsten van de verschillende onderzoeken zijn met elkaar vergeleken en worden hierna gepresenteerd.

1. Waarin zijn deelnemers geïnteresseerd?

Het draagvlak onder deelnemers voor duurzaam en verantwoord beleggen door ABP is groot. In het deelnemersonderzoek 2019 geeft circa 59% van de deelnemers aan het belangrijk te vinden dat ABP duurzaam en verantwoord belegt. Dit percentage was 64% in 2018.

'Duurzame energie', 'zuinig omgaan met grondstoffen en meer hergebruik van afval' en 'goede gezondheidszorg' komen bij onze deelnemers als de drie belangrijkste onderwerpen uit de bus. Voor duurzame energie heeft ABP een doelstelling van € 5 miljard aan beleggingen gesteld. Deze doelstelling is behaald. We geven hierover meer uitleg in hoofdstuk 5. 'Zuinig omgaan met grondstoffen en meer hergebruik van afval' is een van de drie thema's waarop ABP zich in haar nieuwe beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen zal richten. Meer informatie hierover vindt u in hoofdstuk 9. Goede gezondheidszorg valt onder Duurzaam Ontwikkelingsdoel 3 – Gezondheid en welzijn. Eind 2019 had ABP hierin € 15,1 miljard belegd. We bespreken de Duurzame Ontwikkelingsdoelen in hoofdstuk 4.

Aanzienlijk minder vragen over duurzaam en verantwoord

In 2019 ontvingen wij veel minder mails en brieven over duurzaam en verantwoord beleggen dan in het jaar ervoor. Van alle 941 mails bestond 11% uit vragen over dit onderwerp, tegen 36% in 2018. Veruit de meeste vragen (66%) gingen over de financiële situatie, met onderwerpen als de dekkingsgraad, indexatie en de lage rente.

De meeste brieven en mails over duurzaam en verantwoord beleggen gingen over de beleggingen in de Belgische kerncentrales Tihange en Doel via Engie, fossiele brandstoffen, Vale en beleggen in wapens.

⁵¹ Voor het onderzoek 'Duurzaam en verantwoord beleggen: resultaten' ondervroeg onderzoeksbureau Motivaction 1.047 ABP-deelnemers, -gepensioneerden en -slapers.

⁵² Hiervoor zijn willekeurig 76 stakeholders geselecteerd uit het stakeholderbestand van ABP met vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisaties, maatschappelijke organisaties, bedrijven, kennisinstellingen, wet- en regelgevers, politici, media, vermogensbeheerders en overige pensioenfondsen. 16 van hen stuurden een lijst met voorkeuren terug.

⁵³ Het ging hier om 12 bestuursleden.

2. Over welke onderwerpen was ABP in de media?

Een media-analyse door LexisNexis laat zien dat ABP als duurzaam en verantwoord belegger in 2019 (tot en met 22 december) vooral in het nieuws was met betrekking tot klimaat en milieu. Hierbij ging de meeste aandacht uit naar beleggingen in fossiele brandstoffen. Onze beleggingen in vastgoed en infrastructuur kwamen ook relatief vaak in het nieuws. De teneur van de artikelen was overwegend neutraal (65%) tot positief (29%). 6% was negatief.

De woordwolk geeft een indicatie van het aantal artikelen waarin ABP werd genoemd in combinatie met steekwoorden op het gebied van duurzaam en verantwoord beleggen. Ter vergelijking is ook gekeken naar hoe vaak ABP werd genoemd samen met de termen pensioenkorting en rendement.

3. Onderzoek onder stakeholders en ABP-bestuurders

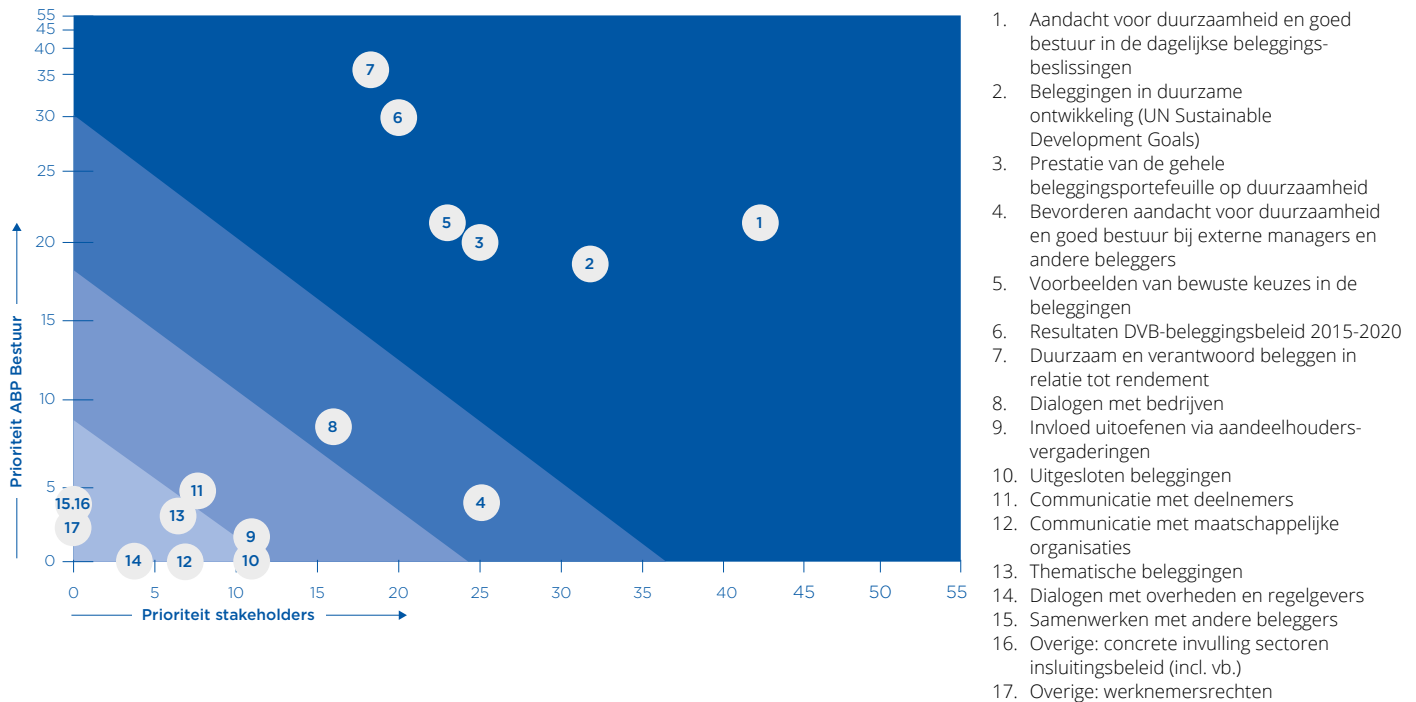
3a. Waarover willen stakeholders en bestuurders lezen?

De eerste vraag in het stakeholdersonderzoek die werd voorgelegd aan de stakeholders en de individuele ABP-bestuurders was:

“Kunt u in volgorde van belangrijkheid maximaal vijf thema’s aangeven waarover u wilt lezen in het verslag over 2019, waarbij u achter het thema dat voor u het belangrijkste is het getal 1 zet en het getal 5 als het voor u minder belangrijk is. Als u een of meer thema’s mist, kunt u die onderaan toevoegen.”

Bij de verwerking van de antwoorden is voor elke keer dat een respondent een thema op de eerste plek zette vijf punten toegekend, een tweede plek was goed voor 4 punten, etc. Alle punten zijn bij elkaar opgeteld waarna een rangorde is gemaakt. De figuur 'Materialiteitsanalyse 1' op p. 52 geeft weer welke onderwerpen stakeholders (x-as) en bestuurders (y-as) het belangrijkste vonden.

Materialiteitsanalyse 1

De onderwerpen die stakeholders het belangrijkste vinden om over te rapporteren komen als volgt aan bod. De aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur in de dagelijkse beleggingsbeslissingen illustreren we met concrete voorbeelden en interviews met portefeuillemanagers. Net als vorig jaar is een apart hoofdstuk (4) gewijd aan beleggen in duurzame ontwikkeling (de SDI's). De prestatie van de gehele beleggingsportefeuille op duurzaamheid wordt schematisch weergegeven aan het begin van het verslag, in de infographics bij 'Voortgang uitvoering beleid'. Het bevorderen van aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur bij externe managers en andere beleggers komt aan bod in hoofdstukken 2, 4 en 8.

Wat de onderwerpen betreft die bestuurders het belangrijkste vinden om over te rapporteren, krijgt de relatie tussen verantwoord beleggen en rendement dit jaar opnieuw specifiek aandacht, onder andere in de vorm van een interview met Diane Griffioen over onderzoek dat ABP heeft laten doen. De resultaten van het DVB-beleggingsbeleid 2015 – 2020 worden weergegeven in de infographic bij 'Voortgang uitvoering beleid' en worden door het verslag heen in meer detail besproken. Zoals reeds aangegeven, illustreren we de aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur in de dagelijkse beleggings-

beslissingen met concrete voorbeelden en interviews met portefeuillemanagers. In hoofdstuk 2 over het insluitingsbeleid geven we diverse voorbeelden van bewuste keuzes in de beleggingen.

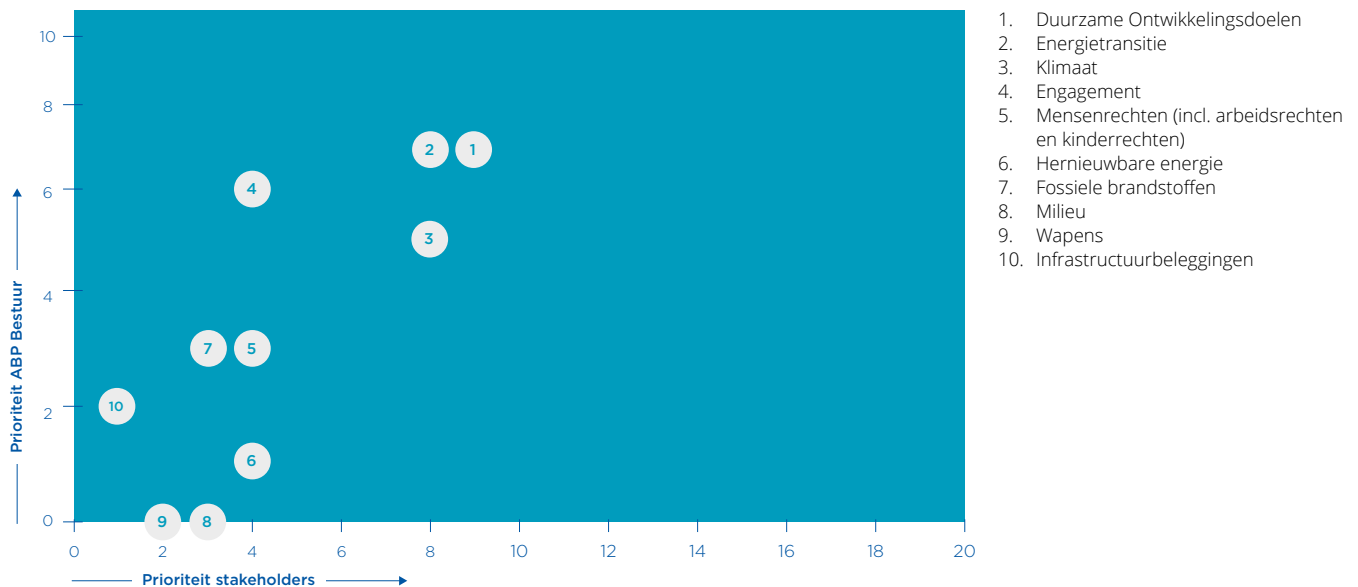
3b. Welke issues vinden stakeholders en bestuurders belangrijk?

De tweede vraag die aan de stakeholders en bestuursleden werd voorgelegd, luidde:

"In 2019 is ABP als verantwoord belegger met verschillende onderwerpen in de media genoemd. Het ging daarbij vooral over de volgende onderwerpen (in alfabetische volgorde). Wilt u maximaal drie onderwerpen aankruisen waarover u graag ziet dat ABP rapporteert in het Verslag Duurzaam en verantwoord beleggen 2019? Mocht u onderwerpen missen, dan kunt u die zelf toevoegen."

In de figuur 'Materialiteitsanalyse 2' staan de tien onderwerpen waarmee ABP het meest in de media was in 2019, zoals gepresenteerd aan de stakeholders en bestuurders. Bij de verwerking van de antwoorden leverde elke vermelding 1 punt op. De figuur geeft weer welke onderwerpen stakeholders (x-as) en bestuurders (y-as) het belangrijkste vonden.

Materialiteitsanalyse 2

Aan alle mediaonderwerpen die in de top vijf van stakeholders en die van het bestuur staan, wordt in het verslag aandacht besteed. De Duurzame Ontwikkelingsdoelen komen aan bod in hoofdstuk 4, klimaat, energietransitie, hernieuwbare energie en fossiele brandstoffen in hoofdstuk 5 en mensenrechten in hoofdstuk 6. Voorbeelden van engagement (verbetergesprekken) worden door het hele verslag heen gegeven, bijvoorbeeld in hoofdstukken 2 en 6.

Rapportagerichtlijnen

Voor dit verslag zijn we – voor zover relevant – uitgegaan van de standaarden van het Global Reporting Initiative (GRI). Deze bevatten uitgangspunten voor zowel de inhoud van het verslag als de kwaliteit van de verslaglegging en worden wereldwijd gebruikt. Daarnaast hanteren we een eigen methodiek voor het vaststellen van de CO₂-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen en voor onze beleggingen in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen.

Het bestuur heeft opnieuw besloten om naast het bestuursverslag een apart duurzaamheidsverslag uit te brengen. Op deze manier blijven de verslagen over de lopende strategiejperiode (2015 – 2020) consistent en vergelijkbaar. Voor de nieuwe strategiejperiode vanaf 2020 zullen we later bepalen of we ons duurzaamheidsverslag integreren in het bestuursverslag.

Uitvoering door onze beleggingsorganisatie

Het ABP-bestuur stelt het beleggingsbeleid vast. Diverse bestuursleden hebben specifieke kennis en deskundigheid op het gebied van duurzaam en verantwoord beleggen. Mariëtte Doornekamp is lid – en per december 2019 voorzitter – van het dagelijks bestuur van Eumedion, dat de belangen van institutionele beleggers behartigt bij het bevorderen van duurzaamheid en goed ondernemingsbestuur bij beursgenoteerde bedrijven. Xander den Uyl is bestuurslid van PRI, een wereldwijd netwerk van meer dan 2.300 institutionele beleggers, banken en vermogensbeheerders, die samen optrekken om verantwoord beleggen verder te ontwikkelen.

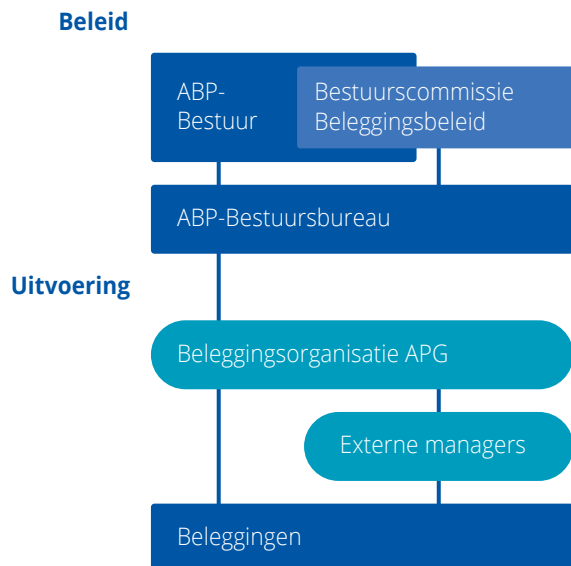
Beslissingsbevoegdheid over de meer operationele zaken is ondergebracht bij de Bestuurscommissie Beleggingsbeleid, die bestaat uit bestuursleden en externe deskundigen. Bestuur en commissie worden ondersteund door het ABP-bestuursbureau.

Het beleid wordt uitgevoerd door APG Asset Management⁵⁴ (APG), dat ons pensioenvermogen beheert. APG heeft dit beheer deels ondergebracht bij externe beheerders (eind 2019: 29%). Het bestuur laat zich via verschillende commissies meermalen per jaar door de uitvoerder informeren over uitvoering en voortgang.

⁵⁴ APG Asset Management is onderdeel van APG Groep. ABP bezit 92% van de aandelen van APG Groep.

Waar in dit verslag wordt gesproken over uitvoering of beheer is APG de uitvoerder of beheerder, tenzij anders vermeld.

Inrichting van de governance

Raad van Toezicht ABP in het Jaarverslag ABP 2019

“De raad heeft met het bestuur gesproken over het Beleid Duurzaam en verantwoord beleggen 2020+. Onderwerp van gesprek waren de belangrijkste drijfveren van ABP om op deze manier invulling te geven aan het Duurzaam en verantwoord beleggingsbeleid. Tevens heeft de raad het bestuur bevroegd op de ervaringen en leerpunten uit de afgelopen jaren en op welke wijze deze zijn verankerd in het nieuw voorgenomen beleid. Met betrekking tot het insluitingsbeleid is de raad geïnteresseerd in het inzichtelijk maken van de resultaten en het effect.”

“De raad heeft waardering voor de wijze waarop het bestuur stakeholders bij de totstandkoming van het beleid heeft betrokken, onder andere om tot de keuzes voor de thema’s te komen. Tevens ondersteunt de raad de toename van transparantie van resultaten en verantwoording. De raad is van mening dat het nieuwe plan voldoende ambitie heeft en ziet uit naar de concretisering van het plan. De raad adviseert het bestuur een of twee tussentijdse evaluatiemomenten in te bouwen om de doelen en/of het beleid tussentijds bij te stellen op weg naar 2025.”

Raad van Toezicht ABP in het Jaarverslag ABP 2019

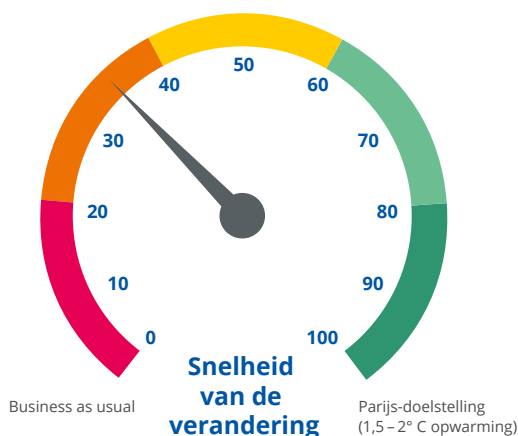
2. Inspelen op klimaatrisico's en –kansen

Klimaatverandering heeft grote gevolgen voor samenleving en economie, en dus ook voor beleggers. ABP neemt de gevolgen van klimaatverandering voor de beleggingsportefeuille serieus. We geven in deze bijlage aan welke activiteiten ABP onderneemt om klimaatrisico's en -kansen in kaart te brengen en te beheersen. In deze rapportage volgen wij het raamwerk zoals vastgesteld door de Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD).⁵⁵

In dit verslag komen klimaatverandering en de energietransitie niet alleen aan bod in een eigen hoofdstuk, maar ook verspreid in hoofdstukken waarin andere thema's centraal staan. Deze bijlage gaat in op wat ABP in 2019 heeft gedaan, maar ook op wat we in eerdere jaren al in gang hebben gezet. Informatie over onze klimaat-aanpak is ook te vinden in ons rapport aan de Principles for Responsible Investment (PRI).⁵⁶

Om inzichtelijk te maken hoe snel de energietransitie verloopt, heeft ABP een klimaatdashboard ontwikkeld. We kijken daarbij naar 20 indicatoren, zoals de wereldwijde vraag naar fossiele brandstoffen en beleggingen in hernieuwbare energie. Het dashboard geeft een indicatie in hoeverre de wereld op schema ligt om de doelstelling van Parijs (beperking van de opwarming met 1,5 tot 2 graden) te realiseren. Uit de meting van eind 2019 blijkt dat de snelheid waarmee de transitie zich volstrekt nog altijd onvoldoende is voor het realiseren van deze doelstelling.

Het klimaatdashboard

⁵⁵ <https://www.fsb-tcfd.org/>

⁵⁶ <https://www.unpri.org>

1. Hoe hebben we de governance rond klimaatgerelateerde risico's en kansen ingericht?

Het ABP-bestuur houdt als onderdeel van zijn verantwoordelijkheden toezicht op klimaatgerelateerde risico's en kansen. Zo hebben het bestuur en verschillende bestuurscommissies in 2019 meerdere keren gesproken over de gevolgen van klimaatveranderingen voor ABP als belegger, en zijn er presentaties verzorgd door onze beleggingsorganisatie.

In 2017 heeft de ABP bestuurscommissie beleggingsbeleid besloten om klimaatverandering op te nemen als aparte categorie in ons risicoraamwerk. In 2018 heeft ABP aan uitvoeringsorganisatie APG gevraagd om hier verder invulling aan te geven met als doel ons in staat te stellen systematisch de ontwikkelingen van klimaatgerelateerde risico's en kansen in de portefeuille te monitoren. APG heeft in 2019 een formeel klimaatrisicobeleid vastgesteld en klimaatrisico toegevoegd aan de risico-taxonomie voor beleggingen. Binnen APG is een klimaatstuurgroep aangesteld, die de taak heeft om de verschillende initiatieven op dit gebied te coördineren en prioriteiten te stellen voor verder onderzoek. De stuurgroep bestaat uit leden van verschillende delen van de organisatie: portefeuillemanagement, risicomanagement en fiduciair management.

2. Wat zijn de werkelijke en mogelijke gevolgen van klimaatgerelateerde risico's en kansen op onze bedrijfsvoering, strategie en financiële planning?

Wij delen klimaatfactoren die impact kunnen hebben op onze beleggingen op de volgende manier in:

Klimaatfactor	Beschrijving
Beleid & Regelgeving	De gevolgen van aangescherpt klimaatbeleid voor bedrijven en beleggers, bijvoorbeeld het beprijzen van CO ₂ -uitstoot, stimuleringsmaatregelen voor schonere alternatieven, of beperkingen voor CO ₂ -intensieve industrieën.
Technologie, Markt & Reputatie	Gevolgen van het beschikbaar komen van schonere alternatieven voor CO ₂ -intensieve productiemethoden of producten (bijv. elektrische auto's of energie-efficiency). Veranderingen in voorkeuren van consumenten, bedrijven en beleggers naar de producten die ze kopen of bedrijven waar ze in willen beleggen.
Fysieke Impact	De gevolgen van veranderende weerpatronen, waaronder vaker én intenser extreem weer (zoals overstromingen) en structurele veranderingen (bijv. langdurige droogte).

Binnen deze drie categorieën onderscheiden we in totaal 44 soorten klimaatrisico's en -kansen. Deze factoren kunnen negatieve gevolgen hebben voor onze beleggingen, zoals een afnemende waarde van beleggingen in fossiele brandstoffen. Maar ze kunnen ook zorgen voor nieuwe beleggingskansen in industrieën als hernieuwbare energie, elektrisch transport, en watermanagement.

Om dergelijke klimaatrisico's en -kansen in kaart te brengen voor onze portefeuille, hebben we gebruik gemaakt van scenarioanalyse. Deze techniek is geschikt omdat er weinig historische informatie beschikbaar is. Daarom is het beter om met geconstrueerde toekomstbeelden te werken, en na te gaan wat er met de portefeuille zou gebeuren wanneer zo'n scenario werkelijkheid wordt.

Voor de klimaatanalyse hebben we twee scenario's gebruikt. Eén scenario leidt tot een opwarming van 3,7 graden doordat overheden te weinig actie ondernemen en groene technologieën zich onvoldoende snel ontwikkelen (het zogenaamde 'business-as-usual'-scenario). Het tweede scenario beschrijft een wereld waarin overheden serieus werk maken om de klimaatdoelen van Parijs te halen en de markten hierop inspelen (het zogenaamde '2-graden'-scenario).

Met deze scenario's hebben we klimaatrisico's en -kansen specifiek uitgewerkt voor 26 economische sectoren. Deze sectoren vertegenwoordigen samen ruim de helft van de waarde van de beleggingsportefeuille. Hierbij hebben we vooruit gekeken naar 2022, 2030 en 2040.

Het beeld dat hieruit ontstaat is dat de effecten van klimaatverandering groot en omvattend zijn in 2040. Naar 2040 toe is de transitie geleidelijk voor een wereldwijde en gediversifieerde portefeuille als die van ABP. Maar de transitie kan wel gepaard gaan met disruptieve veranderingen en onverwachte kantelpunten, die we goed in de gaten moeten blijven houden.

Vóór 2030 zien we in het 2-gradenscenario al grote transities plaatsvinden, met bijbehorende risico's en kansen, met name in de volgende sectoren: elektriciteitscentrales, vastgoed, cementindustrie, olie en gas, vliegtuig-industrie, voedsel en consumentengoederen, auto-industrie, halfgeleiders en elektrische goederen, landbouw, chemie, en de bouwsector.

Sectoren die extra kwetsbaar zijn, maar ook kansen hebben, voor de fysieke gevolgen van klimaatverandering zijn met name: landbouw, bosbouw, vastgoed, watercentrales, olie en gas, voedselverwerking, weg- en railtransport, mijnbouw, elektriciteitscentrales, gezondheidszorg en de bouwsector.

Naast het in kaart brengen van sectoreffecten, hebben we klimaatfactoren ook meegewogen in de macro-economische modellen die we gebruiken voor ons strategisch beleggingsplan. Via twee scenario's ('klimaatkuil' en 'goede globalisering') hebben we de mogelijke gevolgen in kaart gebracht voor groei, inflatie, en andere economische variabelen.

3. Welke processen gebruiken we voor het identificeren, beoordelen en managen van risico's die samenhangen met klimaatverandering?

De resultaten van onze klimaatscenario-analyse zijn vastgelegd in een stoplichten-model, waarmee we inzicht hebben in de belangrijkste klimaatkansen en -risico's in 2022, 2030 en 2040. We doen deze analyse elke twee jaar opnieuw om de laatste ontwikkelingen en inzichten mee te nemen in de scenario's.

De portefeuillebeheerders en sectorspecialisten van de verschillende beleggingscategorieën zijn primair verantwoordelijk voor het managen van klimaatgerelateerde risico's en het benutten van kansen, aangezien daar de specifieke kennis aanwezig is over hoe klimaatverandering invloed kan hebben op de beleggingen. Als onderdeel van hun beleggingsanalyse en risicobeheer geven ze aandacht aan klimaatrisico's op de korte, middellange en lange termijn. De inzichten uit de klimaatscenario's kunnen hen wijzen op aandachtspunten en prioriteiten voor verder onderzoek. Hiermee vormen de portefeuillemanagers de zogenaamde eerstelijnsfunctie binnen het raamwerk voor risicomanagement.

Een paar voorbeelden van hoe onze beleggers risico's en kansen analyseren en beheren:

- De portefeuillebeheerders volgen actief alle relevante ontwikkelingen op het gebied van regelgeving, technologie en markten.
- ABP belegt in de infrastructuurportefeuille al ruim tien jaar niet meer in nieuwe steenkoolcentrales en zal dit in de toekomst ook niet doen. Van steenkoolbedrijven in andere portefeuilles vragen we om te stoppen met uitbreiding van steenkoolcentrales en een strategie te ontwikkelen om over te gaan naar duurzame energie.
- In berekeningsmodellen prijzen we financiële risico's in, zoals CO₂-prijzen en afnemende inkomsten uit steenkool. Onze beleggers volgen bijvoorbeeld de kosten van batterijtechnologie op de voet, en de relatieve kosten van energiebronnen (de zogenaamde Levelized Cost of Electricity).
- ABP voert actief de dialoog met bedrijven om hun CO₂-uitstoot te verminderen. Dit doen we onder andere in het samenwerkingsverband Climate Action 100+.

Met de klimaatscenario-analyse heeft onze uitvoerder stappen gezet om klimaatverandering ook verder te integreren in de zogenaamde tweedelijnsfunctie voor risicomanagement. Het stoplichten-model en de dashboard met indicatoren zijn beschikbaar voor managementteams en de risicobeheer-afdeling bij de uitvoerder, evenals voor het ABP-bestuur en bestuursbureau. In de komende jaren zal verder invulling worden gegeven aan deze tweedelijnsfunctie.

4. Welke indicatoren en doelstellingen gebruiken we om klimaatgerelateerde risico's en kansen te beoordelen en te managen?

- We volgen een set van 20 indicatoren om inzicht te krijgen in de snelheid waarmee de transitie verloopt. Bijvoorbeeld: vraag naar olie en gas, beleggingen in hernieuwbare energie, en aantal elektrische auto's.
- We meten de CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuille en van de vastgoedportefeuille. Voor de beursgenoteerde aandelenportefeuille hebben we als doel gesteld een reductie van 25% van onze CO₂-voetafdruk in 2020 (ten opzichte van 2014).
- We meten hoeveel we beleggen in hernieuwbare energie. Voor 2020 hebben we als doel gesteld dat we minimaal € 5 miljard belegd willen hebben in hernieuwbare energie.
- We meten welke bronnen onze energie-gerelateerde beleggingen gebruiken voor het opwekken van energie (kolen, olie, gas, nucleair en hernieuwbaar).
- We meten hoeveel we beleggen in bedrijven die bijdragen aan het bereiken van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen (Sustainable Development Investments – SDI's). Voor 2020 hebben we als doel gesteld dat we minimaal € 58 miljard belegd willen hebben in SDI's.

3. Afkortingen

ANET	ABP Nederlands Energie-transitiefonds; in 2018 opgericht fonds, speciaal bedoeld voor beleggingen in relatief kleine projecten en bedrijven die zich richten op innovatieve oplossingen voor het klimaatprobleem	GRIG	Global Responsible Investment and Governance Team; APG-deskundigen op terrein van duurzaamheid en goed ondernemingsbestuur
AODP	Asset Owner Disclosure Project; organisatie die in kaart brengt hoe grote vermogenspartijen zicht hebben op gevolgen van klimaatverandering	ICGN	International Corporate Governance Network, een internationale organisatie voor de ontwikkeling van normen voor goed ondernemingsbestuur
APG AM	APG Asset Management; vermogensbeheerbedrijf van APG	IMVB	Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen
CRREM	Carbon Risk Real Estate Monitor	OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
CHRB	Corporate Human Rights Benchmark; in 2017 opgerichte benchmark die bedrijven op hun mensenrechtenbeleid vergelijkt	PRI	Principles for Responsible Investing; wereldwijde vereniging van zo'n 2.300 pensioenfondsen, vermogensbeheerders en bedrijven die verantwoord beleggen willen bevorderen
CO₂	Koolstofdioxide; het belangrijkste broeikasgas	SDG	Sustainable Development Goal; ontwikkelingsdoel dat de Verenigde Naties in 2030 bereikt wil hebben om de wereld duurzamer te maken
ESG	Environmental, Social and Governance; milieu, maatschappij en goed ondernemingsbestuur – onderwerpen waarvoor aandacht is bij verantwoord beleggen	SDI	Sustainable Development Investment; een belegging die aantrekkelijk is uit financieel oogpunt én bijdraagt aan het realiseren van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen
ETF	Exchange traded fund; mandje met beleggingen dat net als aandelen wordt verhandeld aan de beurs	TCFD	Task Force on Climate-related Financial Disclosures; werkgroep onder leiding van Michael Bloomberg die in 2017 een rapport uitbracht over hoe onder andere bedrijven en fondsen het beste kunnen rapporteren over klimaatverandering
GRESB	Global Real Estate Sustainability Benchmark; organisatie opgericht door onder andere ABP die de duurzaamheidsprestaties vergelijkt van vastgoedfondsen	VBDO	Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling
GRI	Global Reporting Initiative, een internationale standaard voor duurzaamheidsverslaggeving		

4. Assurance-rapport van de onafhankelijke accountant

Aan de lezers van het 'Verslag Duurzaam en Verantwoord Beleggen 2019' van Stichting Pensioenfonds ABP

Onze conclusie

Wij hebben het Verslag Duurzaam en Verantwoord Beleggen (hierna: het Verslag) van Stichting Pensioenfonds ABP (hierna: 'ABP') te Heerlen over 2019 beoordeeld. Een beoordeling is gericht op het verkrijgen van een beperkte mate van zekerheid.

Op grond van onze werkzaamheden is ons niets gebleken op basis waarvan wij zouden moeten concluderen dat het Verslag niet, in alle van materieel belang zijnde aspecten, is opgesteld in overeenstemming met de rapportagecriteria zoals toegelicht in de sectie 'rapportagecriteria' van dit assurance-rapport.

De basis voor onze conclusie

Wij hebben onze beoordeling van het Verslag verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder de Nederlandse Standaard 3000A 'Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle of beoordeling van historische financiële informatie (attest-opdrachten)'. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de beoordeling van het Verslag'.

Wij zijn onafhankelijk van ABP zoals vereist in de 'Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten' (ViO) en andere relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Daarnaast hebben wij voldaan aan de 'Verordening gedrags- en beroepsregels accountants' (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen assurance-informatie voldoende en geschikt is als basis voor onze conclusie.

Rapportagecriteria

De verantwoord beleggen informatie dient gelezen en begrepen te worden samen met de rapportagecriteria. ABP is verantwoordelijk voor het selecteren en toepassen van deze rapportagecriteria, rekening houdend met de van toepassing zijnde wet- en regelgeving met betrekking tot verslaggeving.

De gehanteerde rapportagecriteria voor het opstellen van de verantwoord beleggen informatie zijn ontleend aan de principes van de Sustainability Reporting Standards van het Global Reporting Initiative (GRI) aangevuld met intern opgestelde rapportagecriteria.

Beperkingen in de reikwijdte van onze beoordeling

De verwijzingen naar externe bronnen of websites in het Verslag maken geen onderdeel uit van de informatie die door ons is beoordeeld. Wij verstrekken derhalve geen zekerheid over deze informatie.

In het Verslag is toekomstgerichte informatie opgenomen in de vorm van ambities, strategie, plannen, verwachtingen en risico-inschattingen. Inherent aan toekomstgerichte informatie is dat de werkelijke uitkomsten in de toekomst onzeker zijn. Wij geven geen zekerheid bij de veronderstellingen en de haalbaarheid van de in het Verslag opgenomen toekomstgerichte informatie.

Verantwoordelijkheden van het Bestuur voor het Verslag

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van het Verslag in overeenstemming met de gehanteerde verslaggevingscriteria zoals toegelicht in de sectie 'Rapportagerichtlijnen', inclusief het identificeren van belanghebbenden en het bepalen van materiële onderwerpen. De door het bestuur gemaakte keuzes ten aanzien van de reikwijdte van het Verslag en het verslaggevingsbeleid zijn uiteengezet in het hoofdstuk 'Over dit verslag'.

Het bestuur is ook verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van het verslag mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten.

Onze verantwoordelijkheden voor de beoordeling van het Verslag

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een beoordeling dat wij daarmee voldoende en geschikte assurance-informatie verkrijgen voor de door ons af te geven conclusie.

De werkzaamheden die worden verricht bij het verkrijgen van een beperkte mate van zekerheid zijn gericht op het vaststellen van de plausibiliteit van informatie en variëren in aard en timing van, en zijn ook geringer in omvang, dan die bij een assurance-opdracht gericht op het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid. De mate van zekerheid die wordt verkregen bij een beoordeling is daarom ook aanzienlijk lager dan de zekerheid die wordt verkregen bij een controle.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de beslissingen die gebruikers op basis van deze verantwoord beleggen informatie nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze beoordelingswerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op onze conclusie.

Wij passen de 'Nadere voorschriften kwaliteitssystemen' toe. Op grond daarvan beschikken wij over een samenhangend stelsel van kwaliteitsbeheersing inclusief vastgelegde richtlijnen en procedures inzake de naleving van ethische voorschriften, professionele standaarden en andere relevante wet- en regelgeving.

Wij hebben deze beoordeling professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse Standaard 3000A, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen.

Onze beoordeling bestond onder andere uit:

- Het uitvoeren van een omgevingsanalyse en het verkrijgen van inzicht in de relevante thema's en kwesties op het gebied van verantwoord beleggen en de kenmerken van de organisatie;
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte verslaggevingscriteria, de consistente toepassing hiervan en de toelichtingen die daarover in het Verslag staan. Dit omvat het evalueren van de uitkomsten van de dialoog met belanghebbenden en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur;
- Het verkrijgen van inzicht in de rapporteringsprocessen die ten grondslag liggen aan de gerapporteerde informatie, inclusief het op hoofdlijnen kennis nemen van de interne beheersingsmaatregelen, voor zover relevant voor onze beoordeling;
- Het identificeren van gebieden in het Verslag met een hoger risico op misleidende of onevenwichtige informatie of afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude. Het op basis van deze risico-inschatting bepalen en uitvoeren van verdere werkzaamheden gericht op het vaststellen van de plausibiliteit van de informatie in het Verslag. Deze werkzaamheden bestonden onder meer uit:
  - Het afnemen van interviews met relevante medewerkers op groepsniveau verantwoordelijk voor het verantwoord-beleggenbeleid en de prestaties;
  - Het afnemen van interviews met relevante medewerkers verantwoordelijk voor het aanleveren van informatie voor, het uitvoeren van interne controles op, en de consolidatie van gegevens in de informatie;

- Het verkrijgen van assurance-informatie dat de informatie in het Verslag aansluit op de onderliggende administraties van de organisatie;
- Het op basis van beperkte deelwaarnemingen beoordelen van relevante interne en externe documentatie.
- Het evalueren van de algehele presentatie, structuur en inhoud van het Verslag;
- Het overwegen of de informatie in het Verslag als geheel, inclusief de daarin opgenomen toelichtingen het beeld weergeeft in relatie tot het doel van de gehanteerde verslaggevingscriteria.

Wij communiceren met het Bestuur over onder andere de geplande reikwijdte en timing van de beoordeling en over de significante bevindingen die uit onze beoordeling naar voren zijn gekomen.

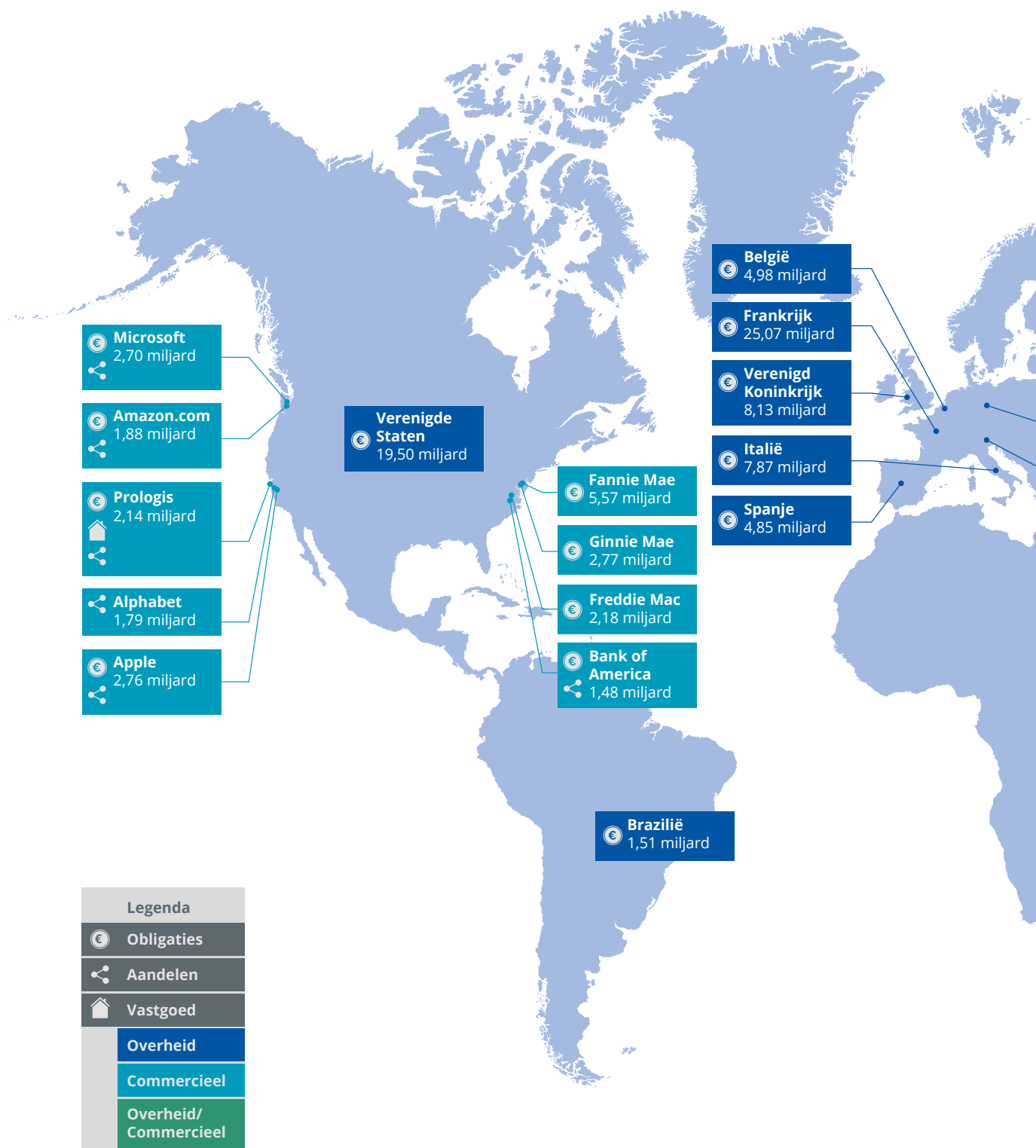
Amstelveen, 29 april 2020
KPMG Accountants N.V.

Danielle Landesz Campen RA

5. Waarin is ons vermogen belegd?

Op deze pagina's staan onze 25 grootste beleggingen wereldwijd (per eind december 2019, in euro) en onze 10 grootste beleggingen in Nederland. Een overzicht van

onze 100 grootste beleggingen is te vinden op [abp.nl](https://www.abp.nl).⁵⁷ Daar staan ook overzichten van al onze beursgenoteerde beleggingen en onze bedrijfsobligatieportefeuille.

⁵⁷ <https://www.abp.nl/over-abp/duurzaam-en-verantwoord-beleggen/hoe-beleggen-we.aspx>

